

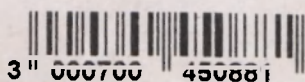
C
902

A PÉCSI NÉMET SAJTÓ ÉS SZINÉSZET TÖRTÉNETE

ÍRTA

KARDOS EMILIA

Csak helyben
használatra

45088

1 9 3 2

DANUBIA KÖNYVKIADÓ PÉCS

SPECIMINA DISSERTATIONUM FACULTATIS PHILOSOPHICAE REGIAE
HUNGARICAE UNIVERSITATIS ELISABETHINAE QUINQUEECCLESIENSIS

32

SCHRIFTEN AUS DEM DEUTSCHEN INSTITUT
HERAUSGEGEBEN VON THEODOR THIENEMANN

II

DUNÁNTÚL PÉCSI EGYETEMI KÖNYVKIADÓ ÉS NYOMDA RT. PÉCSETT

1956
1773
183

A PÉCSI NÉMET SAJTÓ TÖRTÉNETE (1773—1848.)

I.

A KÖNYVNYOMDÁSZAT TÖRTÉNETE.

1. Engel József. (1773—1795.)

Pécsett 1773-ig nem volt könyvnyomda. Az első pécsi nyomda felállítása Klimó György pécsi püspök nevéhez fűződik. Ő hívta — amint ezt Várady Ferenc, Pécs történetírója is megemlíti — 1772-ben Engel József könyvnyomdászt Pécsre.¹

Honnan ismerte Klimó Engelt, miért ép őt hívta meg egy pécsi nyomda alapítására? — Klimó püspök városunkat a kultúra szempontjából igen fellendítette. Ő alapította a püspöki könyvtárat. Könyvtárosává Wiesenburgi Wieser Ádámot nevezte ki. Ez egyházi férfiú volt és később Szombathelyen theologiai tanár lett.² Közeli rokona volt Engel József, pesti nyomdászsegéd. Wieser Ádám hívta fel Klimó figyelmét Engelre, mikor ez Pécsett nyomdát akart alapítani.³

A nyomdát 1773-ban alapították, Mária Terézia uralkodása idején, a legszigorúbb cenzúra korában. Engelnek királyi engedélyt kellett kérnie a letelepedésre és nyomdaalapításra.

Az engedélyt 1773. február 5-én adta meg a királyné nevében galáthai Eszterházy Ferenc báró, Mária Terézia kancellárja. Engel József *Könyvnyomtatói kiváltság Levelét*

¹ Várady Ferenc: Baranya vármegye múltja és jelene Pécs, 1896—97. I. 406. l.

² Szentkirályi István, pécsi theologiai tanár elbeszélése után.

³ Ibid.

tekinthetjük a pécsi könyvnyomdászat első dokumentumának.⁴

E rendelet értelmében Engel József megkapja az engedélyt, hogy Pécs püspöki városban nyomdát alapítson, ezt magán- és közcélokra használhassa, segédekert tarthasson és ezeket felszabadíthassa. E kiváltság-levél egyidejűleg kötelességévé teszi Engelnek, hogy minden munkából, mely nyomdája alól kikerül, félvévenként három példányt királyi ellenőrzésre felküldjön.⁵ A könyvvizsgálat ugyanis királyi jog volt.⁶

Az újonnan alapított pécsi nyomdát Engel vezette haláláig, 1795-ig. Ezután felesége Engel Christina örökölte.⁷

2. Engel Kristina.

Engel halála után tehát felesége Engel Christina vette át ezen Könyvnyomtatói Műhelyt, mely azelőtt Pécsen nem vala és ezen Szab. Kir. Pécs város és a körülötte való Tekintetes Baranya, Somogy és Tolna vármegyéknek nyilvános közhasznával háborgatlanul folytatta.⁸

Az özvegy azonban nyomdáját nagyon elhanyagolta. A nyomtatványokat, melyeket a bíróság és az úriszék bíztak rá, sem a szerződésileg előre megszabott időre, sem megfelelő minőségben nem készítette el, úgy, hogy Pécsről kénytelenek voltak a nyomdai munkákat idegen városokba vinni. Ezek szállítása természetesen sok kényelmetlenséggel járt. Engel Krisztinára azonban nem lehetett rábízni a nyomtatványokat, mert még az is előfordult sokszor, hogy az azok elkészítéséért előlegezett pénzt másra fordította, a nyomtatványokat pedig nem készítette el.⁹

Ezért a különböző hatóságok, sőt magánemberek is panaszkodtak a magistratusnak, mely az özvegyet „ismételten

⁴ 1834 : 1670 tanácsi számhoz csatolva (Országos Levéltár).

⁵ Ibid.

⁶ Ballagi Géza: A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig. Budapest, 1888. 763. l.

⁷ 1835 : 8850. tanácsi szám (Orsz. Ltár).

⁸ Ibid.

⁹ 1810 : 105. tan. sz. (Pécsi városi levéltár).

és nyomósan“ figyelmeztette, hogy munkatársát: Jungmann Károlyt, aki „részeget és semmirevaló“, bocsássa el és nézzen megfelelő munkatársak után.¹⁰ Engelné azonban nem sokat törődött a figyelmeztetésekkel.

1810-ben végre tűrhetlenné vált a helyzet. Jungmann Károly az adófizető táblázatokat már egy egész évre visszamenőleg nem készítette el, „figyelmeztetések, intések sőt testi büntetésekkel való fenyegetések“ után sem. Állandó ígéretseivel pedig a magistrátust lépten-nyomon kijátszotta. A városi tanács nem tűrte tovább ezt az állapotot és panaszt emelt a helytartótanácsnál. Mindjárt azt is tudtára adja a helytartótanácsnak, hogy a nyomda munkavezetőjét, Jungmann Károlyt végre alávetik a rá már régen kiszabott 24 botnyi büntetésnek. „Valószínű azonban — írják tovább — hogy ez az eljárás sem hozza meg a kellő eredményt“, így tehát feltétlen szükség van Pécsen egy másik nyomdára. Kéri a helytartótanácsot, hogy országszerte tegyen közzé egy pécsi nyomdára való pályázatot,¹¹ annál is inkább, mert Pécsről egészen Budáig nincsen nyomda.¹²

A helytartótanács nem késik soká a válasszal. Felhívja a magistrátust, hogy a nyomdára való pályázatot a pesti és budai újságokban hirdesse. A hirdetésre jelentkezők az engedélyt a városi tanácstól kaphatják meg, a helytartótanács közbenjárásával.¹³

A nyomda alapítására több vállalkozó is akadt (Bisztritzey József,¹⁴ Erős Gábor,¹⁵ Papp József,¹⁶) mégsem történt a pécsi nyomdászat terén semmi változás, hanem „miután az özvegyet újra komolyan és szigorúan megintették, hogy nyomdájára ezentúl nagyobb gondot fordítson s hogy legkivált a városi hivatalokból hozzávitt munkákat nyomban és pontosan elkészítse s e célból haladéktalanul gondoskodjék olyan emberekkel, kik ezt a mesterséget kellően értik“,¹⁷ elutasítását kér-

¹⁰ Ibid.

¹¹ 1810 : 105. tan. sz. (Pécsi városi levéltár.)

¹² 1811 : 1809. tan. sz. (Orsz. Ltár.)

¹³ 1810 : 2242. helytartó tanácsi sz. (Orsz. Ltár.)

¹⁴ 1810 : 22463. helyt. tan. sz. (Orsz. Ltár.)

¹⁵ 1811 : 1809. tan. sz. (Orsz. Ltár.)

¹⁶ 1810 : 766. tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

¹⁷ 1810 : 10306. tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

ték az új jelentkezőknek, mivel e város kebelében két nyomda alig, sőt egyáltalán nem találna elegendő elfoglaltságot.¹⁸ A helytartótanács eleget tett a város kérésének és minden a régi-ben maradt.

3. Knezevich István.

Ekkoriban vette feleségül Knezevich István könyvnyomtató Engel Krisztina leányát s a nyomdát ő örökölte.¹⁹ 1826-ban „az egész typographiát megújította, ami több ezer forintok kiadásával volt öszvekaptsolva.”²⁰

Azonban a nyomda ezután sem felelt meg a követelményeknek. Egyre több panasz hangzik el, míg végre 1833-ban új nyomda alapítására vonatkozó tervekkel találkozunk. Pedig elég nagy elfoglaltsága lett volna az első pécsi nyomdának. A magistrátus ezekben a szavakban foglalja össze a nyomda rendeltetését: „Baranyának, a szomszédos vármegyéknek: Somogynak, Tolnának, úgyszintén a városi papságnak és földesuraknak és magának ennek a városnak közhasznára van alapítva.”²¹ — A nyomdának legtöbb dolga a tankönyvekkel és az iskolai nyomtatványokkal volt, tekintve, hogy Pécs híres volt iskoláiról. Meg kell említeni azokat a munkákat, melyeket a bányaigazgatóságnak (directio montanis) és a papságnak készített,²² valamint a színtársulatoknak nyomott színlapokat és almanachokat. Dolga volt továbbá az adókimutatásokkal, és azokkal a munkákkal, melyeket a bíróság és úriszék adott neki.²³

E mellett nagy ritkán egy-egy könyv kinyomásával is megbízták.²⁴ Politikai sajtóról még nem beszélhetünk e kor szigorú cenzúrai viszonyai miatt.²⁵

Ennyi volt tehát az elfoglaltsága a kis pécsi typographiá-

¹⁸ Ibid.

¹⁹ 1834: 1670. tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

²⁰ 1833: 23/570. helyt. tan. sz.-hoz csatolva. (Orsz. Ltár.)

²¹ 1810: 105. tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

²² 1811: 1809. tan. sz. (Orsz. Ltár.)

²³ 1810: 105. tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

²⁴ Borossay János: Feleségföltő, eredeti vígjáték 3 felvonásban.
Csokonay Mihály: A haza templomának örömnapja. 1798. stb.

²⁵ Ballagi id. m. 809. l.

nak, mely valószínűleg a mai Boltívközből volt,²⁶ ugyanott ahol ma is van egy könyvnyomda.

Knezevich nyomdája azonban később sem tudott megfelelni feladatának. Sok munkát nyomtattak még most is más városokban. 1810-ben pl. Eszéken,²⁷ 1828-tól 1831-ig Komáromban, a „Typographia Weinmülleriana“-ban, Szakolcán a „Typographia Starlitzeriana“-ban, de különösen Eszéken készítették több nyomtatványt.²⁸

Ezért az akkori püspök, Szepessy Ignác, a könyvnyomtatás kifejlesztését is kezébe vette.

4. Szepessy Ignác.

Szepessy püspök nem tudta sokáig nézni, hogy a pécsi könyvnyomdászat ilyen elhanyagolt legyen. Láta, hogy Pécsnek feltétlenül szüksége van jókarban levő nyomdára, amely a város fellendült műveltségének szükségleteit ki tudja elégíteni.

1828-ban pécsi püspökké lett Szepessy, aki rendkívül sokat tett a város szellemi fellendítése érdekében. 1833-ban nyilvánítja először nyomda felállítására vonatkozó terveit. Tulajdonképpen a Lyceum szükségleteire akart nyomdát alapítani (pro usibus Lycei Episcopali), de úgy, hogy az egyszersmind a publikumnak is szolgáljon.

Mikor Knezevich a püspök e tervéről értesült, kétségbeesett „könyörgő levelet“ írt neki, melyben kifejti, hogy ha a püspök e tervét keresztülviszi, ő végső nyomorba jut „neveletlen familiájával és egy nyomorult szegény beteg feleségével.“ Igéri, hogy nyomdáját megújítja és „egy jártos segéddel látja el magát.“²⁹

Szepessyt meghatotta a szegény ember könyörgése és három évi próbaidőt adott neki, hogy ezalatt nyomdáját úgy szerelje fel, hogy abban „maiora etiam opera et splendiores

²⁶ Knezevich könyvnyomdája, ki tulajdonképpen Engel nyomdáját vette át, itt volt.

²⁷ 1810 : 1584. tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

²⁸ 1831 : 19.373. helyt. tan. sz. (Orsz. Ltár.)

²⁹ 1833 : 6365. helyt. tan. sz.-hoz csatolva. (Orsz. Ltár.)

editiones“ is nyomhatók legyenek. Ellenkező esetben ő fog felállítani a város igényeinek megfelelő nyomdát.³⁰

Szepessy azonban nem várta be a három évi határidőt, mert már ugyanebben az évben engedélyt kért a helytartótanáctól, hogy a Lyceum épületében nyomdát állíthasson fel. De mielőtt a helytartótanács a püspök óhajának eleget tett volna, kikérte a városi tanács véleményét.³¹

A magistratus előbb Knezevich hozzászólását sürgeti, aki természetesen bizonyítja, hogy nyomdája kifogástalan és ennek illusztrálására bizonyítékokat is csatol.³² Hogy nagyobb műveket nem nyomtat — írja — annak kizárólag „az írókban való fogyatékoság“ az oka. Kéri tanácsot, hogy őt támogassa, mert „az, hogy az ő nyomdája mellé egy másikat állítsanak fel, fölsőbb rendeletbe ütközik.“³³

A tanács Knezevich e nyilatkozatát összes mellékleteivel és Szepessy megújított kérésével felterjeszti a helytartótanács-hoz, hozzáfűzve a saját véleményét. A magistratusnak semmi kifogása az ellen, hogy Szepessy püspök nyomdát állítson fel. Van már ugyan egy könyvnyomda a városban — írja — de ez annyira szerencsétlen helyzetben (in misero statu) van, hogy semmiképen sem felel meg a követelményeknek és a nyomtatásra szánt munkákat „multa cum transportuum incommoditate“ más városokba kell küldeni. Minthogy semmi remény sincs arra, hogy Knezevich nyomdáját megjavítsa, a körülmények is azt kívánják, hogy Szepessy a tervbe vett nyomdát felállítsa és ez ne csak a püspök, hanem a köz céljait is szolgálhassa.³⁴

1834-ben még nem volt meg a püspöki nyomda, mert a magistrátus a helytartótanácsnak, mikor ez a pécsi nyomdaviszonyok iránt érdeklődik³⁵ ezt válaszolja: „kebelünkben csak egy könyvnyomtató vagyon, Knezevich István.“³⁶ A

³⁰ 1833 : 6365. helyt. tan. sz.-hoz csatolva. (Orsz. Ltár.)

³¹ 1833 : 6365. helyt. tan. sz. (Orsz. Ltár.)

³² Egy betűivel nyomott könyv, a püspök egy körirata és egy színlap.

³³ 1833 : 23.570. helyt. tan. sz.-hoz csatolva. (Orsz. Ltár.)

³⁴ 1833 : 2133. tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

³⁵ 1834 : 11327. helyt. tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

³⁶ 1834 : 1670. tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

nyomdaengedélyt 1834. júl. 15-én kapta meg Szepessy, azzal a feltétellel, hogy a kötelező példányokat félévenként felküldi és a nyomdát hozzáértő emberekkel vezetteti.³⁷

Knezevich még most is kétségbeesetten tiltakozik a püspök nyomdája ellen, hangoztatva, hogy neki kizárólagos joga van e városban „könyvnyomtatás üzésére, sőt még egy ujság-levél kiadására is.” Még Werbőczy törvényeire (Werb. II. 12.) is hivatkozik.³⁸ De hiábavaló volt minden könyörgés, minden ellenkezés, a helytartótanács rábizonyította Knezevichre, hogy nincs joga a könyvnyomtatásra, mert „az Engel Józsefnek adott jog ennek halálával megszűnt és ha annak örökösei tovább akarják űzni e mesterséget, új kegyes engedelemért kell folyamodniok.”³⁹

1836-ban meg is folyamodja Knezevich az engedélyt saját személyére vonatkozólag (ad personam), és panaszkodik, hogy az újonnan felállított nyomda nagy hátrányára van neki és családjának is.⁴⁰ Ugyanekkor kér engedélyt fiának, Knezevich Lajosnak, egy Kaposvárott tervezett nyomdára. Knezevich fia, Lajos 1831-ig apja mellett tanulta a „könyvnyomtatás mesterségét.”⁴¹ Ettől az időtől kezdve 1834-ig a pesti Lederer-féle nyomdában dolgozott, ahonnan több elismerő iratot kapott.⁴² Most pedig Kaposvárott akart önálló nyomdát felállítani.

Knezevich István minden nehézség nélkül megkapta nyomdaengedélyének meghosszabbítását, fiától azonban további felvilágosításokat kértek.⁴³ Végre ő is elnyerte az engedélyt „egy képességeihez viszonyított Kautio ellenében.”⁴⁴ Kérvényeiket a magistratus a győri Superior Stud. Director-

³⁷ 1834 : 19.195. helyt. tan. sz. (Orsz. Ltár.)

³⁸ 1835 : 8850. helyt. tan. sz. (Orsz. Ltár.)

³⁹ 1835 : 20.501. helyt. tan. sz. (Orsz. Ltár.)

⁴⁰ 1836 : 5704. Győri Könyvbíráló Főhivatali sz. (Orsz. Ltár.)

⁴¹ „Er hat in meiner k. k. privilegirter Buchdruckerei zu Fünfkirchen die Schrift-Zetzeri und Buchdruckerei ordentlich gelernt” — írja Knezevich. 1836 : 5704. Győri Könyvbíráló Főhivatali sz.-hoz csatolva. (Orsz. Ltár.)

⁴² Ibid.

⁴³ 1837 : 3738. kanc. sz. (Orsz. Ltár.)

⁴⁴ 1838 : 14.090. helyt. tan. sz. (Orsz. Ltár.)

ral terjesztette fel, aki a kerületi központi könyvbíráló főhivatal (Centrale Censurorum Collegium) feje volt.

Mi lett a sorsa Knezevich István nyomdájának? Mi sem természetesebb, mint, hogy a püspök fényesen felszerelt nyomdája mellett tönkre kellett mennie. Szepessy nyomdáját, az u. n. Lyceum-nyomdát 1845-ben így írja le Haas Mihály: „A Lyceumnak tulajdona a Szepessy alapította könyvnyomtató intézet, mellynek négy sajtója alól eddigelé már számos igen csinosan nyomtatott munka került ki. Betűje 73 féle van; u. n. deák, magyar, német, gothus, zsidó, görög, melly 95 másánál többre megy. Linia öntő gépe is van 500 pfr. értékű!”⁴⁵ Hogy tudott volna ilyen pazarul berendezett nyomda mellett továbbra is megmaradni az 1773-ban alapított kis Engel-féle typographia!

1836-tól kezdve az összes színlapok, almanachok, iskolai értesítők, amelyeket eddig Knezevichnél nyomtattak, mind a Lyceum-nyomdából kerültek ki. Knezevich nyomdája lassankint egészen háttérbe szorult. Nem tudott megküzdeni a kezdet nehézségeivel. 1834-ig tengődött csak valahogyan. Gyászjelentése egy akta az Országos Levéltárban, melyben a győri Sup. Stud. Director bejelenti: „Typographiam Knezevichianam Quinque-Ecclesiensem penitus cassavisse.”⁴⁶

A püspöki nyomda mellett igen sokáig nem akadt újabb vállalkozó. 1848-ig semmi nyoma újabb nyomdaalapításra vonatkozó kísérletnek. A pécsi könyvnyomtatás a püspök monopóliuma volt, ami érezhető volt a nyomdája alól kikerült műveken is. A Lyceum-nyomda tovább él a mai Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda Részvénytársaság nyomdájában.

5. Baranya vármegye és a cenzúra.

Vármegyénkkel a cenzurának nem sok baja volt, sőt mindenben támogatta. 1792 március 16-án pl. Baranya vármegye önhatalmúlag rendelte el a „Grosse Warheiten” című könyv elkobzását, s egyszersmind arra kérte a helytartótanácsot,

⁴⁵ Haas Mihály: Baranya. Emlékirat. Pécs 1845.

⁴⁶ 1844 : 5155. Győri Könyvbíráló Főhivatali sz. (Orsz. Ltár.)

hogy eszközölje ki a közbiztonság megzavarására alkalmas könyvek elkobzását és behozatalának megakadályozását.⁴⁷

A vármegye egyetértését a cenzúrával bizonyítja egy 1798-ból való adat is. A helytartótanács felszólítja a megyét, hogy ha „kebelében“ könyvtárak (lectionis librorum cabinetta), vagy kávéházak (cavearea) vannak, melyekben diáriumokat, könyvismertetéseket (librorum recensiones) vagy újságokat (volantes pagella publica) olvasnak, ezeket haladéktalanul tiltsák be.⁴⁸ Baranya megye hatósága erre azt válaszolja, hogy beszüntetésükre nem is kerülhet sor, mivel az egész megye területén nincs „ilyennemű intézmény.“⁴⁹ A megye a helytartótanács figyelmeztetése nélkül is a cenzúrai szabályok értelmében járt el.

Ez az akta sokat elmond a sajtó akkori körülményeiről. Ha azt kérdezzük, hogy Pécsen ebben az időben volt-e valamilyen folyóirat, vagy újság, csak nemmel felelhetünk. Ha azoknak behozatala és olvasása is meg volt tiltva, semmi esetre sem adtak engedélyt újság kiadására magában a városban. A kultúrélet egész más felfogása és egész más világnézet az, melyből mintegy szükségképpen megszületik a hírlapirodalom.

1811-ben is kifejezését adta a megye, hogy mennyire egyetért a cenzúra törekvéseivel. A helytartótanács egy leiratában elégedetlenségét fejezi ki amiatt, hogy a nyomdatulajdonosok nem tartják meg a cenzúra szabályait, mert a négy kötelespéldányt nem küldik fel a királyi könyvtárosnak (Regni Bibliothecarius).⁵⁰ A helytartótanács egyúttal a magistratusok véleményét kéri, hogy hogyan lehetne ezt a rendeletet keresztülvinni.⁵¹ Erre a kérdésre a pécsi magistratus azt válaszolja, hogy legjobb, ha a helyi cenzor jelenti az országos könyvtárosnak, valahányszor új művet vesznek sajtó alá, hogy ez ellenőrizhesse, vajjon beküldik-e a négy példányt.⁵²

Később sem volt Baranyának semmi kellemetlensége a

⁴⁷ Ballagi, id. m. 768. l.

⁴⁸ 1798 : 1254. tan. sz. (Orsz. Ltár.)

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ 1811 : 16.250. helyt. tan. sz. (Pécsi v. Ltár.)

⁵¹ Ibid.

⁵² 1811 : 1809. tan. sz. (Orsz. Ltár.)

helytartótanáccsal, mindig pontosan megtartotta a cenzúra szabályait.

II.

PÉCSI KÖNYVKÖTŐK ÉS KÖNYVKERESKEDŐK 1848-IG.

A könyvkötészet és könyvkereskedés kifejlődését is elősegítette a könyvnyomdászat.

Már 1792-ben voltak Pécsen könyvkötők. Neveikkel a cenzúrára felterjesztett könyvek kísérőaktáiban találkozunk. Ezekben van szó „gremialis Bibliopoli nostri“-ról.¹ Egy levél is maradt fenn ebből az évből, melyet a Stachel és Kilian cég írt Weidinger pécsi könyvkötőnek.² — Könyvkereskedők még nem voltak ebben az időben. A könyvkötők és más kereskedők szerezték be „a venni kívánóknak“ a könyveket.

1793-ban, a pécsi magistratus felterjesztése szerint, Pécsen egy typographia (Engel József) és egy könyvkötészet van, mely Weidinger Márton tulajdona, „sed nulla isthic Bibliopola habitat aut depositum librorum existat.“³ Könyvkereskedő még most sem volt tehát a városban.

1794-ben két könyvkötője volt a városnak: Weidinger Márton és Gundl Maximilian.⁴ Összehasonlítás kedvéért megemlíthető, hogy ugyanekkor Sopronban egy typographus és négy könyvkötő, Győrött egy typographus, három könyvkötő és egy könyvkereskedő, Kanizsán egy könyvkötő, Székesfehérvárott két könyvkötő volt.⁵

Pécsen könyvkereskedés még 1834-ben sem volt. A könyvkötők száma azonban lényegesen emelkedett. A helytartótanács kérdésére felterjesztett tudósítás így szól: „igazi könyvárusok még most sincsenek, hanem a könyvkötők: Gundl Maximilián, Weidinger Aloiz és Weidinger János és Reh József kalmár szerzik meg a venni kívánóknak a könyveket.“⁶

¹ 1792 : 427. tan. sz. (Orsz. Ltár.)

² 1792 : 593. tan. sz. (Orsz. Ltár.)

³ 1793 : 16.880. helyt. tan. sz.-hoz csatolva. (Orsz. Ltár.)

⁴ 1794 : 153. tan. sz. (Orsz. Ltár.)

⁵ 1794 : 21.813. helyt. tan. sz. (Orsz. Ltár.)

⁶ 1834 : 1670. tan. sz. (Orsz. Ltár.) Reh József neve az aktában tévesen János.

Ezek közül ketten, Weidinger Alajos és Reh József, egy időben, 1831-ben (egyik április 8-án,⁷ másik május 20-án⁸) folyamodnak „valóságos könyvkereskedés fölállításáért.”

Mindkettőt ajánlja a magistratus, mint erkölcsös viseletűeket és akiknek „tehetségük és elegendő tapasztalatuk van könyvkereskedés űzhetésére.”⁹ — A helytartótanács 1837. szeptember 17-i végzésében Weidingernek megadja az engedélyt, Rehnek azonban nem.¹⁰ E megkülönböztetésnek csupán annyi oka lehetett, hogy két könyvkereskedés felállítását egyszerre soknak találta a helytartótanács és mivel Weidinger volt az első, aki kérvényét beadta, neki adta meg az engedélyt.

1843-tól kezdve igen sokan akarnak Pécsen könyvkereskedést nyitni. Az első folyamodó Weidinger János, Alajos fivére volt. A városi tanács is melegen ajánlja, mint aki „már 17 évek óta mint könyvkötő mester könyvekben is kereskedik és magát mindig betűletesen viselte.”¹¹ Az engedélyt meg is kapta a helytartótanáctól.

Ugyanebben az évben kér könyvkereskedési jogot Popovics György, mohácsi polgár is.¹² A pécsi magistratus azonban kérelmének elutasítását sürgeti, mert mint írja „Weidinger Alajos és János a piacon külön két nyitott boltban könyvekkel kereskednek és a közönség szükségének és kívánságának bőven megfelelnek és tulajdon házokkal és más vagyonokkal birván, tehetősek kereskedéseket a közönség szükségéhez mértékelve bővíteni.”¹³ A helytartótanács tényleg elutasítja Popovics kérését.¹⁴

Úgy látszik azonban, hogy sorsán nem okultak azok a könyvkereskedők, akik más városból származtak és Pécsen letelepedni szándékoztak. 1845-ben egy bizonyos Léderer, aki Pécsváradon „már 24 évek óta kereskedést űzött”, kéri pécsi könyvkereskedés felállítására az engedélyt. Kérését a helytartótanács elutasítja.

⁷ 1837 : 969. tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

⁸ 1837 : 1359. tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

⁹ 1837 : 1359. tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

¹⁰ 1837 : 27.741. helyt. tan. sz. (Orsz. Ltár.)

¹¹ 1843 : 136. tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

¹² 1843 : 2542. helyt. tan. sz. (Orsz. Ltár.)

¹³ 1843 : 1023. tan. sz. (Orsz. Ltár.)

¹⁴ 1843 : 44.717. helyt. tan. sz. (Orsz. Ltár.)

A következő évben Reichard Adolf, szombathelyi könyvkötő fordul ugyanezzel a kéréssel a helytartótanácsához, mivel szerinte „e városban jelenleg igazi könyvkereskedés nem létezik.”¹⁵ Erre a kijelentésre méltán felháborodnak a város könyvkereskedői: a Weidinger testvérek és kifejtik, hogy két könyvkereskedő van Pécsen és e mellett „az esztendő folyamata alatt keresztül utazó könyvkereskedők az itteni s a környék szükségleteit bőven kielégítik.”¹⁶ A helytartótanács mérlegelve a körülményeket, Reichardnak sem ad engedélyt.¹⁷

1848-ig tehát csak két könyvkereskedő volt Pécsen: a Weidinger testvérek, kiknek, mint látni fogjuk, az 1848-ban kiadott pécsi újságnál is volt szerepük.

Mellettük meg kell említenünk az egyetemi nyomda pécsi elárúsítóit. Ez 1833-ban Gundl Erzsébet, Gundl könyvkötő özvegye volt,¹⁸ majd később ennek fia, Gundl Maximilián.¹⁹ Az igazgatóságnál mindig bizonyos kauciót kellett letenniük, 1833-ban pl. 2000 forintot.²⁰

III.

A PÉCSI NÉMET ÚJSÁGOK TÖRTÉNETE 1848-IG.

Hazánkban az újságírás a szatmári békekötés után kezdett fellendülni, amikor a 200 esztendő polgárháborújának végeszakadt. Természetesen ezek az újságok még távol állanak a mai értelemben vett újságoktól. Politikai közélet nem volt, így politikai sajtó sem lehetett. A helytartótanács rendszeresen megadta az engedélyt újság kiadására, csak hogy mindig azzal a feltétellel, hogy politikai dolgokról szó se legyen benne. Így tehát az újságok hoztak szépirodalmat, tudományt, művészetet, mindenről volt bennük szó, csak arról nem, ami a mai újság lényegét alkotja: a politikáról. Ezért ezeket az újságokat inkább irodalmi termékeknek tekinthetjük. Bitnitz

¹⁵ 1846 : 2418. tan. sz. (Pécs v. ltár.)

¹⁶ 1846 : 28.854. helyt. tan. sz. (Orsz. Ltár.)

¹⁷ Ibid.

¹⁸ 1833 : 2083. tan. sz. (Orsz. Ltár.)

¹⁹ 1852 : 8396. helyt. tan. sz. (Orsz. Ltár.)

²⁰ 183 : 2083. tan. sz. (Orsz. Ltár.)

Lajos (1821-ben)¹ az újságok legnagyobb szolgálatát abban látja, hogy „a műveltséget a nemzet minden rendei között hatatosan előmozdítja és némely közhasznú ismereteket terjeszt.”² Az újságokat „egynapi lepkék”-nek és „vízbuborékok”-nak nevezi. Az újság mai értékelésének nyomát se találjuk e korban.

A tulajdonképeni politikai sajtó az 1840-es években fejlődik ki hazánkban. Ez időtől kezdve a politikai élet mind élénkebbé vált s ez az újságírás fellendülését is magával hozta, mert hiszen az időszak sajtónak a politika a főtápláléka.³ Csak a XIX. század közepén születik meg tehát a mai modern újság.

1. Első kísérletek egy pécsi újság kiadására. A „Fünfkirchner Intelligenz-Wochenblatt.”

Pécsett 1832-ig nem találunk kísérletet újság kiadására. 1810-ben a Vaterländische Blätter című folyóiratban részletes felsorolását találjuk a magyarországi német újságoknak és folyóiratoknak.⁴ Pécsi újságról azonban szó sincs benne. 1821-ben Bitnitz Lajos sorolja fel nagy részletességgel a hazai német nyelvű újságokat,⁵ de Pécsről ő sem említi.

Haas Mihály „Emlékiratá”-ban a pécsi újságírás kezdetét 1832-re teszi.⁶

1832-ben Pécs város egyetlen könyvnyomdája a Knezevich-féle nyomda volt. Tudjuk, hogy ez a könyvnyomda sohasem ment jól és Knezevich nagy családjával alig tudott megélni. Ő tervezte az első pécsi újság kiadását, valószínűleg helyzetének javítására. — 1832. január 26-án kérvényt írt a helytartótanácsához a tervezett újság ügyében⁷ és egyszers-

¹ Bitnitz Lajos: Az újságlevelek és tudományos folyóiratok eredetéről. Tudományos Gyűjtemény 1821, XII. 55. l.

² Id. h. 55. l.

³ Ferenczy József: A magyar hirlapirodalom története. Budapest, 1887. 49. l.

⁴ Vaterländische Blätter, 1810. II. 182.

⁵ Id. h. 52—53. l.

⁶ Haas, id. m. 96. l.

⁷ 1832. 127. tan. sz.-hoz csatolva a.) (Pécsi v. ltár.)

mind folyamodott a pécsi magistratushoz „um unterstützende Einbegleitung des Gesuches an Hochlöbliche k. ungarische Statthalterey: Um die hohe Genehmigung ein Intelligenz Wochen-Blatt dieser k. Freystadt herausgeben zu dürfen.“⁸

A helytartótanácsához intézett kérésében egyidejűleg közli lapjának a tervét. Tartalmát a következők fogják alkotni:

1. Tages-Begebenheiten, Naturereignisse,
2. Meterologische Beobachtungen,
3. Markt Preise und Markt-Gegenstände,
4. Die Lotto-Ziehung zu Ofen,
5. Sterbe-Falle,
6. Ankündigungen und Bekanntmachungen,
7. Nützlich und Angenehm.

Hangsúlyozza azonban, hogy „strenge ausgenommen bleiben alle politische Gegenstände.“⁹

„Diese Zeitung — írja tovább Knezevich a helytartótanácsnak — ist schon ein ausgesprochenes und anerkanntes Bedürfniss, bei der schon bedeutendem Bevölkerung dieser Stadt und bei der Verhältnissen dieser mit der Umgegend.“¹⁰ A lapot hetenkint kétszer akarja kiadni és egyben ígéretet tesz, hogy szigorúan a cenzúrai szabályokhoz fogja magát tartani.

Ennek az újságnak fontosságát maga a városi tanács is elismerte, mert Knezevich kérvényét e szavak kíséretében terjeszti fel: „Illyes Írásból nemcsak a közönségre, hanem ezen városra, különösen a kereskedés és más gazdaságbéli tárgyak, úgy nemkülönben a kihirdetések dolgában annál is inkább mivel az egész alsó Magyarország illyes Intézet hijjával vagyon, tetemes haszon háromolhatna.“¹¹

A helytartótanács nem vonakodik az engedély megadásával, a következő hónapban már meg is kapja Knezevich a választ,¹² melyben egyetlen kikötésként a politika és irodalom teljes kizárása szerepel. A helytartótanács megbízza egyúttal a magistratust, hogy szigorúan őrkdjék az újság felett. Az újság ellenőrzésére vonatkozó szabályok ugyanis e korban

⁸ 1832 : 271. tan. sz.-hoz csatolva. b.) (Pécsi v. ltár.)

⁹ 1832 : 271. tan. sz.-hoz csatolva, a.) (Pécsi v. ltár.)

¹⁰ Ibid.

¹¹ 1832 : 271. tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

¹² 1832 : 3510. helyt. tan. sz. (Orsz. Ltár.)

igen szigorúak voltak. „A hírlap-engedélyek kiadásának joga a fejedelemnek volt fenntartva és a felügyelet felettük a legéberebb volt.”¹³

Az engedély elnyerése után Knezevich szétküldi „Ankündigung”-jait, melyekben a már említett terv mellett az újság árát is közli: „Die halbjährige Prenumeration ist für Hiesige 2 fl. 30 kr. Kon. Geld. sammt portofreyer wöchentlicher Versendung mit Couvert, für Auswärtige 3 fl.”¹⁴ A lap teljes címe: „Fünfkirchner Intelligenz Wochenblatt”. Kiadását Knezevich május 1-re vette tervbe, hetenkint egyszer, szombaton akarta kiadni. (Tehát nem hetenkint kétszer, mint eleinte tervezte.)

A lap kiadására minden elő volt készítve, de vagy egyáltalán nem jelent meg, vagy csak igen rövid ideig élt. (Haas szerint: nemsokára elhalt.¹⁵) Kiadásáról semmi nyom, egyetlen száma sem maradt fenn.

Kár, hogy a „Könyvbíráló Főhivatal” csak 1848-ban rendelte el a Nemzeti Múzeum kérésére, hogy minden újságíró köteles minden számból egy példányt a Múzeumnak felküldeni.¹⁶ Ha ezt a rendeletet előbb hozták volna, akkor most talán Knezevich újságjáról is többet tudnánk. Valószínűleg ennek az újságnak a kiadása csak Knezevich szerencsétlen kísérlete volt helyzete javítására. Megszűnésének vagy Knezevichnek újságírássra kevéssé tanult és ügyes volta, vagy állandó pénzhiánya volt az oka.

2. Pécsi német újságok 1848-ban. „Pressfreie Flugblätter”, „Fünfkirchner Zeitung”.

1848-ban találkozunk a második kísérlettel a pécsi újságírás terén. Ebben az évben számtalan újság keletkezett hazánkban. „Mint a lázbeteg érverése ebben az évben egyszerre magasra szökött az időszaki sajtótermékek száma” (Kereszty István).¹⁷

¹³ Ferenczy, id. m. 250. l.

¹⁴ 1832 : 886. tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

¹⁵ Haas, id. m. 96. l.

¹⁶ Helyt. tan. Revisio Librorum. Fons 11. Positio 25. (Orsz. Ltár.)

¹⁷ Magyar Könyvszemle, 1914. 111. l.

45088

A sajtószabadság kivívása jelenti a politika bevonulását az irodalomba. 1848-ban született meg a mai értelemben vett újság.

„Mint az ország legtöbb részében, úgy Pécsen is a márciusi nagy napok, a szellem és a gondolat felszabadulása teremtték meg az első lapokat.”¹⁸ Az első pécsi újság tényleg a márciusi nagy napok után, április elején jelent meg.¹⁹

Az újság tulajdonosa és felelős szerkesztője (eleinte kiadója is) Neuwirth Ernő Adolf, pécsi lakos volt.²⁰ Verőcéről származott és 1847-ben a helytartótanáctól engedélyt kapott egy verőcei könyvnyomda felállítására.²¹ Újságja után ítélve, az erősen liberalista művelt és meggondolt szerkesztőben megvolt a jó újságíró minden tulajdonsága.

Amint a budapesti Nemzeti Múzeumban megőrzött példányokból megállapítható, Neuwirth lapja 1848. április 6-án indult meg „Pressfreie Flugblätter” címmel. Ezt a címet azonban csak rövid ideig tartotta meg az újság, május 12-én már mint Fünfkirchner Zeitung szerepel.²² Mottója: „Szabadságéit, népért, hazáért!”²³

Az újság nyelve német volt, szelleme azonban teljesen magyar. Neuwirth a belügyminisztériumnak ezt a tudósítást írja újságjáról: „Alulírott a városi hatóság beleegyezése mellett, egy leginkább Horvát és Tótországokra hatandó teljesen magyar szellemű lapot indított Pécsen meg, Német és eként a mellékrészek viszonyaira könnyebben behatható nyelven.”²⁴

Az újság fennmaradt példányai, mint említettem, a budapesti Nemzeti Múzeumban vannak. Ezek: a No 2. és a No 30-tól 37-ig, kivéve a No 33-öt. Régebben több példánynak is meg kellett lenni, mert Várady Ferenc, „Baranya multja és jelene” c. munkájában (1897), olyan példányokra is hivatkozik, melyek ma már nincsenek meg,²⁵ (pl. a szeptemberi számok).

¹⁸ Várady, id. m. I. 427. l.

¹⁹ Ibid. és Szinnyei József: Hirlapirodalmunk. Vasárnapi Ujság 1865. 646. l.

²⁰ 1848 : 2683. tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

²¹ Helyt. tan. Fons 4, Positio 15. (Orsz. Ltár.)

²² Budapesti Híradó, 1848. I. 455.

²³ Szinnyei: Vasárnapi Ujság 1865. 646. l.

²⁴ 1848 : 2683. tan. sz.-hoz csatolva. b.) (Pécsi v. ltár.)

²⁵ Várady, id. m. II. 684—686. l.

Jelenleg megvan az ápr. 9-i és egy-két júliusi szám. De ezekből is látni Neuwirth újságjának szellemét és tartalmát.

Az újság eleinte félíves terjedelemben hetenkint kétszer jelent meg, mint ahogyan az újság fején írva találjuk. De hozzáteszi Neuwirth: „Nie Redaction hofft vom 1-ten Juni durch mehrere Beiträge wöchentlich mehrere Blätter liefern zu können, ohne aber den Preis (vierteljährig 1 fl. 40 kr.) zu erhöhen.“ Egyszersmind elmondja, hogy „vorzügliche Mitarbeiter sind gewonnen, Correspondenzen sind bereits in In- und Auslande eingeleitet. Anzeigen aller Art und in jeder Sprache werden angenommen.“²⁶ A lapot a Lyceum-nyomdában nyomták.²⁷

Beosztása a következő volt: az első oldalon volt a vezércikk, melyet rendszerint Neuwirth írt. Az első két szám vezércikkének címe: *Pressfreiheit und Pressgesetz*. Neuwirth kifejti benne a sajtószabadság és sajtótörvény összefüggésére vonatkozó nézeteit. Ezt a vezércikket mintegy az újság programjának tekinthetjük.

Neuwirth ellenez minden hatalmaskodó és kerékkötő cenzúrát, de bölcs belátással mondja:

— die Presse soll und muss einem Gesetze unterliegen nach welchem sie gehandhabt werden darf. Eine Unbedingte Pressfreiheit, ganz ohne Gesetz, ist ein Unding, ist ein Umsturz alles bestehenden, führt zur Auflockerung aller staatlichen Lebens... Die wahre Freiheit steht im Zusammenhange des persönlich Freien mit dem Gesetze.²⁸

E szavak világosan mutatják Neuwirth okos, minden szélsőségtől mentes felfogását és azt a szellemet, melyben újságját vezette. Világosan látta, hogy az újságírásnak hatással kell lenni a dolgok állására.²⁹

A vezércikk után a Magyarország különböző részeiről, különösen Délmagyarországról majd a szomszédos országokról szóló hírek következnek, Pécsről ezt mondja egy hír:

— Der Sinn nach konstitutionellen Fortschritten und zeitgemassen Reformen dürfte wohl nirgends kräftiger und besonnener ausgesprochen werden wie bei uns.

A hírek alkotják az újság legnagyobb részét.

²⁶ V. ö. az Újság első számainak feje.

²⁷ Fünfkirchner Zeitung No. 2.

²⁸ Fünfkirchner Zeitung No. 2.

²⁹ „Die Journalistik muss auf die Gestaltung der Dinge einen mächtigen Einfluss haben.“ — Ibid.

Ezután következik egy kis szépirodalom, *Feuilleton* címmel. Sok ú. n. „szellemes“ anekdotát találunk e rovatban. Pl.:

— National-Garden! Vigyázz! Künftighin nur salutierte und nicht die Hüte gezogen. Was werden aber die Hutmacher dazu sagen!?

Többször jelenik meg egy-egy költemény, de mindig névtelenül. Az idők szellemét legjobban tükrözi a következő:

Ausrückungs-Lied der National-Garde.

Schwert aus der Scheid', aus dem Herzen das Lied!
Stimmt an das Lied der Lieder!
Jauchzend ertön' es durch Reiche und Glied,
Blank wie die Waffe und hell wie der Stahl
Klinge das Lied von der Garde-National!

Männer zur Seit mit geschwungenem Hut,
Frauen am Fenster mit Fahnen!
Kinder inmitten mit feurigem Blut,
Greise darunter gleich Schwanen!
Mitten hindurch zieht geharnischt in Stahl,
Klingend und singend die Garde-National!

Klang und Gesang und ein Vivat mit Lust,
Ihm unser König und Vater,
Ihm unser Herz und das Blut aus der Brust,
Treuer, als tausend Berather!
Mauern von Eisen, und Wälle von Stahl,
Steht liebend um ihm die Garde-National.

Freiheit und Vaterland, geistiges Licht,
Wollen wir freudig beschützen!
Freies Gewissen und offen Gericht,
Dafür das Blut auch verspritzen!
„Ketten für Knechte, für freie der Stahl!“
Heisst die Parole der Garde-National!

Hoch den Studenten, und Jubel und Ehr,
Sie, dies vollbracht und begonnen!
Vivat den Bürgern, den Männern der Wahr,
Tapfer und stark und besonnen!
Innig verschmolzen zur Kette von Stahl:
Bürger, Studenten und Garde-National!

Ez a költemény 1848. április 9-én jelent meg.
Neuwirth újságjának azonban sokszor kellett nehézsé-

gekkel megküzdenie. Szlavóniában a posta nem akarta tovább szállítani az újságot. Emiatt panaszkodik Neuwirth a belügy-minisztériumnak:

— Miután lapom a „Fünfkirchner Zeitungnak“ postai továbbszállítása a' varasdi posta hivatal által megakadályoztatni czéloztatik az által, hogy ez minden filiális hivatalaihoz a további el nem küldés parancsát adta: azon kérelemmel járulok a' czimzett minisztériumhoz, méltóztassék a' budai főposta hivatal által a' fiókoknak a' Horvát és Tót országiaknak pedig, kik eddig a' Bán alacson befolyásának eszközei meghagyni különösen: hogy lapom továbbszállítását eszközteni tartozzanak.³⁰

Érthető, hogy Horvátországban nem akarták a „Fünfkirchner Zeitung“-ot továbbítani, hisz Neuwirth sokat vitatta benne a nemzetiségi kérdéseket, ennek az időnek legaktuálisabb kérdéseit. A horvátokkal szemben foglalva állást sok ellenséget szerzett magának közöttük.

Mindezeket a nehézségeket azonban Neuwirth könnyűszerrel legyőzte, újságja nemcsak, hogy tovább élt, hanem június 1-től kezdve még melléklapja is jelent meg, *Pécsi Tárogató* címmel.³¹

Neuwirth újságírói tevékenységével a többi újságok elismerését is kiérdemelte.³² Sok hozzáértéssel és ügyességgel kellett dolgoznia. Másrészt igaz, hogy soha pécsi újságnak akkora létjogosultsága nem volt, mint ekkor. Magyarország jelentékenyebb városai közül Pécs van legközelebb a horvát határhoz, és így ez az újság hivatva volt, hogy továbbítsa a horvát mozgalmakról és a többi délvidéki eseményekről szóló híreket. Pécs volt Dél-Magyarország testőre.

Neuwirth újságjának vezetése nehéz volt és sok taktikát kívánt. Ő azonban meg tudott felelni a követelményeknek és sok elismerést vívott ki magának. Minthogy azonban erősen liberálista volt, sok kellemetlensége volt a pécsi magistratussal, mely sohasem nézte jó szemmel újságját. Ez természetes is, hiszen Neuwirth többször támadja a magistratust. A Pesti Divatlap a Tárogató hirdetésével kapcsolatban írja, hogy ez „mutatványszámában a pécsi tisztikart igen megcibálja.“³³

³⁰ 1848 : 2223. tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

³¹ Pesti Divatlap, 1848. I. 736. l.

³² Ibid.

³³ Pesti Divatlap, 1848. I. 736. l.

A Tárogató megjegyzéseit a pécsi magistratus igen szívére vette. Az ez évi jegyzőkönyvben a következőket találjuk a dologra vonatkozólag:

— A „Fünfkirchner Zeitung“ Tárogató című mellékletében megjelent cikk által e tanács megsértést találván törvényes tekintélyére nézve, a közvádó tiszti főügyész úr oda utasított, hogy az abban feltalálható sértő kifejezések miatt a' vizsgálatot megtételni és a sajtótörvényi rendelkezések szerint azoknak megtorlását sürgetni siessen.³⁴

Hogy volt-e folytatása a dolognak nem lehet tudni, mert az erre vonatkozó akták hozzáférhetetlenek.

Mindenesetre az ügynek Neuwirthra nézve nem voltak káros következményei, sőt újságja július 1-től kezdve már hetenkint háromszor jelent meg.³⁵

Az Ungar-ban erre vonatkozólag ezt a hirdetést találjuk:

— Die Fünfkirchner Zeitung, welche sich in kurzer Zeit, eines täglich vermährten Absatzes erfreut, erscheint vom ersten Juli angefangen dreimahl wöchentlich in deutscher Sprache und wird erfordern, mit Beilage versehen sein. Den rastlosen Bemühungen der Redaktion ist es gelungen, tüchtige Mitarbeiter sowohl in dem ganzen unteren Lirale des Donau, wie Slawonien, Kroatien, Dalmatien, Österreich, Türkei, Griechenland und Italien zu gewinnen und es wird daher die „Fünfkirchner Zeitung“ die schnellsten, interessantesten und wichtigsten Mittheilungen aus aller Theilen der Monarchie zu bringen im Stande sein.³⁶

Neuwirth újságja mindig nagyobb népszerűségre tett szert.

Meg kell jegyeznünk, hogy június 11-től a lap kiadója és tulajdonosa nem Neuwirth, hanem Weidinger Alajos, pécsi könyvkereskedő volt. Felelős szerkesztője azonban továbbra is Neuwirth maradt.³⁷ Az újság jó nevét bizonyítja az is, hogy Weidinger lekötötte rá minden ingó és ingatlan vagyonát.³⁸

Hogy milyen volt az újság ebben az új, terjedelmesebb formájában, azt a megmaradt júliusi számokból tudjuk megállapítani. Elsősorban a hírei voltak jóval terjedelmesebbek. Híreit a legkülönbözőbb magyarországi helyekről (Pesth, Skela-Kladovi, Karlovitz, Esseg, Wukowar, Mitrovitz), ezen-

³⁴ 1848 : 2773. tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

³⁵ Der Ungar, 1848. I. 870. l.

³⁶ Ibid. 1848. I. 531 l.

³⁷ 1848 : 2683. tan. sz.-hoz csatolva. c.) (Pécsi v. ltár.)

³⁸ 1848 : 2683. tan. sz.-hoz csatolva. d.) (Pécsi v. ltár.)

kíül Boszniából, a Dunafejedelemségekből hozta. Nagyon sok hírt hozott a hadszíntérről.

E júliusi számok az 1848-as küzdelmek közepébe vezetnek bennünket. Minden hír eleven képe annak az általános nyugalanságnak, ami akkoriban az ország területén és a környező vidékeken uralkodott. Neuwirth mindenhol megjegyzéseket fűz híreihez, melyek mind biztos ítélőképességről tanuskodnak.

A vezércikk, mely az említett számokon végigvonul, Neuwirtnak egy hosszabb értekezése, címe: „Das Gesetz“. Az egész értekezés ennek az egy mondatnak a kifejtése: „Das positive Gesetz im Staate ist die Einheit aller Willen, der wörtliche Ausdruck des allgemeinen Volkswillens; in ihm müssen sich alle Glieder des Staates ihrem innersten Wesen nach wiedererkennen.“ A továbbiakban a törvény tárgyról ír. Így elérkezik az egyén és állam viszonyához, melyet a legnagyobb hozzáértéssel és meggondolt, de amellet igaz liberalizmussal fejteget. Idéz Likurgus, Solon, Schiller műveiből. Hangsúlyozza, hogy a törvények országok és népek szerint változnak, de azt is, hogy ugyanabban az országban is változtatni kell a törvényeken az idők szelleme szerint. Erre pedig az államnak kell gondolnia.

A Fünfkirchner Zeitung megmaradt számait végigolvasva, igazat adunk Szinnyei Józsefnek, aki így ír Neuwirthról: „Neuwirth jeles politikai képzettségét tántoríthatatlan hazaszeretettel párosítja.“³⁹

Az újság zavartalanul jelent meg szeptember végéig. Ekkor még elküldte Neuwirth hirdetéseit a különböző újságoknak, hogy lapja „erscheint von 1-ten Oktober angefangen in Folio-Format mit ganz neuen Lettern dreimal wöchentlich... Der Pränumerationspreis wird trotz der doppelten Vergrößerung des Blattes nicht erhöht.“⁴⁰ — Ez az újonnan hirdetett lap azonban sohasem jelent meg, mert Neuwirtnak Jellasits csapatai elől menekülnie kellett Pécsről. A Pressburger Zeitung október 9-én ezt írja: „Der Redakteur der Fünfkirchner Zeitung hat sich vor der Ankunft der Croaten in

³⁹ Szinnyei, Vasárnapi Ujság 1865. 646 l.

⁴⁰ Pressburger Zeitung, 1848. I. 535 l.

Fünfkirchen geflüchtet. Sein Blatt hat daher aufgehört. Wir wollen hoffen, dass das selbstgewählte Exil des Herren Neuwirth von kurzer Dauer sein werde.“⁴¹ Szinnyei József szerint Neuwirth újságja ekkor végleg megszűnt, ő maga pedig fegyvert fogott.⁴²

A horvát csapatok október 25-én hagyták el Pécsset.⁴³ Az itt uralkodó zavaros körülmények között azonban szó sem lehetett arról, hogy Neuwirth lapját újra megindítsa. Az 1848-as év folyamán nem is kísérelte meg. December 10-én azonban a következő hirdetést küldte be az Ungar-nak:

— Vom 1-ten Januar 1849 angefangen erscheinen in Fünfkirchen „Die südungarische Grenzboten“. Zeitblätter für Politik und nationale Staatswissenschaft, redigiert von E. A. Neuwirth. — Die südungarische Grenzboten erscheinen wöchentlich viermahl in gross Folio-Format und bringen ausser gediegenen Zeitkritiken von den tüchtigsten und bewährtesten Kapacitäten Ungarns, fortlaufend Korrespondenzberichte vom nördlichen und südlichen Kriegsschauplatze, wie aus allen übrigen Theilen des ungarischen Landerreichs. Bei gestellter Postverbindung werden diese Blätter direkte Nachrichten aus Italien, so wie die geistreichsten und pikantsten Raisonsnements über die oesterreichischen Zustände bringen.

Neuwirth nem egykönnyen mondott le lapjának szerkesztéséről. Újságja ez alatt az új cím alatt sem hazudtolta volna meg a Fünfkirchner Zeitung fokozatos fejlődését. Ahogy a hirdetés mutatja, még terjedelmesebb és tökéletesebb lett volna. A „Südungarische Grenzboten“ megjelenését azonban hiába várták. A szabadságharc utolsó fázisának és az azt követő kornak a szelleme nem volt olyan, hogy akkor Neuwirth liberális eszméit kifejthette volna.

A Fünfkirchner Zeitung féléves életével véget ért Neuwirth tevékenysége. — Csak 1867-ben jelent meg Pécsset újra német újság, szintén „Fünfkirchner Zeitung“ címmel és ennek folytatása lett a mai P é c s i N a p l ó.

⁴¹ Ibid. I. 559. l.

⁴² Szinnyei, Vasárnapi Újság 1865. 646. l.

⁴³ Várady, id. m. II. 687. l.

A PÉCSI NÉMET SZÍNÉSZET TÖRTÉNETE.

1. Kezdetek.

A magyarországi német színészet Bécs hatása alatt állott. Az előadott darabokat vagy Bécsből hozták, vagy a színészek maguk írták, néha magyar tárgyú darabokat is német nyelven.¹

Mária Terézia és II. József uralkodása alatt a magyarországi német színészet hatalmas lendületet vett. Majdnem minden nagyobb városnak volt német színháza, melyben váltakozva bukkantak fel ugyanazok a német társulatok.²

A XIX. század végén mindig jobban erősödött a magyar társulatok konkurrenciája és szívós küzdelem kezdődött, melynek csak a század végén, a magyar színészet teljes diadalra jutásával volt vége.³

Milyen helyet foglal el Pécs Magyarország városai között a német színészet szempontjából? Hasonló volt-e ez Pest, Buda, vagy esetleg Pozsony német színészetéhez? — A német színészet nemcsak a magyarországi, hanem a horvát városokban is virágzott, különösen Zágrábban és Eszéken. Pécs, különösen eleinte, mikor a kisebb városokat még nem igen látogatták a színészek, kiesett a Magyarországon vándorló német társulatok útjából. Helyzeténél fogva az volt a hivatása, hogy a horvát városok német kultúráját Magyarországhoz kapcsolja.

A XVIII. század első felében hivatalos német színészet csak Pozsonyban, Pesten, Budán, Temesvárott és az erdélyi szász városokban volt.⁴ De, hogy a német színészeknek csak ezeken a helyeken sikerült letelepedniök, nem jelenti azt,

¹ P u k á n s z k y Béla: A magyarországi német irodalom története. Budapest, 1926. 435 l.

² V á l i Béla: A magyar színészet története. Budapest, 1889. 465 l.

³ Ibid.

⁴ Pukánszky, id. m. 348. l.

156
730
226

hogy nem kísérelték meg az előadásokat a többi városokban is. — Így 1730-ban Pécsre is ellátogatott egy B e r g e r P é t e r nevű „komikus“, hogy művészetével a pécsi közönséget szórakoztassa.⁵ Szegény Berger nem tudta, hogy hova jön. Pécs ebben az időben, mint szigorúan katolikus szellemű püspöki város, a világi színjátszásnak nem engedett teret. A színészetet ekkor még nem tekintették művészetnek, a színészeket pedig kirekesztették a tisztességes emberek társaságából. Értethető tehát, hogy a püspöki városban színészek nem telepedhettek le.

Fonyó Sándor, a belvárosi templom akkori plébánosa szigorúan érvényesítette az egyházi álláspontot a világi színészettel szemben. Sohasem tudta volna eltérni, hogy komédiások a lakóságot vallási áhítatuktól elvonják. Így, bár a városi tanács megadta Berger Péternek az előadási jogot, Fonyó az engedély kiadását mindenféleképpen igyekezett hátráltatni. Ez a vonakodás több hónapig tartott, Berger pedig itt időzött tétlenül. — Végre elkeseredésében könyörgő levelet írt „tekintetes nemes somberekai Sauska János tartományi királyi biztos“-nak. Ebben leírja helyzetét és kéri, hogy vegye oltalmába. Botrányos jelenetektől — írja — nem kell félni, mert az „unartige Weltkinder“-ek inkább az álarcos bálokat látogatják és egy-egy tragédia vagy épületes történet előadása miatt az Isten haragja még sohasem küldött pestist vagy háborút az illető vidékre. Azt se lehet mondani, hogy a színelőadások a közönséget vallásos jámborságából kizökkentik, mert előadásait este tartja, amikor a templomok úgyis zárva vannak.

De mindezt hiába hozta fel kifogásul — írja tovább Berger — mert azok, akik „Ohr und Mund verstopft haben“ nem értik meg és minden válaszuk csak az, hogy „er sich von hinnen machen soll.“ Ezért tehát a tartományi biztostól keres menedéket.

Hogy vajjon Sauska János ért-e el valami eredményt Berger ügyében, nem lehet megállapítani, mert az erre vonatkozó akták nem kaphatók meg a városi levéltárban. Annyi bizonyos, hogy még sokáig nem sikerült meghonosítani a színészetet az erősen konzervatív Pécs városában.

⁵ Szentkirályi István elbeszélése nyomán.

2. A német színészet 1800—1818.

1800-ban találjuk ismét nyomát Pécsen a színészetnek. Az eszéki színtársulat igazgatója Lippe József (1800) húsvét után átjött társulatával Pécsre.

Régebben a színészek számára két saison volt, egy hosszabb téli saison, amely ősztől egész húsvétig tartott és egy rövidebb saison, húsvét után. Ezt a rövidebb időszakot egy a színészet szempontjából kevésbé jelentékeny helyen töltötték a színészek.

A színigazgatók letelepedése és az előadási engedély megszerzése igen körülményes volt ebben az időben. Először folyamodnia kellett a város tanácsához letelepedési engedélyért.¹ Ennek megszerzése az 1730-as viszonyokhoz képest, nem ütközött akadályokba. Pécs város nem látott többé a komédiásokban erkölcsrontókat: országszerte kevesebb megvetéssel kezdték őket kezelni. De letelepedésük mindig bizonyos formásokkal járt. Ha meg is kapták az engedélyt, azt még mindig visszavonhatta tőlük a városi tanács, ha nem volt megelégedve a színészek viselkedésével. Ha a városi hatóság megadta is az engedélyt a letelepedésre, a színészeknek alkalmazkodniuk kellett a különböző cenzúrai szabályokhoz.

A cenzúra eleinte szövetséges társa volt a színészetnek, mert igyekezett azt jó irányba terelni. Csak a bécsi színészetre gondoljunk, mikor a cenzúrának sikerült kiszorítani a rögtönzött darabokat. Később azonban a cenzúra kerékkötője lett a további fejlődésnek nagy atyáskodó gondoskodásával.² II. József uralma enyhébb korszak a cenzúra történetében, de halálától 1790-től kezdve visszatér a régi szigor.³

1793 október 18-án a helytartótanács 25166. szám alatt az összes vármegyéknek rendeletet küldött, hogy „mind az állandó, mind a vándorszíntársulatok ellenőrzését, előadásaiknak kiváltképen erkölcsi szempontból való figyelését el ne mulasszák.”⁴ Ugyanekkor elrendelte a helytartótanács, hogy Ausztriában és Magyarországon csakis azokat a darabokat

¹ Váli, id. m. 433. l.

² Bayer József: A nemzeti játékszín története. Bpest, 1887. 296. l.

³ Váli, id. m. 431. l.

⁴ Ibid.

adhatják elő, melyek a bécsi udvari színház műsorán 1791 óta előfordultak. Ha pedig valamelyik színigazgató eredeti új darabot akarna előadni, azt a cenzornak előbb tüzetesen meg kell vizsgálnia. Sajtóügyi osztályt is szerveztek Budán, a helytartótanácsnál, melynek egyik alosztályához a színdarabok ellenőrzését osztották be.⁵

Mivel a színigazgatók sokszor hanyagságból, vagy a postaköltség megtakarítása végett nem küldték be pontosan az előadásra szánt darabokat, a helytartótanács elrendelte, hogy a színigazgatók helyett a városi hatóság küldje fel a darabokat.⁶

Ilyenek voltak a cenzúrai viszonyok, mikor 1800-ban Lippe József eszéki színigazgató Pécsre jött. Miután a várostól megkapta a letelepedési és előadási engedélyt, a tanács a cenzúrai szabályok értelmében felterjesztette az előadandó darabokat.⁷ Lippe jegyzékében találunk 24 színművet, 36 vígjátékot, 5 katonadarabot (Militärisches Schauspiel), 2 tragédiát, 4 „Musikalische Dou-Drama“-t, 16 énekes játékot és operettet. Kár, hogy nem tudhatjuk, melyeket hagytak jóvá ezek közül a darabok közül és melyeket tiltottak be. A helytartótanács válasza nincs meg. A színtársulat niveaujáról azonban fogalmat alkothatunk, ha szemügyre vesszük a felterjesztett darabokat.

A legtöbb színmű Kotzebuetől való. Lippe tényleg jól megválogatta ezeket. Menschenhass und Reue, az a darab, mely Kotzebuet a német színházvilág fejévé tette. Szerepel a jegyzékben: Das Kind der Liebe és Eremit auf Formentara is, amelyek később igen kedvelt darabok voltak, nemcsak Pécsen, hanem Magyarország többi városaiban is. Az utóbbi előadását ez alkalommal azonban valószínűleg betiltotta a cenzúra, mert 1807-ben Kassán⁸ és 1808-ban Pécsen⁹ sem engedélyezték. Kotzebue színművei mellett meg kell említenünk

⁵ Váli, id. m. 431. l.

⁶ Ibid. 432. l.

⁷ 1800 : 590. tan. sz. (Orsz. Ltár) és 1800 : 590. tan. sz.-hoz csatolva (Orsz. Ltár).

⁸ Flórián Kata: A kassai német színészet története. Budapest, 1927. 74. l.

⁹ 1808 : 17426 helyt. tan. sz. (Orsz. Ltár).

'Bertuch Elfriede-jét, Beil Curd von Spartau-ját, Schuster Samson Richter von Israël-jét és d'Arien Natur und Liebe im Streit-jét.

Kotzebuenak néhány vígjátékát is megtaláljuk ebben a jegyzékben: Das Gespenst és Deserteur aus Kindesliebe. Kotzebue vígjátékai mellett leggyakrabban Schroederéi fordulnak elő ebben a felterjesztésben: Der Schneider und sein Sohn, Der Fähnrich. Schröder volt a 18. század végén és 19. század elején „der genialste und zugleich der schulmässigste deutsche Schauspieler“¹⁰ a hamburgi színháznál. A többi vígjátékok Engel (Der Edelknabe), Spiess (Das Ehrenwort), Raupach (Der Bettler), Weidmann (Der Bettelstudent), Hagemann (Leichtsinn und gutes Herz), Ziegler (Liebhaber und Nebenbuhler in einer Person) stb. darabjai. Ezeket a vígjátékokat sokat adták egész Magyarország területén.

Tragédiát nem sokat találunk. Koch Zauberin Sidoniája mellett megemlíthetjük még Bank Graf von Essex-ét, Soden Ignetz de Castro-ját és Scheridan Mariane-ját.

A színigazgató a „Militärische Schauspiele“-ket egész külön rovatban sorolja fel. Ezek közül valók: Der Grand-Profoss (Schikaneder) Graf von Waltron (Moller) és General Schlentzheim (Spiess).

Az operák között első helyen kell megemlíteni Mozart „grösstes Meisterstück“-jét:¹¹ Die Zauberflöte-t, amelyet Bellini Norma-ja mellett leggyakrabban adtak Pécssett. Előforduló operák még: Die Schwester von Prag (Haffner) és Die Gouvernante.

A romantikának egészen speciális terméke, a melodráma is szerepelt a pécsi színpadon. Különösen Pixérécourtnak a francia melodráma-írónak darabjai voltak Európa szerte igen népszerűek. A jegyzékből Brandes Ariadne auf Naxos-át említhetjük meg.

Ezeket a darabokat az eszéki színigazgató valószínűleg a már Eszéken előadott darabok közül választotta.

1800—1805-ig nincs nyoma Pécssett színészetnek. 1805 január 12-én jelenik meg itt újra német színtársulat Pauli

¹⁰ Schriften der Gesellschaft für Theatergeschichte. XI. B. 17. l.

¹¹ Az 1834-ből való színlapról (Rónaky Kálmán tulajdona).

Ernő (1805) igazgatása alatt. Több mint 3 hónapig, április 24-ig játszottak Pécsen. A társaság 15 tagból állott.¹² Pauli előadásai a közönség és a magistratus egyaránt meg volt elégedve. Ennek legfőbb bizonyossága az, hogy a játszási engedélyt a következő évre is megkapta a társulat. Jogukat azonban nem érvényesítették. Távozásuk előtt a városi tanács igen meglehetősen elismerő bizonyítványt állított ki számukra. A társulat távozásakor a „szegény-intézetnek” 12 forint 14 krajcárt adományozott Pauli.¹³

Később általános szokássá lesz, hogy a magistratus vagy egy bizonyos összeg ellenében adja meg az engedélyt a színjátszásra, melyet a szegény-intézet és a kórház kapnak, vagy pedig kikötik, hogy egy előadás tiszta jövedelmét adják a színészek erre a célra.

1806-ban nem jött vissza Pauli társulata pedig már az előadási engedélyt is megkapták. Helyettük ez év augusztus 30-án Drating Ignác (1806) színigazgató kérvénye érkezik a városi tanácshoz.¹⁴ Drating kérvényében elmondja, hogy társulata 9 tagból áll. Ezeknek neveit is felsorolja. Írja, hogy minden helyről, ahol eddig játszott, elismerő bizonyítványokat tud felmutatni és hogy darabjai a bécsi cenzúrát is kiállították.

A játszási engedélyt a magistratus szeptember 3-án adta meg Dratingnak, azzal a feltétellel, hogy előadásait a „köz megelégedésére” adja és, hogy minden előadás alkalmával az ispotály kasszájába egy forintot ad.¹⁵ Előadásait minden szentek után kezdte meg; hogy meddig maradt városunkban, arról nincs adatunk.

Drating kérvényének benyújtásával egyidőben közölte a városi tanáccsal az előadandó darabok jegyzékét. E jegyzék magában foglal 22 szomorújátékot, 35 színművet és 61 vígjátékot.¹⁶ Szomorújátékait különösen „Iflant”, Schröter, Beyl, Soden és Gotter munkáiból választotta. Előfordul e jegyzékben Oda, die Frau von zweuer Männer, Ervine von Steinheim,

¹² 1805 : 852 tan. sz. (Pécsi v. ltár).

¹³ Ibid.

¹⁴ 1806 : 2413 tan. sz. (Pécsi v. ltár).

¹⁵ 1806 : 2413 kgy. j. sz. (Pécsi v. ltár).

¹⁶ 1806 : 2413 tan. sz.-hoz csatolva (Pécsi v. ltár).

Grantprofoss, Mariane, Graf von Essex, Natur und Liebe im Streit, Mönch von Karmel stb., melyek mind e kor legismertebb és legkedveltebb tragédiái. A felsorolt színműveknek több mint fele Kotzebue munkája. (Menschen Hass und Reue, Die Kreitzfahrer, Der Graf von Burgunt, Kind der Liebe stb.) A többi színművek leginkább Iffland, Ziegler és Spiessstől valók.

Legnagyobb azonban a vígjátékok száma. Itt is leginkább Kotzebue, Iffland és Ziegler nevével találkozunk. E jegyzékben megtalálunk majdnem minden vígjátékot, melyet akkoriban a Magyarországon vándorló német társulatok előadtak. Operával egyáltalán nem találkozunk a felsorolt darabok között. Drating társulata kizárólag drámai művészekből állott. Opera előadására, se művészei, se díszletei, se zenekara nem volt.

A következő 1807. évben újra másik színtársulat folya-
modik a pécsi játszási engedélyért, ezúttal egy nő: Böhm Eleonóra társulata.¹⁷ A Böhm név többször szerepel a német színészet történetében. A wienernerustadti színháznak is volt ilyen nevű igazgatója (1844) és egy bizonyos Böhm kisasszony vendégszerepelt a pesti német színpadon is.¹⁸

Böhm Eleonóra kérvénye Haimburg bei Pressburg-ból van keltezve. Bár megemlíti, hogy Pálffy gróf útlevelel (Kammerpass) is el van látva és, hogy főként „die vorzüglichsten, neuesten und grössten” operákat szándékozik színre vinni, a játszási engedélyt nem kapja meg.¹⁹ Hogy elutasításának mi volt az oka, nem lehet megállapítani.

1808-ban azonban megkapta a játszási engedélyt a jelentkező „Societas Comica.” (1808). E társulat igazgatójának nevét nem ismerjük, csupán annyit tudunk, hogy húsvét után jöttek városunkba. Megérkezésükkor a magistratus útján szokás szerint felterjesztették az előadásra szánt darabok jegyzékét a helytartótanácsához.²⁰ A felterjesztett darabok közül azonban csupán azokat ismerjük, melyekre a helytartó-

¹⁷ 1807 : 1288 tan. sz. (Pécsi v. ltár).

¹⁸ Kádár Jolán: A pesti és budai német színészet története 1812—1847. Budapest, 1923. 226 l.

¹⁹ 1807 : 1288 kgy. j. sz. (Pécsi v. ltár).

²⁰ 1808 : 1392 tan. sz. (Orsz. Ltár).

tanácsnál külön megjegyzést tettek. A helytartótanács cenzúrai osztályánál három kereszttel jelölték meg azokat a darabokat, melyeknek előadását megtiltották. Magyarországon és ennek tartományaiban t. i. csak azokat a darabokat adhatták elő, amelyeket a bécsi vagy budai cenzúrai bizottság jóváhagyott, vagy amelyeket Bécs privilegizált színházaiban legalább kétszer előadtak.²¹ Ez elv alapján a pécsi színtársulatnak 7 darabját tiltották be: *Der Eremit auf Formentara* (Kotzebue), *Natur und Liebe im Streit* (D'Arien), *Die Kreutfahrer* (Kotzebue), *Henriette oder Sie ist schon verheurathet* (Grossmann), *Johann von Nepomuk* (Kronfeld) und *Der Mönch von Karmel* (Cumberland-Dalberg). Azokról a darabokról azonban, melyeket a cenzúra elfogadott, semmit se tudunk s így a társulat működéséről sem.

A színjátszást mindinkább megkedvelte a pécsi közönség. 1809-ben újra van színtársulata a városnak, mely *Petris Franciska* (1809) színigazgatónő vezetése alatt áll. Ő is felterjesztette darabjait ellenőrzésre a helytartótanácsához.²² Jegyzékében megjelöl a helytartótanács egy-két olyan darabot is, melyeknek előadását jóváhagyja, mint pl. *Das Kind der Liebe* (Kotzebue) és *Der Minister* (Schwarz). Csak egyetlen egy darabot tilt meg, a *Nathan der Weise*-t, az első tényleg klasszikus darabot, mely a pécsi német színház tárgyalásával kapcsolatban felmerül.²³ Valószínűleg Nathan vallási felfogását találta veszélyesnek.

Az 1810-es és 11-es évekből semmi adatunk sincs a pécsi német színészetre vonatkozólag. *Cserkúti Andor*, Pécs város volt főlevéltárosa, megemlíti ugyan, hogy 1811-ben játszott itt német társulat Probst Lipót igazgatása alatt²⁴ erre azonban semmi bizonyítékunk sincs. Probst a következő 1812. évre kért játszási engedélyt, azonban mint látni fogjuk, kérését a városi tanács nem teljesítette.

Ebben az évben hárman is vetekedtek a pécsi engedélyért. Elsőnek Holzmann József nyújtotta be kérvényét, május 31-én. Flórián Kata a kassai német színészet történetében

²¹ 1808 : 1742 tan. sz. (Pécsi v. ltár).

²² 1809 : 342 tan. sz. (Orsz. Ltár).

²³ 1809 : 5680 helyt. tan. sz. (Pécsi v. ltár).

²⁴ *Cserkúti A.*: Pécsi színészet 1813-ban. Pécsi Napló 1913 jún. 29.

ugyan úgy írja, hogy Holzmann 1803-ban játszott Pécssett és hogy itt 3 éves szerződése lett volna,²⁵ erre azonban semmi bizonyítékunk sincs, sőt bizonyosra vehetjük, hogy Holzmann ekkor nem járt itt, mert az alatt az idő alatt, míg ez a 3 éves szerződés tartott volna, más társulatok játszottak Pécssett.²⁶

Holzmann 1804-től 1807-ig Kassán játszott Mihule Vencel társulatában,²⁷ majd ugyancsak Kassán volt színigazgató 1810-ig. Mielőtt Pécsre folyamodott volna, Eszéken és Pécsváron²⁸ játszott. A pécsi magistrátushoz benyújtott kérvényében énekes játékokat és ballettokat is ígér,²⁹ amiben eddig nem igen volt része a pécsi közönségnek.

Kérésének támogatására több körülményt említ meg. Első helyen kiemeli, hogy ő „ein geborener Ungar“ és hogy a katonaságnál is szolgált. Kiváló társaságot ígér mind erkölcsi szempontból, mind az előadásokat illetően. A magistratus azonban, mint „teljesen ismeretlen“-nek, nem adja meg neki az engedélyt.³⁰

A másik két színigazgató, aki Holzmannal majdnem egyidőben jelentkeznek: Probszt Lipót és Kübler János Ferdinánd (1812—13.)³¹ Probszt előbb jelentkezett, mint Kübler, sőt már a játszási engedélyt meg is kapta, mikor az kérvényét benyújtotta. A tanácsülésen úgy döntöttek tehát, hogy Küblerrel közlik, hogy ezek szerint őt elutasítják.³² Azonban valami hiba lehetett a dologban, mert Kübler váratlanul megjelent Pécssett társulatával, akkor, mikor már Probszt, aki tulajdonképpen az engedélyt kapta, szintén útra készen állt. A tanács nem tehetett egyebet, minthogy visszavonta Probsztól az engedélyt és úgy ítélkezett, hogy Kübler fizessen Probszt-nak kárpótlásul 40 forintot.³³

Probsztot természetesen mindez igen kellemetlenül érin-

²⁵ Flórián, id. m. 73. l.

²⁶ 1805-ben Pauli Ernő, 1806-ban Drating Ignác.

²⁷ Flórián, id. m. 67. l.

²⁸ Ma Pécsvárad.

²⁹ 1812 : 933 tan. sz. (Pécsi v. ltár).

³⁰ 1812 : 933 kgy. j. sz. (Pécsi v. ltár).

³¹ 1812 : 2035 tan. sz. (Pécsi v. ltár).

³² 1812 : 2035 kgy. j. sz. (Pécsi v. ltár).

³³ Ibid.

tette, amint azt egy levélben fel is panaszolja, a tanácsnak.³⁴ Ilyen dolog — írja — nem fordult még vele elő 30 éves direktorsága alatt. Panaszkodik, hogy már mindent előkészített, tagokat szerződtett, és minthogy biztosra vette a pécsi szerződést, máshova nem is folyamodott. Ez az eset rengeteg veszteséget okozott neki és így ő is követel Küblertől kártérítést.³⁵

Miután a magistratus Probszt levelére több mint 4 hónapig nem válaszolt, megsürgeti a kártérítést. Habár a város felszólítja Küblert a fizetésre, az még 1813. júniusában sem fizette meg, amikor pedig már el is távozott Pécsről. Végre Probsztnak egy újabb sürgető levelére sikerült a tanácsnak Küblerrel a kártérítési díjat megfizettetni.³⁶

Kübler rátermett és igen ügyes színigazgató volt. Hosszú, 28 éves igazgatói multja volt már, mikor Pécsre jött. Társulata operákat, színműveket, tragédiákat, vígjátékokat és néha balletteket adott elő. Szép díszletei és gazdag ruhatára volt, mivel kevés vándor színigazgató dicsekedhetett és mindig iparkodott a korszellemmel lépést tartani.³⁷

Előadásait 1812 novemberében kezdte meg a „Fehér Hattyú” nagytermében, melyet ennek tulajdonosától Rihmer Vencel Istvántól vett bérbe.³⁸ Az előadott darabokról semmiféle jegyzékünk nincs, Kübler működésének egyetlen emléke egy színlap, amelynek azonban annyiban van nagy fontossága, hogy az első fennmaradt pécsi német színlap.³⁹ Az 1813. február 2-án tartott előadásról való, mikor Kotzebue „Die verborgene Tapetenthür”-je és egy „teljesen új, itt még nem látott” komikus, pantomimikus ballett: Der Haufschmied került színre. E színlapról megtudjuk, a helyárakat is. Három fokozat volt: első hely 36 kr., második hely 24 kr. és harmadik hely 12 kr. Az előadás esti 6-kor kezdődött és a színlap szerint ½9-kor ért véget.

Kübler társulatával a pécsi közönség nagyon meg volt elé-

³⁴ 1812 : 2152 tan. sz. (Pécsi v. ltár).

³⁵ 1813 : 686 tan. sz. (Pécsi v. ltár).

³⁶ 1813 : 1415 tan. sz. (Pécsi v. ltár).

³⁷ Vatter Ilona: A soproni német színészet története. Budapest, 1929. 68 l.

³⁸ Cserkúti, id. h.

³⁹ 1813 : 1122 kgy. j. sz. (Pécsi v. ltár).

gedve. Ennek legfőbb bizonyítéka egy a színházlátogatóktól a városi tanácshoz benyújtott kérvény, melyben kéri a tanácsot, hogy a játszási engedélyt a következő évre is Küblernek adja.⁴⁰ Az aláírottakból némi fogalmat alkothatunk magunknak arról, hogy kik voltak az akkori színielőadások legszorgalmasabb látogatói. Ellentétben a többi városokkal, ahol a színházlátogatók legnagyobb számát a polgárság tette ki, nálunk nagy számban szerepelnek a nemesi rendből való pécsi lakosok. Így pl. Kienmayer, Pécssett állomásozó lovassági tábornok, gyulai Gaál, megyei főnótárius és számtalan előkelősége a városnak. Lehet ugyan, hogy őket csak Kübler játéka vonzotta a színházhoz, amely művészibb volt, mint az eddigi pécsi társulatoké.

Kübler társulata hat hónapig, novembertől márciusig játszott Pécssett. Előadásai végeztével beadja kérvényét a magistratushoz, melyben a közönség óhajával egyetértve, kéri a játszási engedélyt a jövő ősze és télre is. A magistratus azonnal teljesíti kérését és elismerő bizonyítványt is ad ki neki, melyben igazolja, hogy Kübler nagy operákat, szomorújátékokat, színműveket és vígjátékokat a közönség legnagyobb meglelégedésére adott elő.⁴¹

Kübler azonban hálátlan volt a pécsiek bizalmával és szeretetével szemben, mert az őszi beálltával cserben hagyta őket és Székesfehérvárra szerződött társulatával.⁴² A városi tanács pedig ekkor már visszautasította Probszt Lipót folyamodványát,⁴³ (akinek a múlt évi kudarc sem vette el a kedvét), azzal, hogy az engedélyt újra Kübler kapta.⁴⁴

A pécsi közönség azonban ez évben sem nélkülözte most már megszokottá vált téli szórakozását, mert meghallván, hogy Kübler nem veszi igénybe a játszási engedélyt, egyszerre ketten is jelentkeztek: B e r n d t F ü l ö p (1813—14)⁴⁵ és Gundl Lőrinc⁴⁶ újvidéki színigazgató, aki teljes „énekes,

⁴⁰ 1813 : 1122 tan. sz.-hoz csatolva (Pécsi v. ltár).

⁴¹ 1813 : 1122 tan. sz.-hoz csatolva (Pécsi v. ltár).

⁴² 1813 : 2448 tan. sz. (Pécsi v. ltár).

⁴³ 1813 : 1688 tan. sz. (Pécsi v. ltár).

⁴⁴ 1813 : 1688 kgy. j. sz. (Pécsi v. ltár).

⁴⁵ 1813 : 2447 kgy. j. sz. (Pécsi v. ltár).

⁴⁶ 1813 : 2448 tan. sz. (Pécsi v. ltár).

táncos és színész társulatot" ígér. Az engedélyt Berndt kapta meg, mert ő adta be előbb kérvényét. Berndt Fülöp társulata is azok közé a vándor színtársulatok közé tartozott, amelyek felváltva bukkantak fel Magyarország különböző városaiban. Ugyanazokkal a nevekkal találkozunk majdnem minden város színészettörténetében. Pécsre eleinte Eszékről, Varasdról, Temesvárról, Ujvidékről, Zágrábból, tehát a Pécestől délre fekvő városokból jönnek a színtársulatok. A későbbi pécsi német színigazgatók nevét azonban inkább Sopron, Kassa, Győr, Fehérvár színészettörténetében találjuk meg.

Berndt Fülöp 1783 óta állandóan vándorolt társulatával. Először Ausztriában és Erdélyben, majd a Felvidéken. Később megfordult Győrött, Kassán, Sopronban, Miskolcon,⁴⁷ Pécsen, majd hat évre bérbeveszi a kassai színházat. Pécsen az 1813–14-es évben játszott, ősztől május elejéig. A magistratustól dícsérő bizonyítványt kapott, melyben a tanács igazolja, hogy Berndt több hónapon keresztül vígjátékokat, színműveket, tragédiákat és operákat adott elő, a közönségnek oly megelégedésére, hogy bárhova a legmelegebben meri ajánlani.⁴⁸ Előadásairól azonban semmi közelebbit nem tudunk.

Berndttel egyidőben az elutasított Gundl Lőrinc is Pécsen tartózkodott társulatával és szintén tartott előadásokat. Az első eset, hogy Pécsen egyszerre két társulat játszik. Ez később is előfordul, csak hogy akkor az egyik társulat magyar, a másik német. Gundl valószínűleg csak kényszerűségből tartózkodott itt, talán nem kapta meg idejében a magistrátus elutasító válaszát. Gundl helyzete azonban igen nehéz volt Pécsen, amint azt a városi tanácshoz intézett kérvénye is mutatja.⁴⁹ E kérvényében elpanaszolja, hogy a kedvezőtlen körülmények arra kényszerítették, hogy ne csak legszükségesebb ruhadarabjait, hanem zenedarabokat és berendezésének egyes részleteit is eladja. Így is teljesen eladósodott és megmenekülésének egyetlen módját abban találja, ha mielőbb távozik a városból. Távozása előtt azonban adósait ki akarja elégíteni és ezért kéri a magistratust, hogy Pécs lakosai között gyűjtést rendezhessen és ennek bevételét adósai kifizetésére fordíthassa. A ma-

⁴⁷ Flórián, id. m. 52. l.

⁴⁸ 1814: 1090 tan. sz. (Pécsi v. ltár).

⁴⁹ 1814: 1143 tan. sz. (Pécsi v. ltár).

gistratus, mérlegelve a szerencsétlen ember helyzetét, meg is adta az engedélyt a gyűjtésre.⁵⁰

Az 1814—15-ig télről nincs nyoma Pécssett német színészetnek. Hogy vajjon miért nem voltak ekkor Pécssett színészek, nem lehet biztosan tudni. A városi tanács többször beszél „egyes körülmények találkozásáról“, melyek a színészetnek útjában állanak,⁵¹ de hogy melyek voltak e körülmények nem említi. Sőt mikor Hoch Lipót (1815—16) német színigazgató a következő 1815—16-ik télre adja be kérvényét⁵² ezt is elutasítja a kedvezőtlen körülmények miatt.⁵³ Azonban, mire a színjátszás ideje elérkezett, úgy látszik meggondolta magát a magistratus, mert ő maga szólította fel Hochot, hogy adja be újra kérvényét.⁵⁴ Megújított kérésére tényleg megkapja a játszási engedélyt, azzal a kikötéssel, hogy minden előadás után az ispotály és szegényház javára egy-egy forintot adjon.⁵⁵

Hoch Lipót a legműveltebb magyarországi német színigazgatók közé tartozott. Leggyakrabban Szombathelyen, Varsdon, Pozsonyban és Sopronban játszott társulatával. A pécsi magistratushoz intézett kérvényében elmondja, hogy több mint 4000 kötetből álló könyvtára, teljes ruhatára és gyönyörű opera-gyűjteménye van, mely a legújabb és legkiválóbb operákat tartalmazza.⁵⁶ E gyűjteményből példának felhoz négyet: Johann von Paris (Just, zene Boieldieu), Der Wasserträger von Paris (Bouilly, zene Cherubini), Die beiden Fuchse (Bouilly, zene Méhul), és Johann von Wieselburg. Ha e négy opera után ítéljük meg Hoch repertoireját, bátran mondhatjuk, hogy megütötte a pesti mértéket. Többi darabjáról nem tudunk, előadásairól csupán az előző évi soproni működése alapján alkothatunk némi fogalmat. Sopronba az előző évben kiváló operai és drámai együttest vitt. Műsorának legnagyobb részét a drámai előadások alkották, elsősorban a polgári és katonai-dráma. Kotzebuetól 25 darabot adott elő. E

⁵⁰ 1814 : 1193 kgy. j. sz. (Pécsi v. ltár.)

⁵¹ 1815 : 1388 kgy. j. sz. (Pécsi v. ltár.)

⁵² 1815 : 1388 tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

⁵³ 1815 : 1388 kgy. j. sz. (Pécsi v. ltár.)

⁵⁴ 1815 : 2555 tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

⁵⁵ 1815 : 2555 kgy. j. sz. (Pécsi v. ltár.)

⁵⁶ 1815 : 2555 tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

mellett tündérbohózatok, vígjátékok és operák voltak műsoron, mely utóbbiak között első helyen szerepel a négy fentebb említett opera.⁵⁷

Hoch Lipót egy évi pécsi tartózkodása után újra visszament Sopronba, ahol azután hosszabb időt töltött. 1810-től 1820-ig Kübler, Hoch és Berndt színikazgatók felváltva játszanak három dunántúli városban: Sopronban, Győrött és Pécssett.

Míg Hoch Lipót Pécssett játszott, addig a soproniakat Kübler Ferdinánd szórakoztatta. 1816 őszén, mikor Hoch visszament Sopronba, ennek helyét Kübler J. F. (1816—17) foglalta el,⁵⁸ aki 4 évvel ezelőtt a pécsi közönség kedvence volt.

Alig kezdte meg Kübler előadásait, működése máris akadályokba ütközött. Október 31-én alázatos kérvényt nyújt be a városi tanácshoz, melyben kéri, hogy minden idegen művésznak (jedem fremden Künstler) tiltsa meg az előadást legalább azokon a napokon, mikor ő tart előadást. Így is — írja — „meine Existenz ist mit vielen und mannigfaltigen Kosten verbunden.“ A plasztikus-mimikus előadásoknak pedig teljes betiltását kéri a tanácstól, mert ilyeneket ő szándékszik tartani a böjt idején és ezekbe veti legfőbb reményét.⁵⁹ A tanács látva, hogy Kübler kérése tényleg megokolt, ígéretet tesz annak alkalom adtán való teljesítésére.⁶⁰

Küblernek szüksége is volt arra, hogy minél több haszna legyen előadásaiból, mert nemcsak kiadásait kellett fedeznie és társulata tagjait fizetnie, hanem ezenkívül előző évi soproni adósságait is törlesztenie kellett. Sopronból az ottani magistratus útján igen szigorúan szólítják fel, hogy legkésőbb január 1-ig törlessze tartozásait, különben ruháit árverezik el.⁶¹ De nemcsak Sopronban, hanem Pécssett is voltak hitelezői. Riedl János pécsi polgár szintén a városi tanács útján szólítja fel Küblert 94 forintnyi tartozása kiegyenlítésére.⁶²

Kübler előadásait március elejéig tartotta és a magistra-

⁵⁷ Vatter, id. m. 67. l.

⁵⁸ 1816 : 1089 tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

⁵⁹ 1816 : 2967 tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

⁶⁰ 1816 : 2967 kgy. j. sz. (Pécsi v. ltár.)

⁶¹ 1816 : 3339 tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

⁶² 1816 : 3568 tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

tus elismerő bizonyítványával⁶³ távozott. Még távozása előtt játszási engedélyt kér a következő évre, amit a tanács minden akadály nélkül meg is adott neki. Azonban most is, mint 1813-ban, az évad kezdetén bejelentette a tanácsnak, hogy nem tart igényt a játszási engedélyre.⁶⁴ Lemondásának legfőbb oka az volt, hogy Pécssett nem volt színjátszásra szánt hely. Még mindig a „Fehér Hattyú” nagytermében tartották a színészek előadásait. Ekkor pedig már Magyarország minden nagyobb német polgárságú városának volt színházépülete. Természetes, hogy egy szálló nagytermében, ahol színpadnak és közönségnek egyaránt el kellett férnie, nem lehetett olyan technikával játszani, mint azt a darabok megkívánták volna.

A magistrátus úgy látszik nem vette egész biztosra Kübler jövetelét, mert az időközben jelentkező Kunz Kristófnak (1817—18)⁶⁵ megadta a játszási engedélyt arra az esetre, ha Kübler nem jönne.⁶⁶ Így ősszel Kunz Kristóf társulata jelent meg Pécssett.

Kunz már majdnem egész Magyarországot bejárta társulatával, mikor rágondolta magát, hogy Pécsre jőjjön. 1788-tól kezdve Pozsonyban 17, Sopronban 5 évet töltött. Játszott ezenkívül Győrött, Nagyszombatban, Szebenben, Temesvárott. Talpig becsületes ember volt, ki a katonai pályát hagyta ott a színészetért.⁶⁷

Pécssett lehetett Kunznak valami befolyásos ismerőse. A városi levéltár aktái között fennmaradt ugyanis egy levél, melyet Kunz bizalmas ismerőiséhez írt.⁶⁸ Kár, hogy a boríték elkallódott s így nem lehet tudni, ki volt a címzett. Így is figyelemreméltó azonban e levél, amennyiben megtudunk belőle egyetmást Kunz felfogásáról és repertoirejáról.

Igéri Kunz, hogy szép ruhatárat és csupa új és jó színművet és operát hoz magával. Operáinak száma majdnem 300. Balletre is berendezkedett: „Ballets habe ich erst seit

⁶³ 1817 : 641 kgy. j. sz. (Pécsi v. ltár.)

⁶⁴ 1817 : 2394½ kgy. j. sz. (Pécsi v. ltár.)

⁶⁵ 1817 : 2157 tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

⁶⁶ 1817 : 2157 kgy. j. sz. (Pécsi v. ltár.)

⁶⁷ Vatter, id. m. 58 l.

⁶⁸ 1817 : 2157 tan. sz.-hoz csatolva. (Pécsi v. ltár.)

Ostern anfangen zu geben. Warum? Weil man jetzo hier in den bedrängten Zeiten alles thun muss, um ehrlich fortzukommen“ — írja. Nem sokra becsüli ugyan a balletot, de tudja, hogy a közönség látványos, érdekes, fület, szemet egyaránt foglalkoztató darabokat kíván. Kiváló balletmestert ígér, aki egyúttal rendező is. Számít a bálók rendezésére, ami szintén jelentékenyen növelné jövedelmét.

Darabjai közül különösen kettőt emel ki: a kor „lieblings-Oper“-jét az Aschenbrödel-t (Isouard) és „lieblings-Melodram“-ját a Salomons Urtheil-t (Caigniez, Stegmayer fordítása). Az Aschenbrödel tényleg igen kedves operája volt a 19. század első felének. A pesti német színpadon előadásainak száma messze túlhaladja a többi operáét.⁶⁹ Hasonlóképpen nem tévedett a „Salomons Urtheil“-et illetőleg sem. Igéri, hogy ezt a két darabot úgy fogja előadni, „als sie noch je sind gegeben worden.“ Kunz előadásait Szent Mihály napján kezdte meg. Működéséről semmi közelebbit nem lehet megállapítani.

5. 1818-tól a színház megnyitásáig.

Az 1818-as évvel új korszaka nyílik meg a pécsi német színészetnek. Ebben az évben jelentkezik ugyanis az első magyar színtársulat Pécsen. A magyar színészet virágzásnak indulása fontos a német színészet szempontjából is. Számítatlan esetben fordul elő ezentúl, hogy a magistratus megtagadja a játszási engedélyt a német színészekről, mert azt már előzőleg egy magyar társulatnak adta. Néha német és magyar színészek egyidőben játszanak, máskor kizárólag magyarok kapják meg a játszási engedélyt.

1818-ban tavasztól az őszi beálltáig Balog István magyar társulata játszott Pécsen. Ősszel Székesfehérvárra mentek¹ és helyet adtak B u b e n h o f e n J ó z s e f (1818—19) német társulatának. Bubenhofennel egy időben még hárman: Kübler J. Ferdinánd,² Holzmann József³ és Kluger József⁴ is

⁶⁹ Kádár, id. m. II. 118. l.

¹ 1818 : 809 tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

² 1818 : 1871 tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

³ 1818 : 2291 tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

⁴ 1818 : 2563 tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

jelentkeztek, de Bubenhofen volt az első s így ő nyerte el az engedélyt.

Bubenhofen a kiválóbb vidéki színigazgatók közé tartozott. Elismerőleg nyilatkozik róla a bécsi Allgemeine Theaterzeitung is.⁶ Pécsi tartózkodása után Sopronba szerződik hat évre, 1825-ben váratlanul meghal. Pécsett az 1818—19-es évet töltötte, összesen öt hónapot. Repertoireja állott „von 170 guten Opern und von 2600 Stücken (die Manuscripte ungerechnet).“⁷ Mint kérvényében mondja, ő maga is zeneértő ember, színész és énekes is egy személyben. Reméli, hogy ki tudja vívni a közönség teljes meglegedését, ami Zágrábban is sikerült neki, ahol 18 évig igazgatta német társulatát.

Bubenhofen sem töltött nálunk többet, mint egy esztendő, ősre már új társulat jelentkezik, Christ Károly (1819—20) győri színigazgató vezetésével. Hiába dicséri azonban magát, mint olyan igazgatót, akinek jóhíre általában ismeretes,⁷ hiába igéri, hogy Németország legkedveltebb íróitól fog játszani, az engedélyt nem kapja meg, mert azt már előbb megadták Kilényi Dávid magyar társulatának.⁸ Így az 1819—20-as évben egyáltalán nem voltak Pécsett német színészek, míg Kilényi kétszer, tavasszal és ősszel is megkapta a játszási engedélyt. Ősszel azonban nem jött el, csak egy olyan későn jelentette be lemondását⁹ (nov. 14-én), hogy ekkor már német társulatot nem kaptak a pécsiek.

1820 őszen megint jelentkezik a városi tanácsnál német társulat Dung Ferenc igazgatása alatt.¹⁰ A magistratus azt válaszolja neki, hogy éppen néhány napja érkezett ide egy magyar társulat, és így nem adhatja meg neki a játszási engedélyt.¹¹ Ez a magyar társulat ugyanaz volt, mint az előző évi.¹²

1821 januárjában Dung Ferenc megismétli ősszel benyuj-

⁶ Vatter, id. m. 73. l.

⁷ 1818 : 809 tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

⁷ 1819 : 1317 tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

⁸ 1819 : 117 kgy. j. sz. (Pécsi v. ltár.)

⁹ 1819 : 2430 kgy. j. sz. (Pécsi v. ltár.)

¹⁰ 1820 : 2506 tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

¹¹ 1820 : 2506 tan. sz.-hoz csatolva. (Pécsi v. ltár.)

¹² 1820 : 1679 tan.sz. (Pécsi v. ltár.)

tott kérését, de ismét eredménytelenül,¹³ pedig a magyar társulat már decemberben eltávozott.¹⁴ Ez év őszén, augusztus 13-án jelentkező Drating Ignác német színigazgatónak¹⁵ szintén elutasító választ ad a tanács,¹⁶ sőt még 1822-ben sem tarthat színielőadásokat Valbach Ferdinánd, szintén német színigazgató.¹⁷

Hogy a városi tanács miért utasította el két éven át a jelentkező német társulatokat, annál inkább érthetetlen, mert ugyanígy bánt el a magyar színészekkel is. Az ő kérvényükre is csak az volt a válasz, hogy mivel jelenleg semmi szükség sincs előadásaikra, kérésüknek eleget nem tehet.¹⁸

Végre 1823 őszén újra beengedi a tanács a német színészeket. Lehet, hogy csak azért, mert újra Kunz Kristóf (1823—24) jelentkezett, akit már ismertek, hat év előtti játékaiból. Ez azért is valószínű, mert előtte már elutasítottak egy Kreiszmayerné Mária nevű német színigazgatót.¹⁹ A tanácshoz intézett levelében megemlíti Kunz, hogy mivel sokáig csak nagy városokban játszott, a legjobb operákat és a legcsillogóbb ruhatárat (brillanteste Garderobe) szerezte be. Társulata is — mint írja — válogatott tagokból áll, kik még eddig mindenhol megnyerték a közönség tetszését.²⁰ Pécsre jövétele előtt Kunz az ausztriai Marburgban játszott.²¹

Kunz nálunk akarta tölteni a következő évet is, az engedélyt meg is kapta rá, de mielőtt 1824 őszén megjelent volna társulatával, hirtelen meghalt Marburgban.²² Ekkor pedig már a magistratus, Kunz jövetelére számítva elutasította Brandenberg Jozefa nagykanizsai német színigazgatót.²³ Azonban zavar így sem keletkezett, mert Metzger János, (1824—25) karlstadti színigazgató, meghallván Kunz halálát,

¹³ 1821 : 48 kgy. j. sz. (Pécsi v. ltár.)

¹⁴ 1820 : 3178 kgy. j. sz. (Pécsi v. ltár.)

¹⁵ 1821 : 2013 kgy. j. sz. (Pécsi v. ltár.)

¹⁶ Ibid.

¹⁷ 1822 : 2145 kgy. j. sz. (Pécsi v. ltár.)

¹⁸ 1820 : 2855 kgy. j. sz. (Pécsi v. ltár.)

¹⁹ 1823 : 492 kgy. j. sz. (Pécsi v. ltár.)

²⁰ 1823 : 2485 tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

²¹ 1823 : 2485 tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

²² 1824 : 658 tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

²³ 1824 : 554 tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

azonnal írt a városi tanácshoz a téli játszási engedélyért²⁴ s így 1824—25-ben ő játszott Pécsen.

Kérvényében társulatát erkölcsi és művészi szempontból egyaránt ajánlja. Különösen dicséri opera előadásait, melyeket ő maga tanít be. Ő a hősszerelmes, felesége pedig a primadonna.²⁵ Mint hangverseny-énekest is dicséri magát Metzger. Mindez a dicséret nem volt alaptalan, mert feleségével együtt hosszabb szerződése volt a bécsi Hoftheaterben.²⁶ Pécsi előadásairól azonban semmi közelebbit nem lehet tudni.

Ugyancsak az 1825-ös év nyarán játszott 14 héten át Stöger Ferenc (1825) társulata Pécsen.²⁷ Stöger sok éven át, mint „schielende Kasperl“ mulattatta Pest vásári közönségét²⁸ s közben mint vándorszínész járta az országot. Pécsen 1825 szeptember 25-ig játszott és „ohne hintergelassene Schulden“ távozott, sőt a szegényház és ispotálynak is adott 32 forint, 12 krajcárt.²⁹

Az őszi játszási engedélyért még a nyár folyamán folyamodott Flór Vilmos színigazgató, ki már többször szándékozott Pécsre jönni, de mindig sikertelenül. Most, habár megkapta a játszási engedélyt, az ősz beálltával Kőszegre szerződött. Mikor ezt Stöger meghallotta, rögtön beadta kérvényét játszási engedélyért,³⁰ azonban sem ő, sem a vele egyidőben jelentkező Rosenau Ferdinánd a Josephstädter-Theater volt igazgatója³¹ nem kapták azt meg. Visszautasításuknak oka több kedvezőtlen körülmény találkozása, különösen színházépület hiánya volt.³² Mindjobban érezhető az állandó színház hiánya. Ezen az egész télen nem volt színtársulat a városban. Tavasszal jelentkezett ugyan Hein Antal színigazgató,³³ de ő

²⁴ 658 : 1824 tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

²⁵ 1824 : 658 tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

²⁶ Ibid.

²⁷ 1825 : 2597 tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

²⁸ Kádár, id. m. II. 47. l.

²⁹ 1825 : 2076 kgy. j. sz. (Pécsi v. ltár.)

³⁰ 1825 : 2597 tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

³¹ 1825 : 2597 tan. sz.-hoz csatolva a. (Pécsi v. ltár.)

³² „Der Zusammenschluss mehreren ungünstigen Umstände, besonders aber die Ermangelung eines zur Vorstellungen gehörigen Locales.“ 1825 : 2597 tan. sz.-hoz csatolva b. (Pécsi v. ltár.)

sem kap engedélyt, szintén azért, mert nem volt a városban színjátszásra alkalmas hely.³⁴

1827 elején végre megkapja az engedélyt a jelentkező Slavik Károly eszéki színigazgató, de úgy látszik a „Fehér Hattyú” termét hihetetlen magas áron akarták neki bérbeadni, mert sértő hangon utasította vissza a tanácsnak a szerzőlést:

— Da ich noch immer als rechtlicher Mann mein Vorkommen zu sichern gesucht habe, — írja — und in Fünfkirchen ich es nicht könnte, ohne mich selbst zu Grunde zu richten, so werden Euer Hochedelgebohren selbst für gut befinden, mein Vorhaben aufgeben zu haben.³⁵

Így tehát újra nem volt a városban színtársulat, nemcsak egész télen, hanem a következő éven át sem, mert a tanács ősszel is visszautasított két színigazgatót: Kuhr Ignácot³⁶ és Metzger Jánost.³⁷

1828 őszén újra két színigazgató akar városunkba jönni: Flor Vilmos és Kröning Ferenc társulata.³⁸ A tanács megadja most a játszási engedélyt Flornak, aki egy befolyásos pécsi ismerősét kérte meg, hogy járjon közbe ügyében a magistratusnál.³⁹ Bátran ajánlja társulatát, mert — mint írja — 12 évi kőszegi igazgatása alatt a közönség teljes megalégedését vívta ki magának. A legnépszerűbb írók legújabb és legkedveltebb darabjait igéri.⁴⁰ Hiába kapta azonban meg Flor az engedélyt újra úgy tett, mint pár évvel ezelőtt. Augusztus elején lemondta Pécsre jövetelét és Eszékre szerződött.⁴¹ Maga helyett azonban felhívta a magistratus figyelmét Krőningre, aki vele egyidőben jelentkezett a városi tanácsnál. Krőning a nyár folyamán Győrött játszott, de télre nem maradhatott itt, habár ez egyhangú kívánsága volt a győri közönségnek. Az ottani színházban ugyanis csak nyáron át lehetett előadás-

³³ 1826 : 409 tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

³⁴ 1826 : 409 kgy. j. sz. (Pécsi v. ltár.)

³⁵ 1827 : 352 tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

³⁶ 1827 : 1510 kgy. j. sz. (Pécsi v. ltár.)

³⁷ 1827 : 2117 tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

³⁸ 1828 : 1808 tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

³⁹ 1828 : 1808 tan. sz.-hoz csatolva. (Pécsi v. ltár.)

⁴⁰ 1828 : 1808 tan. sz.-hoz csatolva. (Pécsi v. ltár.)

⁴¹ 1828 : 1985 kgy. j. sz. (Pécsi v. ltár.)

kat tartani.⁴² Mielőtt Krőning társulatát Pécsre hozta volna, megkérdezte a magistratust, hogy van-e itt díszletekkel felszerelt színház.⁴³ Mikor tagadó választ kapott, közölte a városi tanáccsal, hogy nem tart igényt a játszási engedélyre és St. Pöltenbe szerződött.⁴⁴

Ha akart is a városi tanács, nem kapott társulatot, mert hiszen a színészek már hozzá voltak szokva, hogy rendszeren felszerelt színházépületben játszanak. De ha német társulat nem volt is, itt játszott a magyar „nemzeti színjátszó társaság” Tóth István igazgatása alatt.⁴⁵

A nyár folyamán játszott Pécsen egy hónapig Flor Vilmos (1829) német társulata, de csak mikor már észéki szerződése lejárt.⁴⁶ Sőt Stöger is hajlandó lett volna a nyár folyamán egy rövid időt itt tölteni és a „legújabb színdarabokat és paródiákat” adni, de mivel Flor már meg is jelent társulatával, a városi tanács őt elutasította.⁴⁷

Ugyanez év őszén megkapta a folyamodó Karschin Gusztáv (1829—30) a játszási engedélyt,⁴⁸ megjelenését azonban úgy látszik színházépület létezéséhez kötötte, mert alig kapta meg a játszási engedélyt (július 3) már is komoly terveket találunk színházépítésre vonatkozólag.

A színházépítés tervét Trabert Péter festő vetette fel, aki úgy gondolta, hogy a dominikánusok üres rendházát megveszi és abban a saját költségén nemcsak színházat, hanem hangversenytermet is létesít. Erre vonatkozólag július 10-én kérvényt nyújt be a magistratushoz és egyben közli feltételeit, melyek mellett hajlandó lenne a színházat felépíteni.

E feltételek a következők voltak: 1. Soha más ne kapjon színházépítési engedélyt. 2. A színházat az építhesse, akit ő választ. 3. Minden társulat ebben a színházban tartsa előadásait. 4. A színtársulatokkal ő maga köthessen szerződést. 5.

⁴² 1828 : 1808 tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

⁴³ 1828 : 2421 kgy. j. sz. (Pécsi v. ltár.)

⁴⁴ 1828 : 2518 tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

⁴⁵ 1828 : 1767 kgy. j. sz. (Pécsi v. ltár.)

⁴⁶ 1829 : 1389 tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

⁴⁷ 1829 : 1674 tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

⁴⁸ 1829 : 1772 tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

Színháza után semmi díjat ne követeljenek, csupán a bálókra kitűzött adót.⁴⁹

A tanács a közgyűlésen Trabert ügyét a választottakra (electa Civium Communitas) bízta azzal a tanáccsal, hogy azt legalább egy-két évre halasszák el.⁵⁰ A választottak tényleg követték a magistratus indítványát⁵¹ és így Trabert tervéből nem lett semmi.

Ezért Karschin Gusztáv társulata, mely az ősz kezdetén jött Pécsre, ismét csak a Fehér Hattyúban játszhatott. Már szeptember elején előadást rendeztek a szegényház és kórház javára, melyen 69 forint jött be.⁵² Februárban is megismételte Karschin ezt a jótékony előadást, ekkor 52 forintot fizetett a két intézet kasszájába.⁵³

Adóssága azonban bőven volt Karschinnak. Csupán Adler József pécsi festőnek 140 forinttal tartozott. Karschin csak a magistratus szigorú sürgetésére tudta adósságát megfizetni.⁵⁴ Minden eszközt megragadott, hogy tartozásait törleszthesse. A bálók idején például jelmezeket árúsított. Ezért bepanaszolta őt a tanácsnál Haschka Antal szabó, aki szintén foglalkozott jelmez árúsítással. A magistratus szigorúan megtiltotta Karschinnak a jelmez árúsítást, mert nem pécsi lakos és nem fizet adót a város kasszájába.⁵⁵

1830 őszén új német társulat jött Pécsre, Mayer György (1830—32) igazgatása alatt. Ez a társulat két télen át játszott Pécsen. Ezután már csak ritkán fordul elő olyan eset, hogy egy társulat csak egy évet töltsön városunkban.

Az első évben sok baja volt Mayernek a társulat tagjaival. Többen a szerződés ellenére, év közben cserben hagyták, úgy, hogy két hétig nem is tudott előadást tartani.⁵⁶ A szegényház és kórház számára mégis 88 forintot adott.⁵⁷ A következő

⁴⁹ 1829 : 1814 kgy. j. sz. (Pécsi v. ltár.)

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ 1829 : 2312 kgy. j. sz. (Pécsi v. ltár.)

⁵² 1829 : 2366 kgy. j. sz. (Pécsi v. ltár.)

⁵³ 1830 : 479 kgy. j. sz. (Pécsi v. ltár.)

⁵⁴ 1830 : 550 kgy. j. sz. (Pécsi v. ltár.)

⁵⁵ 1830 : 140 kgy. j. sz. (Pécsi v. ltár.)

⁵⁶ 1831 : 456 tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

⁵⁷ 1831 : 531 kgy. j. sz. (Pécsi v. ltár.)

évre új tagokat szerződtetett, akik meg tudtak felelni „den Forderungen eines küntsinnigen Publicums.”⁵⁸ Ebben az évben mintegy kárpótlásul a múlt év sikertelenségeiért, teljesen adósság nélkül dolgozott,⁵⁹ pedig több pápai tartozását is törlesztenie kellett, melyek még két év előttiak voltak. A társulat egy tagját, Stadelmayer Györgyöt és feleségét többször felszólítja a pápai tanács fizetésre, míg végre megfizetik tartozásaikat.⁶⁰

Mayer második évi itt tartózkodása alatt egész repertoire-ját felfrissítette,⁶¹ hogy azonban mely darabokat adott elő; arról semmit sem lehet tudni, ép úgy mint az eddigi évek legtöbbjénél. Az 1830-as évekig a legtöbb esetben nem volt más adatom, mint a pécsi levéltár közgyűlési jegyzőkönyveinek szűkszavú aktái. Ezek pedig inkább a színészet külső történetére nézve értesítenek bennünket, míg az előadott darabokról csak igen szórványosan lehet megállapítani egyet-mást. Olyan adatokhoz, melyek a színészet belső történetére vonatkoznak, a városi levéltárban nem juthattam.

Többet lehetne tudni K u r t J ó z s e f (1832—36) társuláról, ha az a két színházi almanach, melyet a Kertbeny-Petrik féle bibliographia⁶² említ, hozzáférhető lenne. Ilyen színházi zsebkönyveket (Theater-Almanach, Theater-Journal) a társulatok sűgői adtak ki. Leginkább 10—20 oldalas 8° vagy 16° könyvecskék voltak, melyek az új esztendő beköszöntésekor, vagy a társulat távozása alkalmával jelentek meg. Elöl egy kis köszöntő vers után a társulat tagjainak nevei, majd pontos időrendben, a napok megjelölésével az előadott darabok jegyzéke következik. Színészettörténeti szempontból, a darabok jegyzéke miatt van nagy jelentőségük ezeknek az almanachoknak. A végén kis anekdotákat találunk a színészvilágból, bezáróul pedig egy-egy költemény van, melyben vagy köszönetet mond a sűgó a közönségnek, vagy támogatását kéri.

⁵⁸ 1831 : 456 tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

⁵⁹ 1832 : 932 tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

⁶⁰ 1832 : 332, 1050, 1185, 1285 kgy. j. sz. (Pécsi v. ltár.)

⁶¹ 1832 : 932 tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

⁶² K e r t b e n y — P e t r i k : Magyarország német könyvészet 1801—1860. Budapest, 1866. II. 71.

Kurt társulatának sűgőja: Buchenhain Károly is adott ki ilyen almanachokat. Kettőről tudunk, mindkettő újévre jelent meg (egyik 1835,⁶³ másik 1837-ban.)⁶⁴ Sajnos azonban egyikhez sem lehet hozzájutni és így Kurt társulatának körülményeit is csak a városházi aktákból ismerhetjük meg.

Kurt József, mikor 1832 őszén jelentkezett a pécsi magistratusnál játszási engedélyért, mindjárt 3 évre kérte az előadási jogot, más színjátszó társulat kizárásával. A tanács egyelőre csak egy évre adott neki játszási engedélyt, de ha „játékait a' közönségnek megelégedésével adandja elő, és magát Színjáczó társaival illendően viseli, további időre is engedelmet nyerend“⁶⁵ — írja neki a tanács válaszában. Kurt egy évi szereplése után mind 'a tanács, mind a közönség meg voltak elégedve működésével, mert mikor újra kéri a játszási engedélyt, hivatkozva a közönség osztatlan megelégedésére (ungetheilte Zufriedenheit),⁶⁶ megkapja a következő évekre is.⁶⁷

Előadásai idejéből két színlap maradt fenn, egyik 1834 febr. 15-ről, mikor Mozart Zaubersflöthe-jét adták, másik 1835 január 17-ről, mely egy énekes „Zauberposse“ előadásáról tanúskodik (Schickh, zene Riotti: Nina, oder die Wanderungen nach einem Mann).⁶⁸ Ez a két darab sokat mond nekünk Kurt előadásairól. A Zaubersflöthe színreviteléből látjuk, hogy felszínen levő nagyobb operákat adott, viszont a másik darab (Nina) mellé joggal írta, hogy „neueste komische Zauberposse“, hiszen ezt a bohózatot a pesti színházban csak egy évvel előbb adták először.⁶⁹ A Lumpacivagabundus-t, Nestroy híres varázsbóhózatát, igen sokszor megismételte Kurt és nagyon megnyerte vele a közönség tetszését.⁷⁰ Kurt társulata

⁶³ Karl Buchenhain: Theater-Journal zum neuen Jahre 1835. Sämmtlichen Gönnern und Freunden der Schauspielkunst gewidmet. (kl. 8° 5 Blatt). Fünfkirchen, 1835.

⁶⁴ Karl Buchenhain: Theater-Almanach zum neuen Jahr 1836. (16° 15 Seite). Fünfkirchen. Gedruckt bei Stephan Knezevits.

⁶⁵ 1832: 2122 kgy. j. sz. (Pécsi v. ltár.)

⁶⁶ 1832: 3275 tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

⁶⁷ 1832: 3275 kgy. j. sz. (Pécsi v. ltár.)

⁶⁸ Mindkét színlap Rónaky Kálmán tulajdona.

⁶⁹ Kádár, id. m. II. 160.

⁷⁰ Honművész 1835. II. 439.

egyformán adott operákat és bohózatokat és amennyire e darabokból következtethetünk, repertoireja a legjobb volt.

Kurt 1836-ban Pécsről Nagyszombatba ment^{70a} s helyét Karlitzy Ágoston (1836—38) foglalta el, ki két saiont töltött nálunk. Előadásairól két színlap tanuskodik a pécsi városi múzeumban. Egyik „Der Schmiede (!) von Pétsvár oder Die Mitternachtsstunde in Blocks Todtengruft (neues rom. Schauspiel in 4. Aufzügen) von Karl Haffner, Dichter der königlichen städtischen Theater in Pest“.⁷¹ E darabnak már a címe is a romantikus rémdrámák korát eleveníti fel emlékeztetünkben. Ha művészi szempontból nem is üti meg a mértéket, a közönségre nagy vonzóerőt gyakorolt.

A másik színlap fején nagy betűkkel a „Norma“ nevet látjuk, melyet 1838 március 27-én „neuerdings“ adtak elő. A Norma lesz ezentúl a pécsi színpad legkedveltebb operája. Már ez a színlap is mutatja, amit később többször lesz alkalmunk tapasztalni, hogy a pécsi színpadon a zene mindig igen nagy közkedveltségnek örvendett. A Norma első és második felvonása között a társulat egyik tagja hegedű-hangversenyt adott „mit Begleitung des ganzen Orchesters.“

Apróbb zenebetétek meghonosítása igen ügyes fogás volt, mert Pécs híres volt a zene kedveléséről. Várady Antal így ír Pécsről, mint a zenét különösképen kedvelő városról: „Legelső és vezető város volt Pécs a művészet dolgában. A vártemplom zenészei és koralistái már messze multban zenei várossá művelték Pécsét... és ez a művészet vetette meg alapját jókorán a színház kedvelésének is.“⁷² Várady a színház kedvelését is a zene szeretetéből magyarázza. Ez a körülmény viszont elvitathatatlanná teszi, hogy Pécsen elsősorban a zenés darabokat kedvelték.

1838 őszén új igazgató jön, új társulattal: Blank Frigyes (1838—39). Erről az évről maradt fenn az első színházi almanach⁷³ s így e társulat műsorát is bőven megismerhetjük.

^{70a} Kertbeny—Petrik, id. m. II. 72. l.

⁷¹ 1837 február 29-ről.

⁷² Várady Antal: A pécsi színészet történetéből. Pécs-Baranya-megyei Múzeum Egyesületi Értesítő. 1909 szeptember.

⁷³ Theater-Almanach der königl. Freistadt Fünfkirchen. Der hohen

Előadásait szept. 27-én kezdték meg. December végéig 61 darabot adtak elő, tehát az idő $\frac{2}{3}$ részében játszottak. A társulat elég népes volt. Az igazgató mellett volt ügyvezető (Geschäftsführer), külön opera rendező, zenekar-igazgató (Orchester-Direktor), és karmester; emellett 6 férfi és 11 női tag. — E társulat tagjai közül első helyen kell megemlékeznünk Wimmer József Edéről. A pécsi zeneiskolának is nagy-hírű tanára volt, aki maga is szerzett operákat.⁷⁴ Több évtizeden keresztül megszakítás nélkül karmestere volt a különböző pécsi társulatoknak. Ezzel magas színvonalat biztosított a pécsi színháznak, ahol mindig a zenén volt a főszó.

Wimmer Józsefet Haas Mihály így jellemzi: „Wimmer úr, jeles hangszerző, évenként 30—40 ifjút képez ki a zenében. Ugyan Wimmer úr azon tekintetben is méltánylást érdemel, miszerint már 8 év óta színházunk és polgári örségünk zenekarát szép virágzásnak indítá és tánc-zene életünket az egész vidéken híressé tette.”⁷⁵ Ezt 1845-ben írta Haas s így kiszámítható, hogy Wimmer a színháznál való működését körülbelül a most említett társulatnál kezdte meg.

Ha az előadott darabokat vizsgáljuk, rögtön meggyőződhetünk a híres zenetanár hatásáról. Az előadott darabok között legnagyobb számban énekes bohózatok és énekes vígjátékok vannak. Az operák száma aránylag kisebb. A legkisebb a színművek, de különösen a tragédiák száma. A közönséget nem vonzották a nagy tragikus összeütközések. Az operák komoly világánál is jobban szerették a víg zenés dolgokat. A tánc és ének betéteket is mindig szívesen látták.⁷⁶

Az operák közül legnépszerűbbek voltak a divatos Norma mellett Montecchi und Kapuletti és La Straniera, melyeknek szerzője szintén Bellini. Ezek mellett legtöbbször fordulnak elő a műsoron: Die Weisse Frau (Scribe, zene Boïddieu), Die Ballnacht (Scribe, z. Auber), Tancred (Rossi, z. Rossini) és Zampa (Mélezville, z. Hérold.).

gnadigen Theatergönnern zum neuen Jahre 1839, in aller ergebnheit gewidmet von J. Kestner Souffleur. Fünfkirchen, gedruckt in der königl. priv. Bischöfl. Buchdruckerei.

⁷⁴ 1852 : 11033 tan. sz. (Orsz. Ltár.)

⁷⁵ Haas, id. m. 80. l.

⁷⁶ Színlapok a pécsi városi múzeumban.

A számtalan énekes bohózat közül a leggyakrabban előfordulók: *Julerl die schöne Putzmacherin*, *Kirchtag von Petersdorf* és *Arsenio Meisl-től*. A legtöbbször *Nestroy Nagerl und Handschuh-ját* ismételték, de nagy népszerűsége volt a többi *Nestroy* daraboknak is. (*Glück*, *Missbrauch und Rücktritt*). Nem maradt hátra népszerűségben *Birch-Pfeiffer Sarolta Walpurgisnacht-ja* sem. E két író: *Nestroy* és *Birch—Pfeiffer Sarolta* nagyon sokáig a leggyakrabban előforduló írók a pécsi német színészet történetében. — Az előadott bohózatok közül megemlítésre méltók még a következők: *Bauer als Millionär*, *Raimund* legjobb darabja, *Vetter Michel aus Ratzenstadl* (*Schikaneder*) és *Gisperl und Fisperl* (*Bäuerle*).

A vígjátékok száma sem kisebb, mint a bohózatoké. A sok közül csak a következőket említem meg: *Herr Joseph und Frau Baberl* (*Schikaneder*), *Der Markt von Ellerbrunn* (*Blum*), *Von 7 die hässlichste* (*Angeli*), *Der Glücklichste Mensch* (*Hopp*), *Der gerade Weg der beste* (*Kotzebue*), *Alle sind verheirathet* (*Krones*), *Die Bekenntnisse* (*Bauernfeld*), *Des Herzogs Befehl* (*Töpfer*), *Karl XII. auf der Heimkehr* (*Töpfer*), *Hotell de Wiburg* (*Clauren*) és *Der Mann meiner Frau* (*Lembert*).

Az előadott darabok között nagyon sok idegen, különösen franciából fordított és átdolgozott darab volt. Természetesen ezeket már a német színpadok számára dolgozták át és fordították le, hozzánk már mint német darabok jöttek. Ez idegen írók közül különösen *Scribe* és a romantika korának általánosan kedvelt melodráma írója *Pixérécourt*, szerepelnek az almanach műsorában. *Scribenek* már említett operáján kívül színműveit is adták (*Gabriele*). *Pixérécourtnak* sokat adott színműve: *Der Hund des Aubri de Mont-Didier*. A többi színművek is leginkább átdolgozások. *Donna Diana* eredetije spanyol. A melodramák szintén átdolgozások: *Die Waise auf Genf*, *Der Schwarze Robert oder Das Todtenopfer an der Schreckensbrücke*. Mindkettő francia eredeti után készült.

Tragédiát *Millner Schuld-ján*, *Halm Griseldis-én* és *Schenk Belizar-ján* kívül alig találunk.

A felsorolt darabok megütik minden vidéki színház színvonalát. Sok közülük a pesti színpadon is állandóan műsoron van.

E társaság színlapjai néha igen pazar kiállításúak voltak. A pécsi városi múzeumban van egy szép sárga selyemre nyomott színlap, mely a Schwarze Robert febr. 15.-i előadását hirdeti.

Blank Frigyes társulata csak egy évig szórakoztatta a pécsi közönséget. 1839 őszén új társulat jelenik meg városunkban, Sey Ferenc (1839—40) igazgatása alatt. Május elejéig játszottak. Az előadott darabok jegyzékében⁷⁷ feltűnően több a színmű, mint az előző évben. A „romantisch-komisch“ megjegyzés azonban ép oly gyakori darabjaik mellett, mint volt Blank Frigyes igazgatása alatt. Repertoirejának összeállítása elsőrendű, darabjai kiállják a versenyt a pesti és budai színpaddal is.

Operáik közül első helyen kell említeni Mozart Don Juan-ját, Rossini Barbier von Sevilla-ját és Weber Freischütz-ét. Auber két művével is képviselve van: Fra Diavolo és Die Ballnacht. Megint sokszor adták Bellini Norma-ját, de nem maradt hátra népszerűségben Meyerbeer Robert der Teufel-je sem.

A nagyszámú színművek között találjuk Schiller Wilhelm Tell-jét és Kleist Kätchen von Heilbronn-ját. Érdekes, hogy mindkét darabot csak egyetlen-egyszer adták. Annál többször előfordulnak a műsoron Amália szász hercegnő színművei: Die Fürstenbraut, Der Landwirt. Hihetetlen népszerűségük volt. Mellette leginkább Vogel (Bettina, Der Erbvertrag), Raupach (Der Müller und sein Kind) és Kind (Das Nachtlager in Granada) darabjait ismételték legtöbbször, első sorban azonban Kotzebue Der Schutzgeist-jét. Ducange, Ziegler, Stegmeyer is több darabjukkal vannak képviselve, Calderon is Das Leben ein Traum-mal.

A bohózatok terén megint Nestroy és Hopp vezetnek. (Hopp: Elias Regenwurm, Florian Spitzkopf, Hutmacher und Strumpfwirker. Ez utóbbit ismételték legtöbbször. Nestroy: Der Affe und der Bräutigam, Der Färber und sein Zwillingbruder, Eulenspiegel). Sokat ismételték Raimundnak a „bohózat atyjának“ kedvelt darabját a „Verschwender“-t és Schich Zauberdialem-ját.

⁷⁷ Theater-Journal dem hohen Adel und gnadigen Gönnern znm Abschiede ehrfuhrtswohl gewidmet von Ludwig Arnoldi Souffleur. 1840.

A vígjátékok terén Blumé az elsőség (Ich bleibe ledig, Der Ball zu Ellerbrum). Adták Bauernfeld Musikus von Augsburg-ját és Holbein Das Turnier zu Kronstein-jét, valamint két francia átdolgozást: Der Vater der Debütantin és Folgen einer Missheirat.

Tragédia ismét kevés volt, de csak jó darabok voltak. Schiller: Maria Stuart, Grillparzer: Ahnfrau, Körner: Zriny és Halm: Griseldis. Csodálatos, hogy tragédiát soha nem ismételték meg. Úgy látszik a közönség most is, mint eddig is, jobban kedvelte a romantikus, érzékeny és zenés vígjátékokat. Érthető, hogy a darabok összeállítása a közönség kíváncsiságának felelt meg, hisz amint ezt a sűgő búcsúversében mondja — a direktornak csak egy óhaja van: „Soll jeden Abend sich die Kassa füllen.“⁷⁸ Egy melodrámát Das Erdbeben zu Lima-t (Schritt) hihetetlen sokszor megismételték.

Ez évben több pesti színész is vendégszerepelt a pécsi színpadon, pl. Rott a pesti színház rendezője és Eichwald a budai színtársulat tagja.⁷⁹ Sőt játszott itt Madame Kalowsky nürnbergi színésznő is, aki ugyanez évben vendégszerepelt a pesti színpadon is.⁸⁰ A karmester ez évben is Wimmer József kiváló zenetanár és komponista volt.

A színtársulat egyes tagjai a nyarat is Pécsen töltötték és ilyenkor tánckursusokat tartottak. Ez alkalommal pl. Overberg Vilma a társulat egy nőtagja hirdet táncanfolyamot a nyárra.⁸¹

Sey Ferenc társaságával lezáródik a pécsi színészetnek első 40 évre terjedő korszaka, az az idő, mikor a színészetnek nem volt állandó lakhelye. A 1840-es évvel végre teljesedésbe mennek a színházépítésre vonatkozó tervek, melyeket már évtizedekkel előbb felvetettek.

⁷⁸ Theater-Almanach 1840.

⁷⁹ Kádár, id. m. II. 239. l.

⁸⁰ Theater-Almanach 1840.

⁸¹ Színlap, 1840 április 29. (Pécs, városi múzeum.)

4. A német színház külső története.

Hol játszottak a pécsi színtársulatok addig, míg nem volt állandó színház? Bizony sokszor fejtörést okozott ez nemcsak a társulatoknak, hanem a városi tanácsnak is és sokszor — mint láttuk — azért nem jöhetett színtársulat a városba, mert nem volt hol játszania.

Legtöbbször a Haupt-Gasse-ban (most Király-utca) levő „Fehér Hattyú” vendégfogadó nagytermében játszottak. A terem egy részében a színpadot állították fel, másik részébe pedig székeket raktak a közönség számára. A székek helyzete szerint három hely 1, 2, és 3. hely volt.¹

Játszottak ezenkívül az u. n. Schneckenberger házban. Ez is vendégfogadó volt a mai Király- és Mór-utca sarkán, cégére „Zur goldenen Sonne” volt.² Később a színielőadásokat a mai Jókai-téren, akkor Kleiner Platz-on lévő Simon-féle házban tartották. Ez egy emeletes ház volt, melynek emeleti része állott a színészek rendelkezésére. E ház a Ferenciek utcája és a Jókai-tér sarkán van.³

Mindezek a helyek azonban kevésbé voltak alkalmasak színjátszásra. Eleinte a közönség és a színtársulatok kisebb igényeinek még csak megfelelték, de már az 1820-as években mindig többször hangoztatják az állandó színház szükségességét.

Az első színházépítésre vonatkozó tervvel 1815-ben találkozunk. Baranya vármegye rendei, fölbuzdulva a magyar színészet országszerte való térfoglalásától, merész gondolattal foglalkoztak. Pécs erősen német ajkú városában a magyar Tháliának akartak templomot emelni. Ezért összehívtak egy „különös gyűlést”-t és ott ékes nyelven fogalmazott kérvényt írtak a „legfelsőbb hely”-re, kifejtve az érveket, melyek őket egy magyar játékszín fölállítására ösztönzik. A megye nem lehetett pénz bővében, mert a helytartótanácsot kérte meg adakozásra. E nemes lendülettel megírt kérvénynek azon-

¹ Cserkúti, id. h.

² Várady Antal: A pécsi német színészet történetéből. Pécs-Baranya-megyei Múzeum Egyesületi Értesítő 1909 szept.

³ Rónaky: Adatok a pécsi színészet múltjából. Dunántúl, 1924. április 20.

ban nem volt semmi eredménye. A helytartótanács végzeként ezt vezette az aktára: „Fundo pro hac destinatione non existente ad acta.” Ezzel be is volt fejezve ez az ügy, semmi nyoma, hogy tovább folytatódott volna. A vármegye abbahagyta a dolgot, nagy szüksége nem is volt színház épületre, hiszen magyar színtársulat ekkor még nem is járt a városban.

A színházépület kérdése azonban annál több gondot okozott a városi tanácsnak, amely a német színészet ügyét fogadta pártfogásába. 1817-ben a tanács az akkori püspököt Király Józsefet kéri, hogy a mai egyetemi-templomot (Lyceum) engedje át színielőadások céljára.⁴ A templom ugyanis a pálosok eltávoztása óta (1786) a rendházzal együtt üresen állott, úgy hogy szalmát és szénát tartottak benne. A püspök azonban nem teljesítette kérésüket.

1829-ben⁵ Trabert Péter akadémiai festő tett lépéseket színjátszásra megfelelő hely érdekében. A dominikánusok volt rendházának egyik szárnyát akarta átalakítani színházzá. Az elhagyott rendház a mai színház helyén állt. A színháznak a Király-utca felé eső része a kolostor kertje volt s e kertet vette körül patkóalakban maga az épület. Egyik szárnya a mai Lehr-üzlet és az utána következő üzletek helyén volt, másik szárnya pedig a Vigadó és Corsó-kávéház helyén.⁶ Trabernak az előbbi szárnyal voltak tervei. Ebből a kísérletből sem lett semmi.

1835-ben a Polgári Casino veszi kezébe a színház-építés ügyét. A mostani Széchenyi-tér (akkor Grosser Platz) és Mária-utca sarkán volt a Polgári Casinónak egy rozoga háza, ennek a helyére akarták a színházat építeni. Az építést részvényes alapon akarták megoldani. A helytartótanácsból megkapták az építési engedélyt minden nehézség nélkül,⁷ az építés azonban elmaradt. Valószínűleg nem volt elég pénze a részvénytársaságnak. Azonban 1839-ben ugyanez a társaság megújította kérését. Március hónapban a „Bürgerliche Gesell-

⁴ V á r a d y, id. m. I. 445. l.

⁵ Várady (i. m. I. 445. l.) 1834-et említ, azonban ez az akták tanúsága szerint téves.

⁶ Szentkirályi István elbeszélése után.

⁷ 1835 : 16, 344 helyt. tan. sz. (Orsz. Ltár.)

schaft“ kérvényt küld a városi tanácshoz, s ebben kéri, hogy színházépítési terveit támogassa a helytartótanácsnál.⁸ A magistratusnak kapóra jött ez a terv, hiszen már rég látta, hogy feltétlen szüksége van a városnak színházépületre. Most ettől a gondtól megszabadulhatott. Ezenkívül jelentékeny haszon is ígérkezett a dologból. A részvénytársaság megígérte, hogy az osztalékból a város kivilágításáról fog gondoskodni és, hogy minden évben két előadás bevételét a kórház és a szegényház javára fogja fordítani.

A város bizottságot küldött ki, hogy az építés lehetőségeit megvizsgálja s hogy a részletekről tudomást szerezzen. E bizottság kedvező jelentését⁹ aztán a magistratus meleg ajánló szavak kíséretében felterjesztette a helytartótanácsához.¹⁰

Ezt a színházat Pécsnek a „Bürgerliche Casino“-ba tömörült jómódú polgársága akarta építeni a saját költségén. Mint ahogy a német kultúrának ez a Polgári Casinó volt a központja és pártfogója, úgy a magyar kultúra centruma és szószólója Pécs városában a Nemzeti Casinó volt. Már kezdettől fogva a Nemzeti Casinó vette pártfogásába a magyar színtársulatokat. 1839-ben is volt itt egy magyar társulat, melyet a Nemzeti Casinó vett gyámkodása alá s ezt a nevet adta neki: „A' pécsi nemzeti Casinó igazgatása alatt álló s Baranya vármegyétől pártolt színtársaság.“¹¹

A „Bürgerliche Casino“ színházépítési terveivel majdnem egyidőben teszi szóvá a Nemzeti Casinóban Trixler István „egy olyan épület emelésének szükségességét, amely színházi célokra alkalmas legyen.“¹² Természetesen ők ezt a színházat a magyar társulatoknak szánták. Szintén a városi tanács útján terjesztik kérésüket a helytartótanács elé. A magistratus azonban a német színház ügye mellett a Nemzeti Casinó óhaját csak mellékesen említi meg azzal a megjegyzéssel, hogy e színház megépítése akadályokba ütköznék.¹³ A helytartóta-

⁸ 1839 : 626 tan. sz.-hoz csatolva. (Orsz. Ltár.)

⁹ 1839 : 626 tan. sz. a. (Orsz. Ltár.)

¹⁰ 1839 : 626 tan. sz. b. (Orsz. Ltár.)

¹¹ Honművész, 1840. I. 248.

¹² A pécsi Nemzeti Casinó 1839 márc. 31-én tartott választmányi ülésének jegyzőkönyve.

¹³ 1839 : 626 tan. sz. b. (Orsz. Ltár.)

nács ennek alapján az engedélyt a Polgári Casinónak adja meg,¹⁴ a Nemzeti Casinó kérelmét pedig elutasítja.¹⁵

Az engedély elnyerése után a Polgári Casinó részvényesei gyors ütemben hozzálátnak az építés munkálataihoz. Az 1839. év folyamán több akta megfordult a helytartótanácsnál, melyek mind az építés részleteit tárgyalják.¹⁶ A helytartótanács még a legapróbb dolgokban is nyomon kíséri az építést, még a falak vastagságát is meghatározza és a díszítésre nézve is kifejezi kívánságait.

Mikor az építés már vége felé járt, a helytartótanács figyelmezteti a magistratust a színházzal kapcsolatos kötelességeire. A magistratus feladatává lesz utána nézni, vajjon a normanapokat pontosan betartják-e és, hogy az előadandó darabokat időről-időre felterjesztik-e. Az olyan daraboknak, melyekről nem lehet megállapítani, hogy a bécsi, pesti vagy budai színházakban háromszor színrekerültek-e, szövegét is fel kell terjeszteni a cenzúrai hivatalba. Arra is a magistratusnak kell ügyelnie, hogy az egyes társulatok a rendőrség és tűzoltóság parancsait betartsák.¹⁷

A színház 1840 őszére készült el. 456 negyven forintos részvényen épült.¹⁸ A részvényesek jó előre, már tavasszal pályázatot hirdetnek a különböző lapokban a színház bérbeadását illetőleg. A Honművész pl. ez év májusában a következő hirdetést közli:

A pécsi színház haszonbérbe adatása. — Szab. kir. Pécs városban a' részvényeken épült 22 páhollyal, 170 zártszékkel s egy karzattal ellátott városi színház f. é. okt. 1-ső napjától egy vagy több évre is haszonbérbe adatik. A vállalkozónak szükséges a' közönség kívánságát kielégítő dal- és színész társaságot, ruha- s könyvtárt szerelni, bérfizetése és szerződésbeli kötelességének teljesítése iránt biztonságot nyújtani, alkalmas voltáról pedig hiteles bizonyítványokat előnyújtani. — Azért a vállalkozni akarók ezzel tudósíttatnak: igyekezzenek a f. é. június utolsó napjáig ajánlatukat a pécsi polgári Casinó és városi színház részvényesei egyesült társaságának vagy személyesen, vagy bérmentett levelekben bejelenteni. Pécs, máj. 7. 1840.¹⁹

¹⁴ 1839 : 12016, 13036 helyt. tan. sz. (Orsz. Ltár.)

¹⁵ 1839 : 15, 185 helyt. tan. sz. a. és b. (Orsz. Ltár.)

¹⁶ 1839 : 29944, 23154 és 30052 helyt. tan. sz. (Orsz. Ltár.)

¹⁷ 1839 : 30052 helyt. tan. sz. (Orsz. Ltár.)

¹⁸ Várady, id. m. I. 446 l.

¹⁹ Honművész, 1840 I. 329.

Az újonnan épült színházat u. i. a részvényesek adták bérbe a színigazgatóknak, akiknek mindig bizonyos kauciót kellett befizetni a városi takarékpénztárba.²⁰

A színház nem lehetett valami nagy, de Rónaky Kálmán szerint szép és jó beosztású volt, különb a bezárás alkalmával (1886) is, mint a miskolci és győri színház.²¹ Azonban több fogyatkozása volt. Ruhatára pl. nem volt. Az ülő publikum a zártszékeken helyezte el a kabátját, vagy az ölében, az álló pedig kabátban élvezte végig az előadást.²² A nézőteret könnyűszerrel át lehetett alakítani táncteremmé s így a bálakat is itt tartották.²³

A közzétett hirdetésekre két igazgató is jelentkezett: Sey Ferenc, aki előző évben játszott Pécsen és egy pesti színigazgató Schmidt Sándor. Hiába panaszkodott Sey, hogy előző évi pécsi tartózkodása alkalmával 11 ezer forint vesztesége volt,²⁴ az új színházat három évre a pesti színigazgatónak, Schmidtnek adták bérbe.²⁵

A magyar színtársulatok számára pedig a Hattyú termét alakították át színteremmé és ide hívtak magyar színészeket.²⁶

5. A magyar színészet 1840-ig.

A magyar színészet kezdetei 1818-ra mennek vissza. Az első magyar társulat B a l o g I s t v á n igazgatása alatt jelent meg.¹ Ettől kezdve majdnem minden évben játszott Pécsen magyar társulat, ha csak igen rövid időt (1—2 hetet) töltött is nálunk. Legtöbbször a „Székesfehérvári Nemzeti Színjátszó Társaság” játszott városunkban, amely az egész országot bejárta. E társaságnak kiváló tagja Déryné így nyilatkozik

²⁰ 1848 : 2310 tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

²¹ R ó n a k y: Az orvosok és természetvizsgálók érkezése Mohácson át Pécsre 1845-ben. Dunántúl, 1927 június 12.

²² R ó n a k y: Emlékezés a régi pécsi színházról. Dunántúl, 1928 január 29.

²³ Ibid.

²⁴ Várady, id. m. I. 446. l.

²⁵ Ibid.

²⁶ Honművész, 1840. II. 680.

¹ 1819 : 117 tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

Pécsről: „Pécs kedvelt hely volt a magyar színészek számára, mert műértő közönsége szívesen látogatta az előadásokat. Operákat is gyakrabban lehetett adni, mert a püspöki zenekar tagjaiban képzett zenészeket találtak.”²

Az 1830-as évekig az említett székesfehérvári társaság látogatta városunkat. Később más társulatok is ellátogatnak hozzánk. 1835-ben pl. P á l y E l e k játszik nálunk társulataival.³

A pécsi magyar színészetet eleinte nem a közönség támogatta, hanem külön támogatásban részesültek. Még bizony így is sokszor ráfizettek ittartózkodásukra. De hiszen ők nem is mint kenyérkereseti forrást tekintették a színészetet, ők a magyar nemzet és magyar nyelv apostolai voltak, akik nem riadtak vissza áldozatoktól sem.

Műsoruk majdnem egészen megegyezik a német társulatok műsorával, ugyanazokat a darabokat adják elő csak hogy magyar nyelven. A német darabokat rendszerint maguk az igazgatók fordították magyarra.⁴ F á n c s y L a j o s pécsi születésű híres pesti magyar színész fordításait 8 kötetben adta ki.⁵

Az 1835. év műsorának egy része megmutatja, hogy körülbelül milyen darabokat adtak elő a magyar színészek. Leginkább Kotzebue (Cziterás és megyeszék) és Birch—Pfeiffer Sarolta (Bársonycipő, Halott rabló) darabjait adták.⁶ Scribe-nek a német színpadokon nagy közkedveltségnek örvendő darabja az Ördög Róbert is műsoron volt. András és Béla a magyar tárgy ellenére is Weisenthurn Johanna egy darabjának (Johan und Erik) átdolgozása.⁷ Sokszor színre került Bäuerle Aline című munkája is.

A magyar társulatoknak sokszor kiváló vendégszereplői voltak. Játszott Pécsen Fánecs Lajos, Lendvay Márton, kihez egy rajongással telt verset is írtak.⁸

² Déryné Naplója. Budapest, 1900. II. 42. l.

³ Honművész, 1835. I. 343. l.

⁴ Honművész, 1835. II. 458. l.

⁵ Honművész, 1835. II. 497.

⁶ U. o.

⁷ Honművész, 1835. I. 343.

⁸ Rónaky K.: Egy lap a 60 év előtti pécsi színészet történetéből. Pécsi Napló, 1899 dec. 24. (A költemény Rónaky K. tulajdona.)

1840-ig, bár sokszor előfordult, hogy a német társulat nem kapott játszási engedélyt, mert már magyar társulat játszott a városban, és viszont sokszor magyar társulat nem játszhatott a németek miatt, mégis békésen megfért a magyar és német színészet. Később azonban, különösen az abszolutizmus korában ezt a nyugalmat elkeseredett küzdelem váltotta fel.

6. A színház a részvényesek tulajdonában.

Az új pécsi színházat — mint említettem — 1840 októberében nyitotta meg Schmidt Sándor, (1840—43) pesti színigazgató.

Schmidt Sándorral a pécsi színház a legjobb kezekbe került. Igazgatása a legszebb reményekkel bízott, hiszen a pesti színház az ő vezetése alatt érte el virágkorát.¹ Schmidt egy gazdag bécsi selyemgyárosnak volt a fia. Már korán lelkesedett a színészetért. Barátja volt Holbein, aki meghívta társulatához, de szülei nem engedték. Szülei halála után azonban nem volt hatalom, mely vissza tudta volna tartani, hogy örök álmát beteljesítse s hogy tekintélyes vagyonát, életét e szerencsétlen álmának feláldozza.

A pesti színház vezetését 1835-ben vette kezébe. Rengevetet áldozott a színházra és az volt az ambíciója, hogy előadásaival elérje az udvari színház színvonalát. Nagy pénzáldozattal kötött magához elsőrendű erőket. De nem volt szerencséje, csapás csapásra jött. A közönség nem igen látogatta színházát, inkább a magyar színházba mentek. A nagy árvíz után végre Pesten kívül keresett megélhetést. Még a bérletidő letelte előtt bérbevette a pécsi és temesvári színházat.²

Pécsett 1840—1843-ig volt társulatával. Itt sem kárpótolta a szerencse a Pesten elmulasztottakért. Még színházi személyzetét sem tudta fizetni.³ Passzívái 1841-ben 62.527 forintra rugtak.⁴

1843-ban végleg megbukott. A színészek, kiknek bérét

¹ Kádár, id. m. II. 63. 1.

² Kádár, id. m. II. 63. 1.

³ 1841 : 895 tan. sz. (Orsz. Ltár.)

⁴ Kádár, id. m. II. 63. 1.

nem tudta kifizetni, sorban támadják követeléseikkel.^{4a} Pécsről eltávozva bérli még a temesvári színházat 1847-ig. később Budán van, aztán teljesen nyoma vész.

Schmidt pécsi igazgatósága alatt is ép oly önfeláldozással és lelkiismeretességgel intézte színháza ügyeit, mint tette Pesten is. Repertoireját, ruhatárát, egész berendezését magával hozta, úgy, hogy előadásai ellen kifogás nem lehetett.

Schmidt Sándor a magyarországi német színészetnek igen szomorú alakja, ki annál inkább sajnálatra méltó, mert egy számára idegen országban jutott koldusbotra.

Már az 1843-as év elején új társulat váltja föl Pécsen a szerencsétlen Schmidtet. Az újonnan épült színház nem lehetett a legjobb állapotban. Fölépítése után alig 3 évvel, máris előadást hirdet az igazgató, melynek célja „einzig und allein nur die Verbesserung und Reparatur des Theaters.”⁵

F r i e s e Károly (1843), az új igazgató, csupán egy évet töltött nálunk társulatával. Az ő igazgatása alatt is a romantikus darabokon és az énekes bohózatokon volt a főhangsúly. Örömmel nézte a közönség akár Albini romantikus helyzetrajzát (*Drei Tage aus dem Leben einer Weltdame*),⁶ akár Holbein romantikus lovagvígjátékát (*Das Turnier zu Kronstein*),⁷ vagy Schickh énekes bohózatát (*Die Hammermeisterin von Steiermarck*).⁸

Friese távozásával a színházat R o l l A n t a l Á g o s t o n (1843—46) vette bérbe, aki „gleichzeitig Direktor des städtischen Theaters in Baden, nächst Wien”⁹ volt.

Ha Schmidt, mint volt pesti színigazgató képes volt a pécsi színház előadásait a pesti niveauhoz közelíteni, Roll igazgatása alatt egyenesen Béccsel került összeköttetésbe a pécsi színpad. Roll értesült a bécsi színpad minden eseményéről, a darabok színrehozásának technikája, díszletek, ruhák, nem okoztak neki gondot.

Karmesterül neki is sikerült megnyernie Wimmer Józse-

^{4a} 1843 : 23323, 27969 helyt. tan. sz. és 1843 : 2270 tan. sz. (Orsz. Ltár.)

⁵ Színlap 1843 márc. 21. (Pécsi városi múzeum.)

⁶ Színlap 1843 márc. 21. (Pécsi városi múzeum.)

⁷ Színlap 1843 jan. 26. (Rónaky K. tulajdona.)

⁸ Színlap 1843 márc. 23. (Pécsi városi múzeum.)

⁹ Theater-Almanach, 1845.

fet s így zenekara biztos kezekben volt. Orchestere a következőkből állott: „Violino primo, Violino secundo, Viola, Violoncello, Contrabasso, Flauto, Oboe, Clarinetto, Fagotto, Corno primo, Corno secundo, Tromba, Tympani, Trombone.“¹⁰ Zenekara 16 tagból állott.

Társulata egyébként is igen népes volt. Külön rendezője volt a színművek és külön a paródiák számára. Volt díszlet- és balletmestere. Titkára Wagner Mátyás volt, aki később több mint egy évtizeden át igazgatója a pécsi színháznak. Társulata ezenkívül 17 férfi és 12 nő tagból állott. Köztük volt Stahl és Csernits, akik később szintén mint a pécsi színpad igazgatói szerepelnek.¹¹

Roll társulata 3 évig játszott Pécsen, 1843 őszétől 1846 tavaszáig. Igazgatása idejében a színpad ura Nestroy. Semmit sem ismételtek annyiszor, mint az ő énekes bohózatait. (Der Zerrissene, Eisenbahnheirathen, Einen Jux will er sich machen, Der Trietsch-Tratsch, Unverhofft, Die beiden Nachtwandler, Die verhängnissvolle Faschingsnacht, Nagerl und Handschuh, Lumpacivagabundus, Eulenspiegel, Gegen Thorheit gibt es kein Mittel.)

E darabokban nem sokkal első bécsi előadásuk után gyönyörködhetett a közönség.

Az Unverhofft-ot pl. 1845 április 23-án adják először Bécsben,¹² nálunk pedig már ugyanez év november 8-án.¹³ Nestroynak ezt a darabját Sophie Schröder bécsi színésznő „das dummste, geschmackloseste Zeug“-nak mondja „das sich nur is einem verdrehten Kopf gestalten kann.“¹⁴ Ez azonban nem akadályozta meg, hogy a darabnak óriási népszerűsége ne legyen. Hiába küzdött Bäuerle Wiener Theaterzeitung-jában Nestroy ellen: hiába nevezte „Verderber den Wiener Volksposse“-nek,¹⁵ a bécsi színpadról egyhamar nem tudta

¹⁰ Theater-Almanach 1846. I.

¹¹ Theater-Almanach 1846. II.

¹² Schriften der Gesellschaft für Theatergeschichte. XXIV. Berlin 1915. 239. l.

¹³ Theater-Almanach 1846. I.

¹⁴ Schriften der Gesellschaft für Theatergeschichte. XXIV. Berlin 1915. 91. l.

¹⁵ U. o.

leszorítani. A pécsi színpad a Nestroy lázban is hű tükre volt a bécsinek.

A bohózatok közül még nagy volt Kaiser darabjainak a népszerűsége. Doctor als Frieseur, Dienstbotenwirtschaft, Der Schneider als Naturdichter, Die Zebrahaut, Stadt und Land, Der alte Musiker, Die reiche Bäckerfamilie, Hüthet euer Haus. Sie ist verheirathet, mind sokat ismételt bohózatai voltak Roll társulatának. Kedveltek voltak emellett Hopp bohózatai: Elias Regenwurm, Atlas-Schwal und Harrasbinde, Die Bekanntschaft in Paradiesgarten, Hutmacher und Strumpfwirker. Ezzel azonban még távolról sincsenek kimerítve az előadott bohózatok címei. Toldnak is több bohózatát adták: Der Totentanz, Verlobung vor der Trommel, ezenkívül Blumnak (Ich bleibe ledig, Tempora mutantur), Haffnernek (Die Wiener Stubenmädchen, Der wilde Jäger) és még számos színpadi írónak énekes vagy varázsbhózóatait hozták színre. Bäuerlének csak két bohózatát adják: Der verwunschene Prinz és Falsche Catalini.

Ha nem is egyenlő számban, de a bohózatok mellett legtöbb vígjátékot adtak. Itt Bauernfeldé az elsőség. (Ein deutscher Krieger, Die Geschwistern von Nürnberg.) Vele vetekednek a strassburgi Vogel (Ein Handbillet Friedrich des Grossen, Erbvertrag, Adelma) és Dernhardstein, (Hans Sachs, Zwei tage aus dem Leben eines Fürsten, Rie rote chleife.) — Kleist Kätchen von Heilbronn-ját többször megismételték.

A színművek terén majdnem kizárólag Birch—Pfeiffer Saroltáé az egyeduradalom. Sohasem unták meg szentimentális darabjait, melyek közül legtöbbet fordulnak elő műsoron: Der beste Arzt, Stephan Langer aus Logau, Hinko der Freiknecht, Johannes Gutenberg, Mutter und Sohn, Peter Szapár oder des Ungarns Rache, Rochus Pumpernickel.

Birch—Pfeiffer mellett különösen Raupach (Müller und sein Kind), Haffner (Block's Todtengruft), Gutzkow (13. November) néhány darabját adták. Kotzebue napja erősen lehanyatlott. Egyetlen egy színművét: Das Schmuckkästchen-t adták elő három év alatt. Schröder, aki többnyire francia színdarabokat dolgozott át, szintén képviselve van műsorukon (Das Portrait der Mutter).

Tragédia még kevesebb van, mint színmű. Mint eseményt

kell megemlíteni Goethe Faustjának előadását, melyet egyszer 1846. március 18-án adtak elő. Adták ezenkívül Laube: Monaldeschi-ját, Grillparzer Ahnfrau-ját, Raupach König Enzo-ját és Halm Sampiero-ját. A tragédiák közül egyetlen egyet sem ismételték meg. Ezek csak arra voltak jók, hogy a komolyabb darabok is képviselve legyenek a sok bohózat és vígjáték között.

A francia átdolgozások rendkívül kedveltek voltak, különösen Scribe, Dumas és Pixérécourt művei. Scribe Robert der Teufel-je ép oly kedvelt volt, mint vígjátéka: Ein Glas Wasser, vagy Vaudevilleje: Drei Antheil des Teufels. Dumasnak Krone und Schaffot című tragédiája mellett egy színművét, Rosa die Italienerin-t is adták. Ezek mellett igen sok francia vígjátékot, melyeket leginkább Schröder, Told és Blum dolgoztak át. Pixérécourt egyik melodrááját, Der Hund de l'Aubry de Mont-Didier-t hihetetlen sokszor megismételték. A francia darabok közül azonban legnépszerűbbek a vaudevillek voltak. (Chonchon, Sieben Mädchen in Uniform etc.) Ez az énekes, komikus műfaj a 19. században igen kedvelt volt Franciaországban.

Ezek mellett az opera majdnem egészen kihalt. Három év alatt csak egy operát, a Normá-t adták, ezt azonban többször megismételték.

Roll tudta jól, hogy mi szórakoztatja és mivel tarthatja meg közönségét. Annyi bizonyos, hogy az ő igazgatása a komoly műfajokra nézve igen kedvezőtlen volt, viszont a bohózatoknak, énekes, bohókás, vígjátékoknak ez volt a virágkora.

Roll távozása után, az 1846—47-es években nem volt német társulat a városban. Ebben az évben kizárólag magyar társulat játszott, ez az első év, mikor magyar társulat vette bérbe a színházat. E társulat H a v i és S z a b ó igazgatása alatt állott. Most már nem német színdarabok magyar fordításait adják, mert ha előfordul is az előadott darabok között a Norma vagy A Notre Damei Toronyőr, mint németből való magyar fordítások, a műsor legnagyobb része eredeti magyar darabokból áll. (Szökött katona, Peleskei nótárius, Nagyidai cigányok stb. stb.)¹⁶

¹⁶ Színházi zsebkönyv 1847.

Hogy erre az esztendőre magyar társaságnak adták a színházat, az „a nemzetiség tekintetéből történt”¹⁷ — mondják a tulajdonosok. De a következő saisonra nem jött vissza ez a magyar társulat. A színház tulajdonosai azonban erre az évre is csak a magyar újságokban tették közzé a színház bérbeadását és bár magyar társulat nem jelentkezett, mégsem adták a színházat a tömegesen jelentkező német társulatoknak. Ennek aztán az lett a következménye, hogy a közönség „a hosszú és unalmas télen át színházi élvezettől megfosztatott.”¹⁸

A saison végén végre megjelent Pécsen Chiabai magyar színigazgató, aki 2 hónapig játszott.¹⁹ Chiabai a következő évre is meg akarta tartani a bérletet, azonban a tulajdonosoknak már nem volt bizalmuk a magyar társulatokhoz és az 1848—49. évre inkább egy német társulat igazgatójának Csernits Ignácnak (1848—52) adták bérbe a színházat.²⁰

Csernits azelőtt a Roll-féle társulat tagja volt, mely 1843—46-ig három évet töltött Pécsen s így az ő igazgatásától is a legjobbat lehetett várni. Ekkor azonban olyan idők következtek, hogy a közönségnek sem kedve, sem alkalmuk nem volt a színházba járásra.

A szabadságharc után, mikor a kedélyek lecsillapodtak, ismét Csernits vette bérbe a színházat 2 évre Wagner Mátyással a Roll-féle társulat titkárával.

Igazgatásuk idején újra Bécs az irányadó, Legnépszerűbbek a boházatok. Kaiser egy boházátát (Wer zu letzt lacht, lacht am besten) így dicséri a színlap: „Es wurde über 60 Mal mit dem grössten Beifall im k. k. privilegierten Carl-Theater in Wien aufgeführt.”²¹ A boházatok mellett nem hanyagolták el a vígjátékokat (Première: Doctor Robin) és a színműveket sem, hol újra Birch—Pfeiffer Saroltái a pálma. (Mutter und Sohn).²²

E társulat pécsi szerzőktől való darabokat is ad elő. Ezek

¹⁷ 1848 : 2443 tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

¹⁸ 1848 : 2443 tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

¹⁹ 1848 : 2232 tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

²⁰ 1848 : 2443 tan. sz. (Pécsi v. ltár.)

²¹ Színlap 1851 ápr. 12. (Rónaky Kálmán tulajdona.)

²² Színlap 1852 okt. 7. (Schreiber régiségkereskedő tulajdona.)

Virginia és Der Opfer der Ehre. Mindkettő „Grosse heroische Oper“ 2 felvonásban. Szövegüket Dr. Siegfried Kapper írta, zenéjüket pedig Wimmer József, pécsi zeneiskolai tanár szerezte, aki továbbra is karmester maradt a színtársulatoknál. Mindkét darab előadására a helytartótanáctól kellett engedélyt kérni, mely azt a darabok tüzetes átvizsgálása után meg is adta.²³

Csernits 1852-ben búcsút mondott a pécsi színháznak, társa Wagner azonban az egész évtized alatt — egy év kivételével — mint a pécsi német színház igazgatója szerepel.

7. Az abszolutizmus kora.

A színház Pichler József kezén.

A szabadságharcot követő évek nem kedveztek a színművészetnek. A lakosság hangulata igen nyomott volt és nem nagyon látogatta a színházat. A színház részvényeinek értéke annyira leszállt, hogy már feleáron adták.¹ Ekkor Pichler József, báró Prandau jószágkormányzója megvette az összes részvényeket s így a színház az övé lett.²

A színház megvétele után Pichler első dolga annak rendbehozatala volt. Mint ő maga is elpanaszolja,³ ez igen sok pénzébe került. Azt akarta, hogy ezek után haszna is legyen belőle. A soproni helytartótanáctól kizárólagos engedélyt kér „für sein Theater-Gebäude auf die Dauer von 20 bis 25 Jahren zu theatralischen Vorstellungen und zur Abhaltung von Maskenbällen.“⁴ Ez először érdeklődik a pécsi magistrátusnál Pichler felől: „über seine Loyalität, Rechtlichkeit, Vermögenstand und Kunstsinn.“⁵ Azonban még a kedvező válasz után sem teljesíti Pichler kérését, sőt figyelmezteti az előírásokra (auf die bestehenden polizeilichen und Theater-vorschriften).⁶

²³ 1853 : 172 tan. és 1853 : 11033 helyt. tan. sz. (Orsz. Ltár.)

¹ Várady, id. m. I. 446. l.

² U. o.

³ 1835 : 5451 helyt. tan. sz. (Orsz. Ltár.)

⁴ U. o.

⁵ U. o.

⁶ 1853 : 1914 helyt. tan. sz. (Orsz. Ltár.)

Ugyanebben az évben C z i n d e r y L á s z l ó csász. és kir. kamarás fürdőházának kertjében nyári színházat akart építeni.⁷ Az akkori ú. n. Czindery-kert igen kedvelt nyári szórakozóhelye volt a pécsieknek. Reéh György szerint ott terült el a Rákóczi-úttól délre, az Engel-fürdő és részben a gőzfűrésztelep és a Rákóczi-út 56. sz. ház helyén. A Rákóczi-út felől díszes vasrács zárta el a széles lépcsőkön át lehetett az utca színvonalánál jóval mélyebben fekvő kertbe jutni. A kerthez korcsma és fürdő tartozott.⁸ Itt akart Czindery 1853-ban „aréna-színházat” építeni. Az engedélyt meg is kapta,⁹ az építésből azonban még sem lett semmi.

Az abszolutizmus korában tíz évig (1850—60) a volt Roll-féle társulat tagjainak kezében volt a színház. Ezt a tízéves uralmat egy évre (1853—54) szakította meg K a t z i á n J ó z s e f M á r i a.

Az igazgatók névsora a 10 év alatt a következő:

- 1850—51 Csernits és Wágner.
- 1851—52 Csernits és Wágner.
- 1852—53 Wágner Mátyás.
- 1853—54 Katzián József Mária.
- 1854—55 Wágner Mátyás.
- 1855—56 Wágner Mátyás.
- 1856—57 Wágner Mátyás.
- 1857—58 Wágner Mátyás.
- 1858—59 Wágner Mátyás.

Katzián József igazgatásának ideje jellemző adatokat nyújt a kor cenzúrai viszonyaira vonatkozólag. A követendő szabályok egész sorát írták elő számára. Nemcsak az előadások, hanem a főpróbák is állandó felügyelet alatt folytak. A felügyelettel megbízott személyek száma hihetetlen nagy volt. Ez azonban csak egy része volt a felügyeletnek. Másik része a darabok előzetes szigorú cenzúrázása volt. Az előadásra szánt darabokat először a baranyamegyei színbizottság vizsgálta meg, aztán kerültek a felsőbb hatóságokhoz: „dann worden sie längstens 21 Tage vor ihrer Aufführung mit den

⁷ 1853 : 176 helyt. tan. sz. (Orsz. Ltár.)

⁸ Reéh György: Pécs kiránduló helyei. Dunántúl, 1923. dec. 25.

⁹ 1853 : 176 helyt. tan. sz. (Orsz. Ltár.)

Bemerkungen und Anträgen der hiesigen Commission in angemessenen Partien zur hochortigen Revision gesandt.“¹⁰

Pécs a soproni helytartótanácsához tartozott. Minden kerület székhelyén volt ugyanis egy helytartótanács. Ez a helytartótanács a kerületébe tartozó összes ügyeket a budai „k. k. General Gouvernement“-hez terjesztette fel. Ennek feje Albrecht főherceg volt. A „General-Gouvernement“ határozatát újra a kerületek helytartótanácsaival közölte, amely továbbította azt az illetékes helyek városi tanácsainak. A cenzúrára felterjesztett darabok útja tehát jó hosszú volt s csak a hosszas ellenőrzés után hozhatta azokat színre az igazgató.

Egyszerre azonban csak 10 darabot terjeszthettek fel,¹¹ így tehát a felterjesztést egy hónapban többször is meg kellett ismételni.

Ez a hosszas vizsgálat azonban igen sok időt vett igénybe. Szalay, a pécsi cenzor, egy jelentésében így panaszodik emiatt:

Durch die genauer, der hin und der zu sendenden voluminösen Beilagen schwierige Beobachtung dieser Vorschrift der Theaterunternehmung im Falle einer Verzögerung für manchem Abend das Schauspielhaus schliessen müsste und dadurch nicht nur einen empfindlichen Nachteil erleiden, sondern auch ausser Stand gesetzt würde ihren Verbindlichkeiten dem Publikum gegenüber nachzukommen.¹²

Minthogy a színtársulatnak rengeteg kára volt a hosszas dalmas revisió miatt, Szalay a cenzúrázás valamelyes leegyszerűsítését kéri a soproni helytartótanácsától annál is inkább, mivel darabjai a monarchiában általánosan ismertek.¹³ De Gebel a soproni cenzor visszaírja, hogy nincs abban a helyzetben, hogy teljesíthesse kérését.¹⁴

A cenzúrázás e módjának mintájául szolgálhatnak azok a darabok, melyeket Cseh pécsi cenzor terjesztett fel 1853 decemberében:

¹⁰ 1853 : 2429 helyt. tan. sz. (Orsz. Ltár.)

¹¹ 1853 : 2429 helyt. tan. sz. (Orsz. Ltár.)

¹² 1853 : 501 tan. sz. (Orsz. Ltár.)

¹³ „da diese Stücke meistens bekannt und auf anderen Bühnen der Monarchie öfters zur Aufführung gekommen sind“ — 1853 : 501 tan. sz. (Orsz. Ltár.)

¹⁴ 1853 : 2429 helyt. tan. sz. (Orsz. Ltár.)

1. *Die Heimkehr oon der Hochzeit* mit Gesang und Tanz in 3 Akten von L. Feldmann. (A darab címe után következik Cseh megjegyzése.) Das Stück ist unverfanglich, bereits in k. k. priv. Theater an der Wien aufgeführt worden und kann dessen Aufführung dem vollen Inhalte nach gestattet werden.

2. *Die Feindlinge*, Drama in 5 Akten und 8 Tableau von Heinrich Meixner. (Szintén ajánlja.)

3. *Sybilla*, Schauspiel in 5 Akten von Dr. Juststein. (Itt is mint a többi daraboknál egész részeket idéz szóról-szóra, melyeknek kihagyását ajánlja.)

4. *Der Geitzige* oder Traum und Wirklichkeit, original Charakterbild in 3 Akten von Anton Bittner.

5. *Die Gefoppten* oder Simering und Wien. Posse mit Gesang und Tanz in 2 Akten von Anton Bittner.

6. *Struensee* Tragödie in 5 Akt, von Heinrich Laube. (Itt egyes részek elhagyását ezzel okolja meg: „diese sind Invektionen gegen die deutschen Einführungen und demnach bei den gegenwärtigen Verhältnisse Ungarns verfanglich.“)

7., 8., 9. *Die Hochzeitsreise, Die Eifersüchtigen, Der Liebesbrief*, Lustspiele von Roderich Benedix. (Ezek ellen semmi kifogás sincs.)

10. *Die drei Edelsteine* oder Walters Irrfahrten. Märchen-Posse von Roderich Benedix. (Egyes részeket megjelöl, melyek „politisch verfanglich, zu streichen sind.“)

11. *Der Erbförster*, Trauerspiel in 5 Aufzügen von Otto Ludwig. (Itt is kifogásol hosszú részeket, amelyek „als gegen das Recht und religiöse Gefühl verstossend“ kihagyandók.)

12. *Ein Prophet*, Zauberposse, Manuscript.¹⁶ „Damit keine Störungen in den Theatervorstellungen eintreten, so wird um baldige Herablangung der Bühnenwerke der ehrerbittigste Ersuchen gestellt.“¹⁷ — fűzi a felterjesztéshez a pécsi cenzor.

Ezeket a darabokat Sopronban újra átvizsgálták és új megjegyzésekkel küldték vissza.¹⁸ A Struensee előadását megtiltották, mert abban „handelndes Militärauftritt und die Politik berührt wird.“¹⁹ A többi darabokra vonatkozólag legnagyobb részben elfogadták a helyi cenzor megjegyzéseit.

E felterjesztett darabok alapján egyszersmind fogalmat alkothatunk a pécsi színház előadásairól Katzián József direktorsága alatt. Katziánt a darabok megválasztásában semmi kifogás sem illetheti, a cenzúra azonban, melyet e kor-

¹⁶ 1853 : 611 tan. sz. (Orsz. Ltár.)

¹⁷ Ibid.

¹⁸ 1853 : 3092 tan. sz. (Orsz. Ltár.)

¹⁹ 1853 : 3473 tan. sz. (Orsz. Ltár.)

ban igazán megillet a „kerékkötő“ jelző, mindig hátráltatta a tervbevett darabok előadását. Egyszer a legjelesebbeket tiltotta meg (Struensee), máskor a darabok egyes részeinek kihagyásával, átírásával, megfosztotta azokat igazi értéküktől.

E mellett nagy terhet jelentett az igen éber és komplikált színházi felügyelet is. Látszik ez Baranya vármegyének a soproni helytartótanácsához intézett felterjesztéséből: „bezüglich der Theateraufsicht und der hieraus erwachsenden Kosten.“ A jelentés elmondja, hogy hányféle hatóság örködik az előadott darabok fölött.

Die Theateraufsicht wird gehandhabt:

1. Durch den Comitats Vorstand.
  2. Durch den mit der Prüfung des Textes vom k. k. Comitats-Vorstand betrauten Comitats Beamten.
  3. Durch den mit der Theaterinspection betrauten Fünfkirchner Magistrats Beamten.
  4. Durch den k. k. Gendermerie Flügel Commandanten.
  5. Durch den k. k. Militärplatzkommandanten.
  6. Durch den von der k. k. Militar Behörde zu kommandierenden Inspections Officier.
- Alle diese haben zu den Vorstellungen freie Entrée, und zwar einen freien Sperrsitz.
7. Durch die k. k. Gendarmen und städtischen Politzeiwachmänner.
  8. Endlich durch die Vertrauten, zu welchem Ende die Theaterunternehmung eine vom Herrn Comitats-Vorstande zu bestimmenden Anzahl frei Billets einzuhändigen hat.²⁰

Érdemes lett volna megfigyelni, hogy a színházi közönség hány százaléka volt hatóságilag kiküldött és szabadjeggyel ellátott felügyelő.

A következő 1854—55-ös saisonban újra W á g n e r M á t y á s (1854—59) a pécsi német színház igazgatója. E színigazgató kitünően tudott alkalmazkodni a cenzúra és a közönség kívánságaihoz egyaránt, mindkettő elismerését kivívta magának. Az összes pécsi német színigazgatók közül Wagner Mátyás vezette legtovább a színházat. Hét évig volt pécsi német színigazgató és ki tudja meddig maradt volna még, ha a magyar színészet gyors térfoglalása nem készteti távozásra.

²⁰ 1853 : 427 tan. sz. (Orsz. Ltár.)

A pécsi német színházzal egyidőben bérelte a győri és eszéki német színházakat is; mind a hármát hat évre vette bérbe.²¹ Már előzőleg is régóta játszott Magyarország különböző helyein.²²

Hosszas pécsi tartózkodása alatt minden évben újra kellett játszási engedélyért folyamodnia, ezt azonban mindig megkapta, mert a pécsi cenzúrai hivatal mindig a legteljesebb elismerés hangján nyilatkozott működéséről. 1854-ben pl. így dícséri Cseh:

— Mathias Wagner, welcher schon in der Winter-Saison 1851—52 in Fünfkirchen Theatervorstellungen gegeben hat, ist ein anerkannt tüchtiger Theaterdirector, welcher sowohl durch die Wahl der zur Auf-führung gebrachten Stücke, als auch durch sein persöhnlich untadelhaftes Benehmen und durch seiner Energie mit welcher er in seiner Gesellschaft Ordnung zu halten wusste, das von den Behörden in ihm gesetzten Vertrauen vollkommen gerechtfertiget hat. Hozzáfűzi még Cseh: „er gibt blos deutsche Theater Vorstellungen.“²³

A helyi cenzor azonban nemcsak megbízhatóságát, hanem előadott darabjait is igen dícsérte, s azt hogy politikailag teljesen alkalmazkodott:

— nicht nur den ihm vorgezeichneten Bedingungen durch ein tadelloses politisches und moralisches Benchnen sowohl für seine Person, als was die Mitglieder seiner Gesellschaft betrifft, so wie durch die genaue Befolgung der Theater-Gesetze entsprochen hat, sondern auch durch die höhere Stufe auf welcher dessen artistische Leistungen stehen sich von den übrigen Directoren ähnlicher wandernden Schauspieler Truppen vortheilhaft ausgezeichnet hat.²⁴

A dícséreték özönének hatása alatt Wagner minden évben újra megkapta a legfőbb engedélyt: „im Oedenburger Verwaltungsgebiete mit Ausnahme des Hauptortes Oedenburg Theater Vorstellungen in deutscher Sprache veranstalten zu dürfen.“²⁵

Wagner Mátyás igazgatását azonban 1856-ban megzavarta az a körülmény, hogy a magyar színészet hirtelen sok pártfogóra talált városunkban. Wagner eddig zavartalanul játszott egyik évről a másikra a Pichler-féle színházban. Az

²¹ 1854 : 5062 tan. sz.-hoz csatolva. (Orsz. Ltár.)

²² 1857 : 4421 tan. sz. (Orsz. Ltár.)

²³ 1854 : 1029 tan. sz. (Orsz. Ltár.)

²⁴ 1855 : 3923 tan. sz. (Orsz. Ltár.)

²⁵ 1854 : 5062 tan. sz.-hoz csatolva (Orsz. Ltár.)

esetleg jelentkező magyar társulatok pedig a Fehér Hattyú nagytermét bérelték.

Annál jobban meglepő, mikor 1856-ban az előadási engedély megújításakor azt kéri Wagner, hogy a Hattyú teremben játszhasson. Mi lehet ennek a hirtelen változásnak az oka? Az okot megtaláljuk még ugyanebben a kérvényben.

Wagner kétségbeesetten panaszkodik:

— ....einige Grossgrundbesitzer an deren Spitze der Herr von Michalovics steht, pachteten das Pichlersche Privat-Theater um einen übermassigen Preis und verlautet sind gesonnen, durch Collecte den Pachtschilling auf zu bringen.²⁶

Michalovits és más magyar érzelmű földbirtokosok a magyar színészek számára bérelték a színházat olyan magas áron, melyet a német színigazgató sehogyan sem tudott volna megfizetni. A magyar színigazgató helyett azonban fizették a lelkes hazafiak. Azonban Pécs lakossága, különösen a katonaság, inkább a német színészet pártján állott.²⁷

Hogy tehát mégis legyen német társulat a városban, Wagner a Hattyú-teremben szándékszik játszani. Természetesen megkapta a legmagasabb engedélyt, annál is inkább, mert a lakosság zöme német és: „es erscheint diese Bewilligung auch von politischen Standpunkte aus betrachtet wünschenswerth.“²⁸ Ez engedéllyel egyidőben a helytartótanács Wágnernek dícsérő elismerést küld.²⁹

8. A német és magyar színészet vetélkedése.

A magyar színészet térhódítása egyre erősebb. Az 1840-ben megnyitott új színházat eleinte csak német társulatok kapták meg. Először 1846—47-ben játszott itt Havi és Szabó magyar társulattal. Különben a magyarok mindig a Hattyú-teremben játszottak.

²⁶ 1856 : 523 tan. sz. (Orsz. Ltár.)

²⁷ „die Bevölkerung Fünfkirchens gab einen Unwillen zu erkennen, besonders die Plagen der hier garnisonierenden zahlreichen Offiziers-Corps waren laut.“ — 1856 : 523 tan. sz. (Orsz. Ltár.)

²⁸ 1856 : 2346 tan. sz. (Orsz. Ltár.)

²⁹ „eine lobende Anerkennung der künstlerischen Tüchtigkeit des Bittstellers und seiner Gesellschaft.“ — 1856 : 2346 tan. sz. (Orsz. Ltár.)

A pécsi magyar színészetet nem a közóhaj hívta életre, hiszen Pécsnek majdnem minden polgára tudott németül s így teljesen kielégítették őket a német előadások. A magyar színészet ügyét azok a lelkes honfiak táplálták, akik át voltak hatva a század nagy nemzeti eszméitől. Különösen nagy pártfogója volt a magyar színészetnek Mihalovits Sándor, pécsi földbirtokos.

Pécsre azonban a magyar társulatok a 40-es években nem szívesen jöttek. Tudták jól, hogy a nagy pártfogók nem elegendők ahhoz, hogy előadásaik látogatottak legyenek. A magyar színészet mecénásainak bizony sokszor nagy áldozatokba került, hogy egy-egy magyar társulatot városunkhoz bilincseljenek. 1841-ben pl. 4,000 forint biztosítékot adtak a magyar színigazgatónak, Erdős-nek és nyíltan megmondták, hogy „ezzel nem egyéb volt a céljuk, mint honi nyelvünknek elnémetesedett városunkban virágzóbb fokra juttatása, szóval a nemzetiség.”¹ Erdős társulatának helyzete azonban még így sem volt könnyű. Termük sohasem volt telve s mikor emiatt panaszkodtak, ezt a választ kapták: „Tudták ők jól, hogy nagy és terhes leendő a küzdés s a kimenetel fölöttébb kétes, mert ott ahol a polgárság nagyobb része német ajkú, magyar játékszínt megalapítani bajos.”² Ilyen körülmények között a magyar színtársulatok nem szívesen keresték fel városunkat.

Így állt a helyzet 1848-ig. A szabadságharcot követő években Pécs magyar közönsége szívesen látott volna magyar színtársulatokat, de a magistratus ezeket semmi pénzért nem engedte be. Mikor ezt a magyar érzelmeik megtudták, ők viszont nem látogatták többé a német előadásokat.³ Így a pécsi színészet igen válságos helyzetbe került.

A színház ekkor már Oertzen Gusztáv volt ulánus főhadnagy tulajdona volt, aki Pichler, a régi színháztulajdonos leányát nőül vette és ennek testvéreit készpénzben kielégítette.⁴ Oertzennek tehát igen sok pénze feküdt a színházban s így a nehéz helyzeten feltétlen segíteni akart. Kérvényt

¹ Honművész, 1841. I. 31.

² Ibid.

³ Várady, id. m. I. 447.

⁴ Ibid. I. 446.

írt a helytartótanácsához, hogy a színházban magyar társulatok is játszhassanak. Kérvényével maga utazott fel Bécsbe s magát a volt főhadnagyi díszbe vágva személyesen nyújtotta át Albrecht főhercegnek. A főherceget meglepte Oertzen eljárása és megnyerte határozott, biztos fellépése, ezért ráírta a kérvényre: „Wenn er der Eigenthümer ist, so soll man ihm das Recht ertheilen.“⁵

Ez az engedély jelenti a pécsi német színészet alkonyát. Ezután a téli saison alatt többnyire magyar társulatok játszottak a színházban s a németek csak ezek távozása után jöttek.

Oertzen az engedélyt a magyar színtársulatok számára 1855-ben kapta meg. Az első jelentkező magyar társulat Latabár Endre társulata volt 1856-ban. Ez a társulat azonban igen nehezen tudta magát fenntartani, mint a helyi cenzornak a helytartótanácsához írt jelentése mondja:

— nur durch die anstrengsvolle ausserordentliche Besteuer, welche von den, den staatlichen Zuständen nicht gar besonders freundlichen Individuen eingesammelt wurde der Verlegenheit entrissen werden.⁶

Ez a Latabár-féle társulat volt az, mely miatt Wagner társulata a Hattyú-teremben volt kénytelen játszani az 1856—57-es évben.

A következő évben Oertzen látta a magyar és német társulatok versengését a színházért, a bérletet 1700 forintra emelte. (A bérlet 1848-ban 800, 1849—56-ig 1000 forint volt.) Ezt a nagy összeget Wagner ismét nem tudta volna megfizetni, a magyar színészet pártfogói azonban gyűjtés útján megszerezték. Wagner tehát megint a Hattyú-teremben volt kénytelen játszani.⁷

A magyar és német társulatok folytonos ellenkezéséből sokszor súrlódások keletkeztek.⁸ Hogy egyszerre két színtársulat játszon a városban, anyagi okokból is lehetetlen volt:

— Das standige Theater-Publicum der magyarren und deutschen Zunge ist so gering, dass eine Theater-Gesellschaft in der Winter-Saison d. i. von October bis zu den Osterfeiertagen nur eine kurze Subsistenz

⁵ Várady, id. m. I. 446. l.

⁶ 1858 : 182 vármegyei levéltári tan. sz. (Orsz. Ltár.)

⁷ 1858 : 182 vármegyei tan. sz. (Orsz. Ltár.)

⁸ Ibid.

findet, geschweige denn, dass 2 Theatergesellschaften auf einen selbst nur mittelmässigen Besuch rechnen könnten. Die Erfahrung hat diese Tatsache sichergestellt.⁹

A pécsi színészet e válságos helyzetéről Cseh, a pécsi cenzor jelentést tett a helytartótanácsnál. A helytartótanács az egyetlen megoldást abban látta, ha egyszerre csak egy társulat kap játszási engedélyt.¹⁰ Ezt a rendeletet mindenki helyeselte.¹¹

A kérdés most már csupán az volt, hogy a német vagy a magyar társulatnak adják-e a játszási engedélyt. A helyi cenzor, Cseh a német színészek pártjára áll, habár hangoztatja pártatlanságát:

...ich bin weit entfernt einer oder der anderen Parthei einen Vorzug angedeihen zu lassen... Eine deutsche Gesellschaft ist aber mehr notwendig da Fünfkirchen eine bedeutende Militargarnison hat, deren Offiziere der deutschen Zunge angehören, während das ungarische Theater-Publikum in der angenehmen Lage ist, beide Sprachen zu verstehen, somit sich an dem magyarischen und deutschen Theater zu betheiligen.¹²

A magyarok törhetetlen kitartásának és áldozatosságának azonban sikerült lassankint az elsőbbséget a magyar színésznek megszerezni.

9. Az utolsó német társulatok.

Wagner az 1858—59-es saison után, elkeseredve a nehézségek miatt, melyek éveken át útjában állottak, nem újíttatja többé meg játszási engedélyét. Wágner távozásával mindjában hanyatlik a pécsi német színészet. A következő 1859—60-as saisonra ugyan jó drámai és operettegyüttes jött Pécsre Wenzel Ritter von Steinberg (1859—60) igazgatása alatt, ezt a színvonalat azonban már nem soká tartotta meg

⁹ Ibid.

¹⁰ 1858 : 365 tan. sz. (Orsz. Ltár.)

¹¹ „Diese hochortige Verfügung wurde von dem intelligenten, besonnenen Theater-Publicum freudig begrüsst und als das einzige Mittel zur Begegnung von Partheiungen laut anerkannt.“ — 1858 : 734 vm. tan. sz. (Orsz. Ltár.)

¹² 1858 : 182 vm. tan. sz. (Orsz. Ltár.)

a német színészet. Steinberg társulata 11 férfi és 11 nőtagból állott az igazgatón kívül.¹

Legnagyobb népszerűségük az operetteknek volt. Színművek, vígjátékok, bohózatok életképek, bár népszerűségben nem versenyezhetnek az operettekkel, mégis gyakoriak voltak. A komoly műfajok: tragédia és opera egészen hiányzanak. A sokszor megismételt operettek közül legtöbbet adták *Die Zaubergeige*, *Die Hochzeit bei Laternenschein*, *Der Ehemann vor der Thür* és különösen: *Das Mädchen von Clisonzo*.²

Ebben az időben írta Amtmann Károly, pécsi városházi tisztviselő német nyelvű tragédiáit. Műveit elsősorban a pécsi színpad számára írta.³ Egyik ilyen tragédiája: *Verschwörung der Königin Isabella von England*. A helytartótanács megadta rá az engedélyt egyes helyek kihagyásának feltétele alatt,⁴ de Steinberg társulata nem adott elő Amtmann tragédiáiból.

Steinberg társulata csupán egy évig működött Pécsen. Ettől kezdve nincs állandó német színtársulata városunknak. Ügyszólván minden évben változnak a társulatok és sohasem maradnak huzamosabb ideig. Steinberg után Kistler Adolf (1861—63) játszott társulatával Pécsen. Repertoirejének leggyakrabban megismételt darabja Nestroy híres varázsbóhozata a *Lumpacivagabundus* volt.⁵ Egy tündérvjáték, a *Zauberschleier* előadásánál pécsi helyeket ábrázoló díszletekkel lepték meg a közönséget. (Bányatelep, Dómtér, Széchenyi-tér stb. stb.)⁶

Ezután már inkább csak a nyári hónapokban játszottak Pécsen német színészek, télen a színházat állandóan magyar társulatok bérelték. 1876-ig még fel-felbukkan egy-egy német társulat, ha nem is hosszú időre.

1876-ban volt az utolsó német színielőadás Pécsen. Ekkor

¹ Theater-Souvenir zum Abschied den hohen verehrungswürdigen Theater-Gönnern ehrfuhrtsvoll gewidmet von Therese Müller Soufleuse. Fünfkirchen in der Lyc. Buchdruckerei. 1860.

² Theater-Souvenir 1860.

³ 1860 : 229 tan. sz. (Orsz. Ltár.)

⁴ Ibid.

⁵ Színlap 1863 jan. 18. (Schreiber régiségkereskedő tulajdona.)

⁶ Színlap 1863 jan. 25. (Schreiber régiségkereskedő tulajdona.)

Pécs város olyan határozatot hozott, amely szerint ezentúl csak magyar színtársulat kaphat működési engedélyt.⁷

Rónaky Kálmán, mint szemtanu írja le az utolsó pécsi német előadást. A színház tele volt. A német polgárok azért mentek el a színházba, hogy búcsúzzanak, míg a többiek azért voltak ott, hogy a magyar nyelv diadalát ünnepeljék. Az eszéki Schultz-féle német társulat búcsúztatta el a német szót a pécsi színpadtól. A „Lustige Studenten” c. kisebb operettet játszották utoljára, mellette az „Ein Glas Wasser” c. vígjáték került színre.⁸

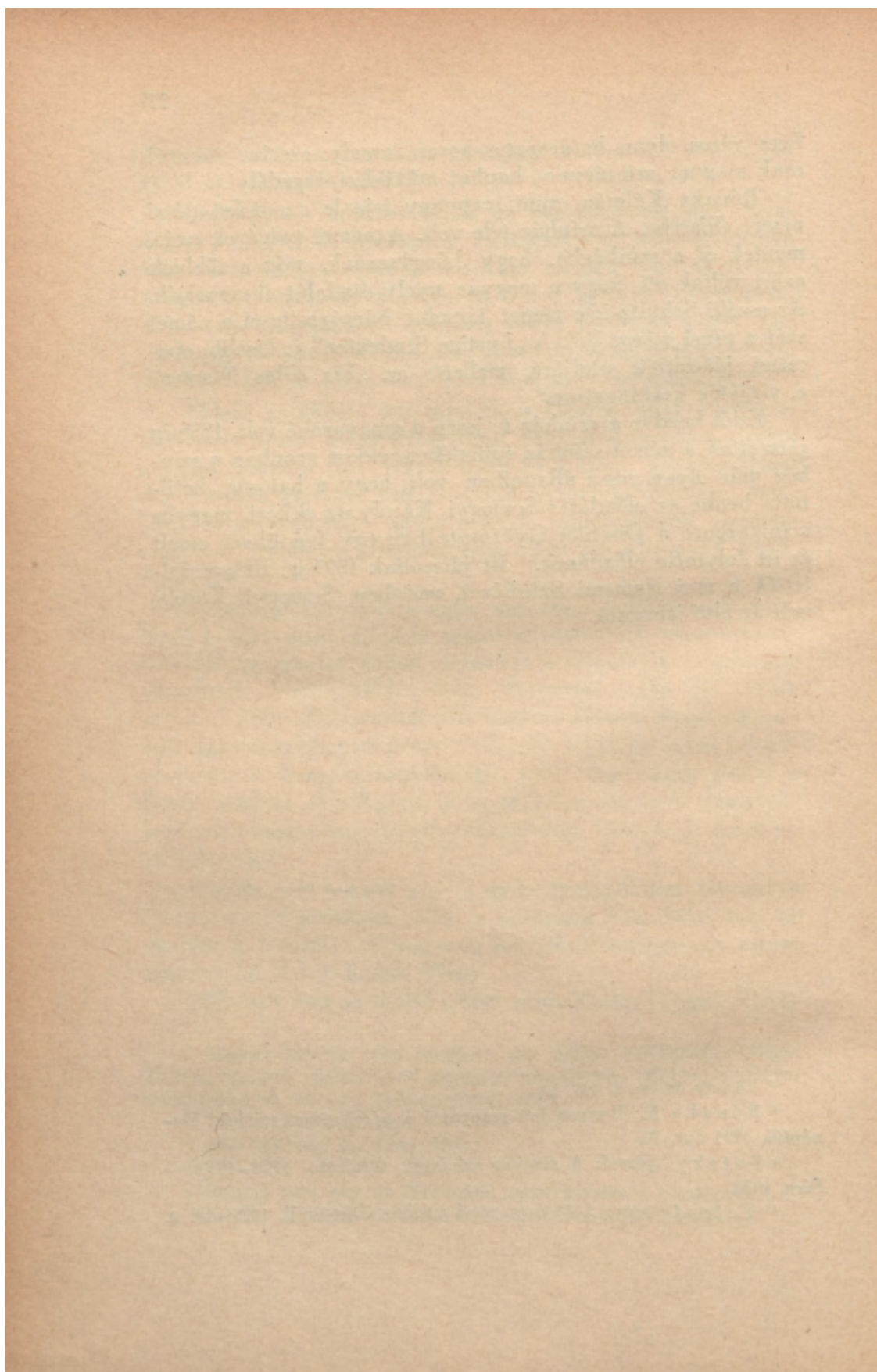
Ettől kezdve a színház teljesen a magyaroké volt. 1886-ig játszottak a német színház épületében, ekkor azonban a színház már olyan rossz állapotban volt, hogy a hatóság betiltotta benne az előadást.⁹ Somogyi Károly az ekkori magyar színigazgató a Dischka Győző-utcában egy faépületet emelt és itt folytatta előadásait.¹⁰ Itt játszottak 1895-ig. Ekkor építették a mai Nemzeti Színházat, melyben Somogyi Károly volt az első igazgató.

⁷ Várady, id. m. I. 447. l.

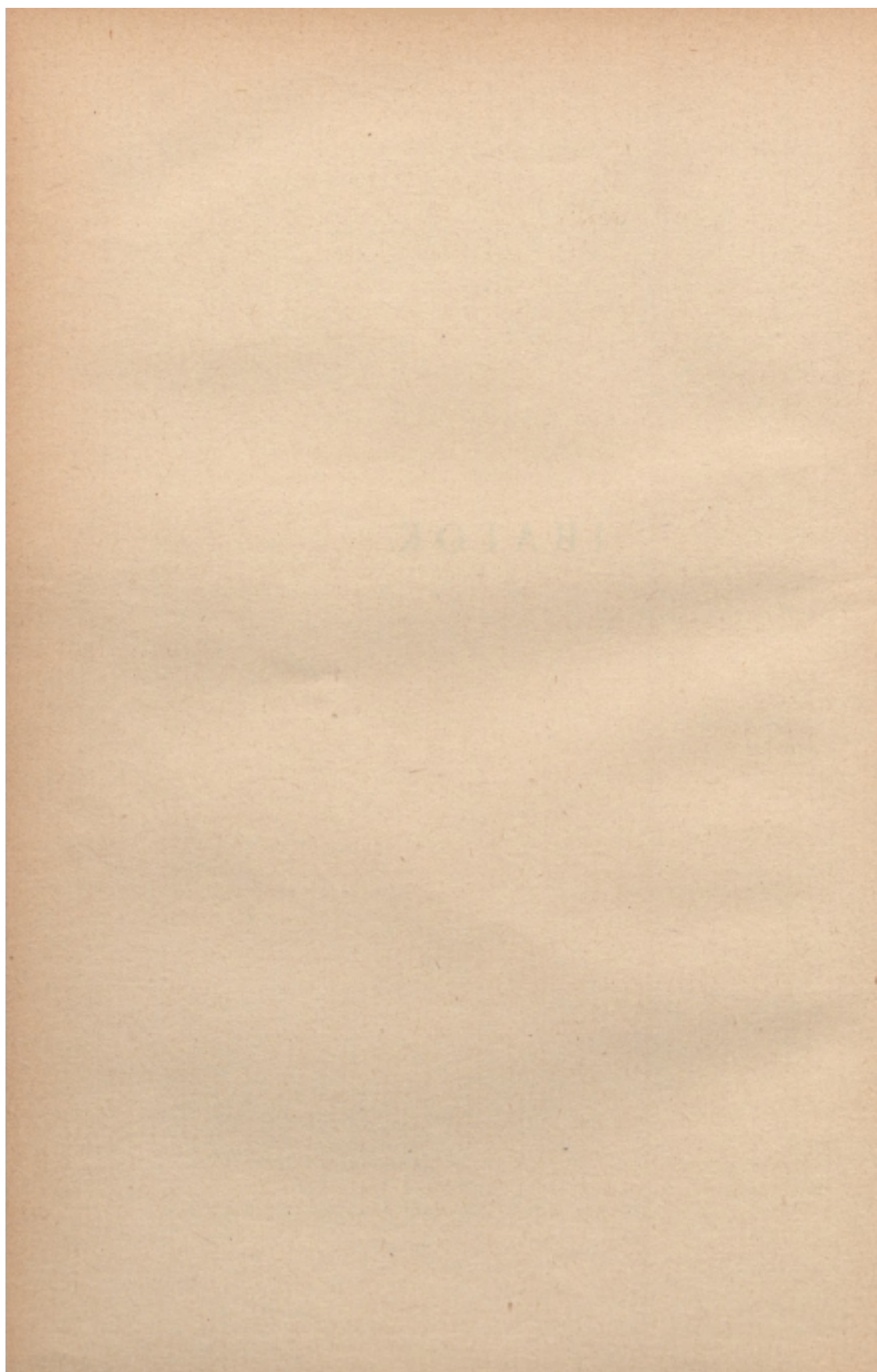
⁸ Rónaky K.: Hogyan lett magyarrá a pécsi német színház. Dunántúl, 1924 ápr. 20.

⁹ Pataky József: A magyar színészet története 1790—1890. — Pécs, 1922.

¹⁰ Fejes György: A 30 éves pécsi színház. Dunántúl, 1925 okt. 4.

IRATOK.

A PÉCSI NÉMET SAJTÓ TÖRTÉNETÉHEZ.

1.

1773 február 5.

Mária Terézia engedélylevele Engel Józsefnek egy pécsi nyomda alapítására.

(Másolat, 1834 : 1670 tan. sz.-hoz csatolva. [Orsz. Ltár.])

Nos Maria Theresia et Memoria commendamus et: Quod nos cum ad demissam Fidelis Nostri Josephi Engel sodalis Typographi supplicationem nostrae propterea factam Matti... ut idem pro communi Fidelium nostrorum Regnicolarum usu, ac utilitate in Eppali Citte Quinque Ecclesiensis, Cottui Baranyiensis adjacente Typhographiam erigere ac ibidem cujuscunque generis Libros imprimere, eosdemque distrahere, ac eum in finem socios servare Tyrones suscipere eosdemque instruere ac pro more emancipare possit, ac valeat, ita tamen et ea cum conditione, ut idem Josephus Engel primum quidem cultiori Typose providere et demum cuncta Typis a se mandanda Revisioni Censura et approbationi Consilii Nostri Regii Lottlis praevie submittere, evoluta autem singulo semestri quorumvis Librorum aliorumque operum a se impressorum tria Exemplaria Con. Nostri Lottli Regii transmittere debeat; alioquin praesentem gratiam et Bgnum Indultum nostrum Eidem minime volumus suffragari, Imo concedimus et amuimus praesentium per vigorem. Quo circa vobis cujuscunque status, gradus, Conditionis et Praeeminentia Fidelibus subditis nostris specialiter Cottui Baranyiensi harum seriae firmiter praecipientes committimus et mandamus quatenus totus nominatum Josephum Engel in Typographia Exercitio publice vel privatim nullatenus turbare impedire, molestare et prohibere praesumatis, sed Ipsum hac bgna Gratia et annuentia Ei modo praevio concessa libere, secure et absque omni damno molestia et impedimento uti frui et grandere permittere ac per Eos quorum interest permitti faurae modi omnibus debeatis ac teneamini Harum Nostrarum secreto sigillo nostro, quo ut Regina Hungaria apostolica utimur impendenti communitarum vigore et Teofimonis Literarum, quas post earum Lecturam semper reddi volumus et jubemus Praesentanti.

Datum per manus Fidelis nostri nobis sincere Delecti sptis ac magtis Comitis Francisci Eszterházy de Galantha in Archi-Ducali Citte Nostra Vienna Austriae die 5^a mens. Febr. A^o Domini 1773.

1810 január 19.

A pécsi magistratus, panaszkodik az elhanyagolt nyomdaviszonyok miatt és egyúttal kéri a helytartótanácsot, hogy egy Pécsre való nyomdapályázatot országszerte tegyen közzé.

(Másolat, 1810 : 103. tan. sz. [Pécsi v. ltár.])

Serenissime etc.

Typographia gremialis a Josepho condam Engel in ejusdem viduam Christinam derivata, per hanc proprio cum detrimento suo adeo negligitur, ut fabrica hac in commodum adjacentim concitatum utpote Baranyensis, Somogyensis et Tolnensis item gremialis cleri ac vicinorum Dominorum terrestrialum ipsiusque hujus civitatis emolumentum fundata existente tamen cunctae hae Jurisdictiones et Dominica typos pro usibus suis necessarios nec in desiderata qualitate, neque in termino conventionetenus praestituto habere valeant, verum saepissime cogantur labores typographicos multa cum transportuum incommoditate, Pestini aut alibi perfici curare.

Quaerelae contra fatam typographam jam propter neglectos labores in anordam sumptos, jam vero propter consumptam in alios usus chartam eidem pro typis suppeditatam, jam denique propter alias divexationes nunc ex parte officiorum subalternorum Cittis hujus prout et aliorum quoque privatorum coram nobis continuo recurrerunt; non defuimus quidem, quin viduam superius nominatam iteratim ac intensius monuerimus, quod sibi de hominibus, qui artem hanc debite callent, accuratius, fideliusque exercerent, prospicere satagat, ast incessum nam de sodalibus aptis ac sufficientibus sibi prospicere ne in hodieum quidem cogitat, unicum vero sodalem typographum ac simul factorem suum Carolum Jungmann hominem potatorem et nequam cum adhuc uno aequalis farinae manualista retinere, totique typographicae suae sensim interitum adferre mavult, quam provium salutare consilium nostrum sequi.

Hac ratione factum est ut dictum factorem, qui schaedarum portionalium, ac aliarum pro parte diversorum Cittis hujus rationantium requisitarum fabellarum typos perficiendos jam ante medium et regressive integrum etiam annum in se assumpsit, chartamque eatenus necessariam recepit, illos nihilominus nec post repetitas admonitiones, reprehensiones imo et minos corporatis poenae protocollari determinatione mediante adjectas paravit, verum continuis promissis suis toti magistratui et illius Determinationibus illudere ausus est, ob talem legitimae Jurisdictionis suae divexationem, causatamque per id negotiorum publicorum remoram poenae 24 baculorum eidem jam dudum adpromissa tandem subjecerimus.

Sed nec durior haec methodus speratur attulis effectum, et ideo necessitatur ad serenitatem Vra Caea Rea et Ex Consilio R. L. A. demisse recurrere, quataenus sumam alterius typographi in Citte hac e

proviis sufficienter ducentem necessitatem regnotenus publicandam B. G. ordinari dignaretur, quo sic ii qui typographiam aliam in Citte hac erigendi animum haberent, semet suo loco insinuare et isthic ocisus stabilire valeant.

Qui in reliquo Altis.... die 19 jan. 810.

3.

1810 március 10.

A helytartótanács közli a pécsi magistratussal, hogy mi a teendője, ha új könyvnyomdászt akar magának szerezni.

(Műsolat, 1810 : 2242 helyt. tan. sz. [Orsz. Ltár.])

Prudentibus ac Circumspectis N. N. Judici primario, Consuli, caeterique Senatoribus, ac juratis Civibus totique Communitati Liberae Regiae Cittis Quinque-Ecclesiensis nobis honorandis.

Prudentes ac Circumspecti, Nobis honorandi!

Jure facultateque erigenda cujuscumque Typographia ab altissimo duntaxat eoque privilegiali indultu pendente fundamento quippe Circularis etiam Benigni Normativi ddº 25 Juni 1793 Nº 16039 Magtui huic Civico relate ad remonstrationem suam sub 19. a. c. Nº suo 105 isthuc factam, Sentibus rescribitur: eam quidem abhinc dispositionem factam esse, ut ad erigendam alteram in gremio Civitatis hujus Typographiam animum habentes sese apud Magtum hunc Civicum insinuaturi medio Ephemeridum Budensium ac Pestiensium provocentur, conditiones tamen, siquanter autem pro privilegii sua via obtinendique ab eodem Magtu Civico percepturi. Dat.

4.

1810 október 24.

A pécsi magistratus tudtára adja a helytartótanácsnak a pécsi könyvnyomdászatra vonatkozó határozatát.

(Műsolat, 1810 : 10306 tan. sz. [Pécsi v. Ltár.])

Serenissime....

Cum duae Typographiae in gremio civitatis hujus vix aut ne vix quidem sufficientem occupationem atque adeo neque necessaria subsistentia adminicula habitura essent in omnem vero casum erectio secundae Typographiae in Citte hac iam praeexistenti, Josepho condam Engel Bgni Privilegii Clementer collatae et fors per successores solertius, quam id hactenus factum est administrando, Praejudicio foret; Hinc Civico huic Magtui erga Representationem suam sub 25. jun. a. c. horsum submissam rescribi, Petito ejusdem defferi haud posse; Caeterum tamen Eidem committi, ut cum praementionatam in gremio Civitatis jam praeexistentem Typographiam nunc per viduam praefati Josephi Engel negligi,

idem Civicus Mgtus eandem viduam pro Typographia sua posthac solertiore curam gerere atque Labores cumprimis ex parte Jurisdictionum publicarum sibi deferendos, promte et accurate perficere, hocque fine de hominibus qui artem hanc debite callent et diligenter exercent inomisse prospicere satagat, serio ac distinctim commonere noverit una eidem declarando, secus provisionem de altera Typographia in Citte hac erigenda propediam factum iri.

5.

1798 november 9.

Baranya vm. felelete a helytartótanácsnak arra a kérdésére, hogy van-e Pécsen olyan hely, ahol ujságok és könyvismertetések vannak ki téve a közönség számára.

(Eredeti, 1798 : 1254 tan. sz. [Orsz. Ltár.])

Erga Bgno Gratosum sub 9^a octobris 1798 N° 24, 733 emanatum, quod sic dicta Lectionis Librorum Cabinetta si quod in gremio Comitatus istius existerent, illico sufferri, ac de effectu informationem praestari deposcit, demisse repraesentandum habemus, quod in Ambitu isthujus Comitatus nec Lectionis Librorum Cabinetta, neque vero domus ejusmodi Caveareae dentur in quibus Literaria Diaria, librorum recensiones, ac volantes pagella publica lectioni exponerentur.

6.

1811 július 12.

A helytartótanács elégedetlenségét fejezi ki amiatt, hogy a nyomdajadonokok nem küldik fel a 4 köteles példányt.

(Eredeti, 1811 : 16250 helyt. tan. sz. [Pécsi v. Ltár.])

Prudentibus ac Circumspectis N. N. judici primario, Consuli, caeterisque Senatoribus, ac juratis Civibus totique Communitati Liberae Regiae Cittis 5Ecclesiensis nobis honorandis.

Prudentes ac Circumspecti Nobis honorandi!

Siquidem Regni Bibliothecarius suo loco remonstraverit: Exemplaria librorum et foliorum in Hungaria editorum Bibliothecae Regnicolari pro locupletatione rite hand administrari, taliterque effectum B. resolutionis Regiae medio sup. studiorum Directorum cunctis Typographis notificatae neutiquam procurari: hinc penes communicationem in Extractu Projecti, per praememoratum Bibliothecarium efformati, et modum procurandae accuratioris per quosvis intraregnanos Typographos Librorum et foliorum in Hungaria excudendorum, ad Regni Bibliothecam administrationis perhibentis, Civico huic Magistratui committi: ut quoad projecti hujus communicata puncta super eo Informationem praestet, num in eorundem executione impedimenta quaecumque occurrant? aut

qualianam media scopo huic deservientia, accomoda esse videantur? isthuc referat. Datum ex consilio Regio Lottli Hgco Budae die secunda Juli, anno Millesimo octingentesimo Undecimo celebrato.

Eorundem

Benevoli

7.

1811 augusztus 30.

A pécsi magistratus tanácsa a helytartótanácsnak, hogy hogyan lehetne a könyvnyomdászokat rákényszeríteni a 4 kötelezpéldány beküldésére.

(Eredeti, 1811 : 1809 tan. sz. [Orsz. Ltár.])

M. ad B. Gr. ddº 2ª Jul. a. c. Nº 16250 emanatum Intimatum quoad projectum Regni Bibliothecarii relate ad exhibenda 4 Exemplaria Novorum Operum ad Regni Bibliothecam, demissam suam praestat Relaconem.

In merito projecti per Regni Bibliothecarium quoad exemplaria Librorum et foliorum in Hungaria editorum Bibliothecae Regnicolari pro locupletatione administrandorum num in executione ejusdem impedimenta quaeprim occurrant, aut qualianam media scopo huic deservientia accomoda esse videantur, serenitati Vestrae Caes. R. et Ex. C. R. L. H. in humillimum obsequium Benigno Gratosi ddº 2. Jul. a. c. Nº 16250 emanuati Intimati humillime referimus: In gremio Cittis hujus unicum solummodo Typographiam, illam quippe Vidua Christiana Engel existere quae hanc medio factoris sui administrari curat, homo autem hic excessivo vini potui et sequitici adeo est deditus ut concreditos sibi labores, qui partim ex parte Cottus Baranyiensis, partim vero cleri hujatis aut Civitatis istius, vel per Directionem montanam ei dantur, vel plane non, vel post innumeros adursiones, sollicitationes, increpationes minasque parare soleat, ut adeo libros vel opera aliqua per nec imprimi arbitremur.

Et licet pro Bno privilegio novam hic loci Typographiam erigendi, ad suam Majestatem Sacritissimam erga petatum certi Typographii et una Literarum fusoris Gabrielis Erös, recurrerimus optaverimusque ut Cittas haec et tota circumscita vicinia, in qua Budam usque Typographia non datur scopum suum et cito et accurate, relate ad labores perficiendos assequi valeat, voti attamen, uti demisse adnexa Benigna Resolutio Regia ./l. perhibet, compotes effici nequivimus, ideoque procedura Typographia hujatis in statu quo permansit, et actu quoque in eodem perdurat.

Quod posse ipsum projectum Regni Bibliothecarii attinet, illud eo addito subsistere posse demisse opiniamur ut si in posterum nova Typographia aut Bibliopolium alicubi erigeretur, erectio haec cum expressa illa conditione, ut 4 exemplaria singulorum operum novuum ad Regni Bibliothecam administrentur, admittenda foret quae obligationem conditioni huic satisfaciendi superinduceret. Ad facilitandam vero vigilantiam concernentium Magistratum, ut novorum operum 4 Exemplaria sita administrentur multum conferre videtur id, si Constituti Censores,

aut Revisores quotiescumque novum opus prelo subjiceretur, id ipsum Jurisdictioni pro eo insinuant, ut si Typographus vel Bibliopola nefors data opera administrationum 4 Exemplarium suprimere vellet, eatenus e praehabita Cognitione, ad obligationi sua satisfaciendum stringi valeat.
Caes. altis 30. Aug. 811.

8.

1833 április 4.

Knezevich István, pécsi könyvnyomdász folyamodó levele Szepessy püspökhöz és a püspök válasza.

(Eredeti, 1833 : 6365 helyt. tan. sz.-hoz csatolva. [Orsz. Ltár.])

Nagy Méltóságú Méltóságos Bárá Cs. K. Belső titkos Tanácsos és Megyés Püspök legkegyesebb Uram!

A' késő maradékok is áldani fogják Excellenciádnak azon jótéteményeit, mellyekkel kormányára bízott Megyéjét szerentséltetni méltóztatik. Lehetetlen is valóban, hogy a' szentvállás és ifjúságnak azon nemesebb kimíveltetése és neveltetése, mellyek Excellenciád fáradhatatlan buzgóságának főtárgyai, a' Mindenhatónak Paizsa alatt Hazánkat legboldogabb gyümölcssekkel ne gazdagítsák.

A' nevelő Intézeteknek leghatalmassabb eszköze lévén a' könyvnyomtatás, ez szükségképpen Excellenciádnak figyelmét magára vonta; és ezen okbul bátorodom alulírt, ki könyvnyomtató intézetemből tsak igen szegényen élődöm neveletlen familiámmal és egy nyomorult szegény beteg feleségemmel együtt, legmélyebb alázattal Excellenciád kegyességéhez azon esedezéssel folyamodni, hogy minek utána egy második itt helyben felállítandó Könyvnyomtatás végső elpusztulásomat és házi népemmel együtt inségre való jutásomat eszközölné, illy halálos tsapással engem annál is inkább megkémélleni méltóztasson, minthogy szentül fogadnám, hogy Excellenciádnak kegyes bizodalma és nagylelkű segedelme által ápoltatván, minden tehetségemet arra fordítandom, hogy újabb nyomtató szerekkel és egy járatos segéddel magamat ellátván, Sajtóm előlegessen Excellenciádnak szolgáljon. Melly kegyességért familiámmal együtt esedezvén, legmélyebb tisztelettel öröklök.

Excellenciádnak Pécsen 4 ápr. 833. Legalázatosabb szolgálja

Knezevits István
m. k. könyvnyomtató

Si supplicans intra triennium Typographiam suam ita instruxerit ut maiora etiam opera et splendidiore editiones ex eiusdem officina lucem adspicere possint, nullam a me impedimentum patietur. Quodsi vero neque hoc curriculo partes suas expleverit huic urbi convenientem Typographiam ego comparabo. Matuas autem pecunias supplicans a me nullas expectet.

Quinque-Ecclesiensis 7. Apr.

Baro Ignatius Szepessy m. p.

9.

1833 július 2.

A helytartótanács érdeklődik a pécsi magistratusnál, vajjon nincs-e valami akadálya annak, hogy Szepessy püspök ott nyomdát állítson fel.
(Másolat, 1833 : 6365 helyt. tan. sz. [Orsz. Ltár.])

Prudentes ac Circumspecti, Nobis honorandi!

Advoluta Instantia Episcopi Szepessy facultatem pro usibus Lycei Episcopalis Quinque Ecclesiensis in ejusdem aedibus novum typographicum institutum erigendi sibi impertiri supplicantis, civico Magtui huic cum eo erga transponitur: ut eatenus an non quippe sub obtutu prae-existentis jam in gremio civitatis hujus unius ordinis typographia aliqua quoad petitum hocce eidem occurrat reflexio relationem ocis horsum exhibeat.

10.

1833.

Knezevich István kéri a pécsi magistratust, hogy tiltakozzék Szepessy püspök nyomdaalapítási terve ellen.

(Eredeti, 1833 : 23570 helyt. tan. sz.-hoz csatolva. [Orsz. Ltár.])

Tekintetes Nemes Tanács!

Azon vélem közlött kegyes elhatározására a Nagy. M. M. K. Ht. Tanácsnak Sz. Kir. Péts várossában felállítandó könyvnyomtatás érdemében, melyet a Nagy Méltóságú Megyés Püspök, Bárá Szepessy Ignácz Úr felállítani kíván a T. Ns. Tanács az ideig is méglen a végett véleményét adná meghalgtatásomat elrendelte, arra e' következendőképen adom alá-
zatos nyilatkoztatásomat: több régi időkben kiadott számosabb királyi Resolutiókon, Intimatumokon kívül, melyek azoknak ezen N. Város körében való felállítását tilalmazzák, a Pétsi Könyvnyomtató Műhelyre szálló kegyes Privilegium annak megvesztegetését már magában tilalmazza, későbbi időkben jelesen 1810 esztendőben kiadott királyi elrendelés alatt, úgy azon könyvnyomtatás károsodására szolgáló akadályok elhárítását szorgalmazza, hogy tehát új könyvnyomtatói műhely ezen város kebelében felállítatódjon a felsőbbi elrendelések ellen vagyon; — De különben a körülállások annak felállítására szolgáló és a N. Mélt. M. Kir. Ht. Tanácshoz benyújtott argumentumjai a N. Mélt. Püspöknek némi neműképen ellenére lenni látszanak, mert a N. M. M. Kir. Ht. Tanácshoz benyújtott könyörgő levelének első pontjában az adódik elő, hogy Ns. Bárány Somogy és Tolna Vármegyékben a Pétsi Typographián kívül más nem találtatna és ez is a legrosszabb karban lenne helyheztetve, melyre azt bátorodom alázatosan válaszolni, hogy Ns. Somogy Vármegyében Kapos városában most legközelebbi idők előtt egy Typographia, Ns. Tolna Vármegyében pedig egy Lytographia állíttatott föl, hogy apróbb nyomtatványokon kívül más nagyobb tekintetű Classikus munkák nem

nyomtatnak, nem a könyvnyomtató, hanem az írókban való fogyatkozás annak az oka, különben nagy klasszikus munkákat is lehet nyomtatni, azon felül 1826 Esztendőben az egész Typographia műhely általam megújítván, annak helyre hozása több tetemes költségekkel volt öszve kaptsolva, és hogy ezen Typographiám nints elhanyagolva, mint aminek lenni mondatik, azt az idezárt nyomtatványi példányok kimutatják. De még az ide tsatolt kifejtéséből is a N. Mlgú Püspöknek, a melyet a nékie benyújtott könyörgő levelemre válaszolni méltóztatott, a derül fel. hogy Ő három esztendők elfolyása után szándékoskodik csak változást tenni ezen könyvnyomtatói intézetben.

Ezeknek tekintetéből tehát hogy ujjolag a Typographiám mellé egy más állítatódjon fel, azt feleslegesnek vélem lenni alázatosan részemről annyival is inkább, mert mint Typographus semmi más életmódot viselni képes nem vagyok, ha ezen életem módjától megfosztatok, nem csak magam, hanem nyomorult szegény beteg feleségem, gyermekeim egy kitanult Typographus fiam moraliter életüktől megfosztatunk.

Azért alázatosan esedezem a T. Ns. Tanácsnak méltó figyelemben lévő sorsomat méltóztasson közbenvetelésével Szerentséltetni azon esetre, hogy ha talán a Fő Mélt. M. Helyt. T. Eő Excellenciájának Bárá Szepessy Püspök úrnak, ezen fönt kitett pontaim mellett mégis megengedné más Typographiát föl állítani, akkor inkább az én Typographiámat vegye meg azon az áron, hogy én élhessek belüle úgy valamint nékem Typographiám behoz, mert lehetetlen két Typographiának lenni, hogy mind a kettő élhessen; különben én egy nyomorult leszek és minden életem módjától megfosztatok úgy hogy végső inségre jutok.

Ezeket mély tisztelettel Maradván

Knezevits István.

11.

1833 augusztus 16.

A pécsi magistratus azt válaszolja a helytartótanácsnak, hogy semmi kifogása Szepessy nyomdája ellen, mert feltétlen szüksége van a városnak egy igényeinek megfelelő nyomdára.

(Másolat, 1833 : 2133 tan. sz. [Pécsi v. ltár.])

Magtus erga B. Gso ddo 2^a Julii 1833. No 6365 emanatos ordines, in merito Recursus Episcopi Ignatii Szepesý indultum erigendi in sui gremio Typographiae petentis, demissam praestat Relationem.

Serenissime —

Domini Praesulis nostri Liberi Baronis Ignatii Szepesý facultatem pro usibus Lycei Episcopalis in ejusdem aedibus novum typographium, et lithographicum Institutum erigendi sibi impertiri supplicantis hic sub ./. readjacentem Instantiam dignabatur Serenitas Vestra Caes R. et Exc. Consilium R. L. Hgm. nobis dd^o 2^a Julii a. c. No 6365. cum eo

mandato B. Gso. transponere, ut eatenus, num quippe sub obtutu prae-existentis jam in gremio Cittis hujus unius ordinis typographia aliqua quoad petatum hocce nobis occurrat reflexio? Relationem praestemus.

In demissum obsequium B. Gsi hujus Jussus Serenitati Vestrae Caes. Regiae et Exc. Consilio R. L. Hgco humillime referre properamus, quod ex parte nostri quoad petatum Domini Praesulis nostri adeo nihil reflectendum occurrat ut potius siquidem gremialis typographia adeo in misero statu constituatur, ut fini suo haud quaquam correspondeat typos enim nec in debita qualitate, nec ad praestitutum terminum perficit, pro impressione autem operum est prorsus inepta, ut adeo labores typographici multa cum transportuum incommoditate, et gravibus expensis alibi perfici curentur neque ulla spes affulgeat, cam ad meliorem statum evehendi, proprietarius enim Stephanus Knezevich artem typographicam formaliter edoctus non est, necessariis praeterea opibus destituitur; revertis autem in finem nostri altioribus scholis etiam labores typographici multiplicentur, Serenitati V. C. R. et Excelso Consilio R. L. A. demissis precibus nostris supplices esse cogamur, quatenus e respectu commoditatis, utilitatisque Publici, Benignitate et prepotenti sua Gratia atque interpositione Altissimo Loco exoperari dignaretur, ut per Dominum Praesulem nostrum in Urbe hac erigi desideratum typographicum Institutum non tantum pro usibus Publici deserviat. Caeterum Declarationem gremialis Typographi Stephani Knezevich sub ./. ./. demisse adcopulando nosmet Altis — 5 Ecclesiis 16 Augusti 1833. Serenitatis. —

12.

1834 április 29.

A helytartótanács figyelmezteti a pécsi magistratust, hogy ügyeljen a cenzurái szabályok betartására és egyszersmind érdeklődik, hogy a város területén hány nyomda és könyvkereskedés van.

(Eredeti, 1834 : 11327 helyt. tan. sz. [Pécsi v. ltár.])

Értelmes és Gondos N. N. Fő Biró, Polgár Mester 's többi Tanácsbelieknek, Esküdt Polgároknak és az egész szabad Királyi Pécs Várossa községének szokott betsülettel.

Pécsre

Hivatalból.

Értelmes 's Gondosok!

Minthogy az 1772 Esztendő Kis Asszony hava 2-án 35117 szám alatt intézett K. Királyi határozat jelesen pedig annak hatodik szakassa, úgy szinte az 1792 esz: mind szeptember hava 9-én 22615 sz. alatt kihirdetett, és a' nyomtató, és könyvárosi vagy más enemű Intézeteknek felállítására miképen adandó engedelmet határozó rendeletek egy időtől fogva meg nem tartani tapasztaltatnak. Ezen Városi Tanács a' fent említett határozatoknak szoros megtartására egyszersmind pedig oda utasítatik: hogy kebelében levő minden könyvárosok, nyomtató

és köedző vagy más illy nemű intézeteket öszveiratván az öszveírás annak feljegyzése mellett, mellyek ezek közül személy szeréntiek (personalia) és mellyek szereztettek meg vevés által, és bízatnak, mennél előbb ide felküldje. Költ Budán a' Magyar Királyi Helytartó Tanátsnak ezer nyolc Száz harmintz negyedik évében szent György havának huszon kilenczedik napján tartott Tanáts Uléséből.

Ezen Városi Tanátsnak

Jó Akarói
Mérey Sándor
Eötvös Ferencz.

13.

1834 június 30.

A pécsi magistratus válasza a helytartótanácsnak arra a kérdésre, hogy kebelében hány nyomda és könyvkereskedés van.

(Másolat, 1834 : 1670 tan. sz. [Pécsi v. ltár.])

Szabad — 1834. Eszt. sz. György havának 29-én 11327 szám alatt költ legkegyesebb Parantsolat következésében minden alázattal jelenti, hogy kebelében csak egy könyvnyomtató vagyon.

Felséges —

Méltóztatott Császári 's Kir. Fő Herczegséged, és a' Nagy M. M. Kir. Helyt. Tanáts f. E. sz. György hava 29-én 11327 szám alatt, benünket az 1772 Esztendei kis Asszony hava 2-án 35117 szám alatt intézett k. királyi határozat, jelesen pedig annak hatodik szakassza, ugy szinte az 1792. Eszt. Mind Szent hava 9-én 22615. szám alatt kihirdetett és a' nyomtató, és könyvárosi, vagy más e' nemű Intézeteknek felállítására miképen adandó engedelmet határozó Rendeletek szoros megtartására, és egyszersmind oda legkegyesebben utasítani: hogy kebelünkben lévő minden könyvárosok, nyomtató és köedző vagy más illy nemű intézeteknek öszveírását azon feljegyzés mellett, mellyek ezek közül személyszeréntiek, és mellyek szereztettek meg vevés által minél előbb küldjük fel.

Melly legkegyesebb parancsa következésében Császári, 's Kir. Fő Herczegségednek, és a' Nagy M. M. K. Helytartó Tanátsnak minden alázattal jelenteni sietünk 1-ör hogy kebelünkben csak egy Könyvnyomtató vagyon Knezevits István, ki néhai Engel József itthelyi könyvnyomtatónak leányát hitvestársul elvévén, annak 1773. Esztendei Februárius 5-én költ K. Privilegium mellett nyert Könyvnyomtatói jussát megkapta és már 25 esztendőtől fogva azon jussal áll.

2-or hogy igazi könyvárosok kebelünkben nem lakván, az itthelyi Könyvkötők Gundl Maximilián, Veidinger Aloiz és Veidinger János, ismét Reh János kalmár a' kívánt könyveket a' venni kívánóknak szokták megszerezni.

Kik egyéb — Pécselt 1834. Eszt. Junius 30-án
Csász. — legal. Sz.

14.

1834 július 15.

A helytartótanács megengedi Szepessy püspöknek, hogy a cenzúrai szabályok pontos betartása mellett Pécsett nyomdát alapítson.

(Másolat, 1834 : 19195 helyt. tan. sz. [Orsz. Ltár])

Prudentes ac Circumspecti Nobis honorandi!

Juxta tenens recens interventi Bgni Aulici sollicitatum per Episcopum Quinque Ecc. Ignatium Baronem Szepessy pro Lyceo ejate Privilegium Typographicum antelato Episcopo Ejindemque in Epptu Qu. Ecc. Successoribus ea lege elementer concessum habetur ut facta de hominibus qui artem Typographicam debite calleant et diligenter exerceant regnita provisione nihil aliud in privilegiata hac Typographia juris publici reddatur praeiudicium Revisioni Censoris substratum est, insuper evoluta quovis Typographicum Editionem praescripta Exemplaria R. huic Lottli Con. submittantur.

15.

1835 március

Knezevich István bizonyítja a városi tanácsnak, hogy e városban egyedül neki van joga „könyvnyomtatás üzésére.”

(Eredeti, 1835 : 8850 helyt. tan. sz.-hoz csatolva. [Orsz. Ltár.])

Tekintetes Városi Tanács!

A Fő Méltóságú M. K. Helytartó Tanátsnak az iránt, hogy én könyvnyomtatói Művészetem üzésére Kiváltság levéllel valóban ellátva vagyok-e? mult esztendei jul. 15-én 19195 szám jel alatt, a' Tettes Városi Tanátszhoz tudósítás végett lebecsájtott Kegyes Intézménye vélem közöltetvén arra alázatosan nyilatkoztatom: Hogy néhai Engel József Legfelsőbb Helynél 1773-ik Esztendőben febr. 5-én kinyert könyvnyomtatói kiváltság Levele mellett Könyvnyomtatói Műhelyt, melly azelőtt Pécsett nem vala, itt felállítván, midőn azután ő 1795-ben meghalt, annak özvegye Engel Krisztina ezen Szabad Kir. Pécs Városnak és a körülötte fekvő Tettes Baranya, Somogy és Tolna vármegyéknek nyilvánosságos közhasznával háborgatlanul folytatta; és mikor 1810-ben egy valaki még egy másik műhelyt is itt felállítani szándékozván annak az iránt való könyörgő levele szinte a Legfelsőbb Hely elejébe került, innen elutasított, mivel ezen város kebelében két Könyvnyomtató műhelynek elegendő foglalatossága vagy igen nehezen vagy éppen nem találkozhatván, egy másik műhelynek felállítása az özvegynek kisebbségére válna a könyörgőt elutasítani 's ez által nyilvánossan is inteni méltóztatá, hogy a' Kérdéses Könyvnyomtatói kiváltságlevél nem csupán Engel Józsefnek személyére hanem még annak örököseire is kiterjed és mindaddig míg Pécs Városában a Könyvnyomtatói foglalatoss-

ságok annyira megszorodván egy második Műhelyt szükségessé tennék, kizárólag divatoz: és minekutánna ezen örökösöknek abbéli folyvást gyakorlott élő jussa azon föllül még 1832-ben is idezárt kegyes intézvény által egy ujság Levélnek kinyomatására való engedelemmel is meg bővítve vagyon.

Megértvén azonban a fennt említett kegyes Intézményből hogy Ő Excellenciája a Nagy Méltóságú Pétsi Püspök Bárá Szepeßy Ignátz Úr az ide való Lyceum számára az ő és jövendő Pétsi Püspökök részére Ő Felségétől egy könyvnyomtatói kiváltságot kieszközölt legyen, ezen ujjonnan kibocsátandó Kiváltság eránt kéntelen vagyok következőket előterjeszteni.

1. Ha a püspök, képességéhez képest egy pazarul berendezett nyomdát felállít, — írja tovább — ő tönkre megy. 2. Talán az özvegy nem értett annyira a dologhoz, de mióta ő átvette a nyomdát, mindenki meg van elégedve. 3. Kérdés, hogy a püspökök Szepeßy után fognak-e úgy törődni a könyvnyomdával, mint azt Szepeßy tenné. Még Verbőczyre is hivatkozik Knezevich, hogy nincs jogában a püspököknek nyomdát felállítani. (Verb. II. 12.)

Kéri végül a tanácsot, hogy ezt a kinyilatkoztatást terjessze fel a helytartótanácsához.

16.

1835 június 30.

A helytartótanács figyelmezteti Knezevichet, hogy ha meg nem újítja az 1773-ban Engel Józsefnek adott könyvnyomtatási engedélyt, nincs többé joga a könyvnyomtatásra.

(Másolat, 1835 : 20501 helyt. tan. sz. [Orsz. Ltár.])

Prudentes ac Circumspecti Nobis honorandi!

Siquidem bgnum Privilegium pro erigenda Quinque Ecc. Typographia Josepho olim Engel quin haeredes, successores atque cessionarii ejus memorentur jure ad personam concessum fuerit, defuncto proinde Anno 1795 eodem impetrante vigor quoque Privilegii ejus suapte expiraverit, taliterque tam vidua denuti Engel, quan subin filia ejus et gener Stephanus Knezevits moderní nempe possessores exercitium et usum artis Typographices titulo successionis, e Privilegio ad eandem sibi haud competentis precaris continuaverint percefatum Stephanum Knezevits si Institutum suum Typographicum ultra retinere cuperet, ad impetrandum novum bgnum Privilegium de Altrus Jussu inviandum esse.

17.

1837 március 21.

A kancellária válasza Knezevich István és fia kérésére, kik közül Knezevich István pécsi nyomdaengedélyének meghosszabbítását, fia pedig Kaposvárra nyomdaengedélyt kér.

(Másolat, 1837 : 3738 kanc. sz. [Orsz. Ltár.])

Relate ad binos Recursus, unum quidem Stephani Knezevits Quinque Ecclesiensis Typographi in locum antiqui socero suo olim concessi privilegii Typographici, notum pro impressionibus tamen Typographicis, simul et Lytographicis exercendis alterum vero Ludovici aequae Knezevits Privilegium erigendae in Kaposvár Typographiae junctim cum ibidem Lytographiae sibi successoribusque suis bgne concedi supplicantium Con. huic Reg. Loc. reaclusionem actorum ope Representationis sub ddo 21^{ae} Febr. a. c. No 5704 substratorum rescribi: Recurrente Stephano Knezevich Typographiam cujus tenendi Privilegium socer ejus Josephus condam Engel Anno 1773 impetravit secundum relationem concernentis Superioris Studiorum Directoris a 28^a Annis cum exacte altissimarum Ordinationum observantia exercente, bgnum Privilegium ad personam absque tamen jure exercendae artis Lytographicae resolutae, tumque fine ejusdem Privilegii levandi ad Gremiale Expeditortatus Offum Aulicum iniatum haberi; Recurrente Ludovico Knezevits autem qualificationem suam ad exercendam, proprio nomine Typographiam non evocente eundem a petito amoveri, de qua negotii definitione, Consilium hoc Lottli Bgnum eo subnexo edoceri, reliquum Representationis suae tenorem pro Altimo notitiae statu sumptum ac in quantum adhuc in rem ulteriora agenda restant, haec debite in effectum deducenda venire.

Dat. Viennae, die 21 Mart. 1837.

Fidelis Pálffy.

18.

1837 április 8.

A pécsi magistratus könyvkereskedési engedelmet kér Weidinger Alajos, pécsi könyvkötőnek.

(Máskolat, 1837 : 969 tan. sz. [Pecsi v. ltár.])

Sz. — Weidinger Alajosnak kérelem levelét, melynél fogva könyvkereskedés Engedelemért esedezik, alázatosan fölküldi.

Felséges

Weidinger Alajos kebelünkbeli polgár, és könyvkötő ki eddig szinte úgy mint Weidinger János és Gundl Miksa itthelyi könyvkötők, boltjában könyveket árul, és könyvek meghozatására rendeléseket elfogad, valóságos könyvkereskedést kívánván felállítani, könyvkereskedési Engedelemért az ./. alatti folyamodó levelénél fogva hozzánk folyamodott, és minthogy a folyamodó erkölcsös viseletű polgár lenne, és tehetsége is lenne a könyvkereskedés felállítására, azért mi azt a kívánt Engedelem elnyerésére érdemesnek találván, az 1835. Eszt. December 29-én 38937 szám alatt költ legkegyesebb Rendelet értelmé szerint Cs. és K. Fő Hercz. és a Nagy M. K. Ht. Tanátsnak alázatosan könyörgünk, méltóztassék Weidinger Alajosnak könyvkereskedési Engedelmet legkegyesebben adni.

Több — Pécsset 1837. E. Április 8-án.

Cs. legal. Szolg.

19.

1837 május 20.

A pécsi magistratus könyvkereskedési engedelmet kér Reeh József, pécsi polgárnak.

(Másolat, 1837 : 1359 tan. sz. [Pécsi v. ltár.])

Sz. — Reeh Józsefnek könyvkereskedési Engedelmet k. és k. kiadatni alázatosan könyörög.

Felséges —

Reeh József kebelünkbeli polgár és kereskedő könyvkereskedési Engedelem megnyerése kieszközlése végett, az ./. alatt mellékelt folyamodó levelénél fogva könyörög. És minthogy e városban valódi könyvkereskedő még nem létezne, a folyamodó pedig eddig is a nála megrendelt könyveket meg szokta hozatni, és mivel annak a könyvkereskedés üzhetésére tapasztalata és elegendő vagyona is lenne, Csász. és K. Fő Herczeg. és a Nagy M. M. K. Ht. Tanácsot alázatosan megkérjük, méltóztassék a folyamodónak könyvkereskedési Engedelmet kegyesen és kegyelmesen kiadni.

Költ Pécsen 1837. Esz. Május 20.

20.

1837 június 12.

A helytartótanács Weidinger Alajosnak megadja a könyvkereskedési engedelmet, Reeh Józsefnek ellenben nem.

(Másolat, 1837 : 27741 helyt. tan. sz. [Orsz. Ltár.])

Weidinger Alajos helybéli polgár és könyvkötőnek egy könyvkereskedésnek ezen városban leendő felállítása megengedtetvén, Reeh József helybéli kereskedő pedig egy ily kereskedésnek felállíthatása iránti kérelmétől elmozdítottván; e felől ezen Városi Tanács f. é. Szt. György hava 8-án és Pütkösd hava 20-án 969 és 1359-dik számok alatt kelt felirásaira hivatkozólag a folyamodónak e'hez képesti értesítésük végett ezennel tudósítatik.

21.

1843 január 14.

A pécsi magistratus könyvkereskedői engedelmet kér a helytartótanáctól Weidinger János pécsi könyvkötő számára

(Másolat, 1843 : 136 tan. sz. [Pécsi v. ltár.])

Felséges —

Weidinger János kebelünkbeli polgár és könyvkötőmester az ide ./. alatt mellékelt kérelemlevelével részére könyvkereskedési jog k. és

k. megadása kieszközlése végett hozzánk folyamodván; minthogy a folyamodó már 17 év óta kebelünkben mint könyvkötőmester könyvekkel is kereskedik és magát mindig bötsületesen viselte és mivel kiterjedtebb könyvkereskedést kíván felállíttatni arra való tehességgel pedig birna, Cs. k. Fő. Hercz. és a Nagy M. M. K. Ht. Tanátsnak alázatossan könyörgünk, méltóztassék a folyamodónak könyvkereskedésre kk. engedelmet adni.

Több —

Pécsett, 843. Január 14.

Csász. — legal. Sz.

22.

1846 június 24.

A pécsi magistratus könyvkereskedői engedelmet kér a helytartótanáctól Reichard Adolf szombathelyi polgár számára.

(Másolat, 1846 : 2418 tan. sz. [Pécsi v. ltár.])

Felséges —

Reichard Adolf szombathelyi polgár az ide ./. alatt mellékelt folyamodványánál fogva, magának ezen sz. Kir. Pécs városában lakhatásra 's könyvkereskedés felállíthatására engedelmet adatni kérvén; miután ez erkölcsös magaviseletét hiteles bizonyítványokkal kimutató, annak e városbani lakhatásra az engedelmet megadtuk, és minthogy a' felmutatott bizonyítványok szerint a könyvkereskedésbeni értelmességét és jártasságát kimutatja 's a' könyvkereskedés felállítására megkívánt és kimutatott vagyonnal bir, e' Városban pedig jelenleg igazi könyvkereskedés nem létezik, annak a könyvkereskedésre szükséges engedelmet adni óhajtják, Cs. K. FőHercz. és a Nagy. M. M. Kir. Ht. Tanácsnak alázatosan könyörgünk, méltóztassék a folyamodónak e' Városbani könyvkereskedés felállíthatására szükséges engedelmet megadni.

Több —

Pécsett 846. Június hó 24.

Csász. legal. Sz.

23.

1832 január 26.

Knezevich István előadja újságja kiadására vonatkozó kérését a helytartótanácsnak és közli az újság rövid tervét.

(Másolat, 1832 : 271 tan. sz.-hoz csatolva a. [Pécsi v. ltár.])

An Eine Hochlöbliche Königlich-ungarische Statthalterey.

Unterhänigstes Gesuch des Stephan Knezevich, Bürger und k. privilegirter Buchdrucker in Fünfkirchen, vom 26-ten Jänner 1832.

um Gnadigste Genehmigung: Ein Intelligenz Wochen-Blatt dieser k: Freystadt herausgeben zu dürfen.

Hochlößliche königlich-ungarische Statthalterey!

Unterzeichneter waget das unterthanigste Gesuch: Um Hohe Genehmigung, ein Intelligenz-Blatt für diese königliche Freystadt Fünfkirchen herausgeben zu dürfen, dessen Inhalt und Plan derselbe nachfolgend bezeichnet:

Unter der Benehmung:

FUNFKIRCHNER WOCHEN-BLATT

Welches zweymahl in jedem Woche ausgegeben würde, wird dem Publikum dargeboten: Tages-Begebenheiten, Natur Ereignisse u. s. w.

Meterologische Beobachtungen;

Markt-Preise und Markt-Gegenstände;

Die Lotto-Ziehung zu Ofen;

Sterbe-Fälle;

Ankündigungen und Bekanntmachungen;

Unter Rubrik: Nützlich und Angenehm, das Was Litteratur in Ihrem Umfange, zur Gemeinnützigkeit und Unterhaltung darbiethet.

Strenge ausgenommen bleiben Alle politischen Gegenstände.

Gutes Papier, gefällige Auflage und möglichs billiger Preis sollen das Unternehmen empfohlen.

Bei der schon bedeutendem Bevölkerung und den Verhältnissen der Umgegend mit dieser, zu den Ansehelichern zu zählenden Stadt ist es für Jene und Diese ein Anerkanntes und ausgesprochenes Bedürfniss, so Mancherley Gegenstände in bedeutenderem Umfang zur allgemeinern Kenntniss, als auf den bisherigen Wegen, zu bringen, welches dem Handel und Verkehr zunächst aber den Inwohnern dieser Stadt; Mehrseitige und anschauliche Vortheile darbiethet, in Welchem Augenmerke der Herausgeber die mässigsten Insertions-Gebühren sich zur Regel machet.

Mögen diese Gründe dieses unterthänige Gesuch zu unterstützen das Glück haben.

Fünfkirchen, am 26-ten Jänner 1832.

Einer Hochlößlicher königlich-ungarischen Statthalterey
unterthanigst-gehorsamster Bittsteller:

Stephan Knezevits Bürger

und königl. privilegirter Buchdrucker.

24.

1832 január 26.

Knezevich István újságot szándékszik kiadni és kéri a pécsi magistratust, hogy pártfogolja tervét a helytartótanács előtt.

(Eredeti, 1832 : 271 tan. sz.-hoz csatolva b. [Pécsi v. ltár.])

An Einen Lößlichen Magistrat der k. Freystadt Fünfkirchen.

Unterhänige Bitte des Stephan Knezevich, Bürger und k. privilegirter Buchdrucker in Fünfkirchen, vom 26-ten Jänner 1832.

um unterstützende, Einbegleitung des Gesuches an Hochlöbliche k. ungarische Statthalterey: Um die Hohe Genehmigung ein Intelligenz Wochen-Blatt dieser k. Freistadt herausgeben zu dürfen.

Löblicher Stadt-Magistrat!

Unterzeichneter waget die unterthanige Bitte: Das hier angebotene Gesuch an Eine Hochlöbliche k. ungarische Statthalterey unterstützend und wohlgeneigt einbegleiten zu wollen, womit derselbe um die Hohe Genehmigung sich bewirbt: Ein Intelligenz-Blatt für diese königliche Freistadt herausgeben zu dürfen.

In dem anliegenden Gesuche wolle Löblicher Magistrat den Umfang und Plan dieses Wochen-Blattes entnehmen und wenn Bittsteller über dessen Nützlichkeit und Gemein-Vortheil nicht unrichtige Ansichten haben sollte, ist derselbe lebhaft überzeugt:

Dass Wohlderselbe die Gemeinnützige Sache des Publikums in Schutz nehmen werde, Welchem Unterzeichneter sein Vorhaben und sich zuversichtsvoll anempfiehlt.

Fünfkirchen, am 26-ten Jänner 1832.

Eines Löblichen Stadt-Magistrates
unterthanig-gehorsamer Diener

Stephan Knezevich Bürger
und königl. privilegirter
Buchdrucker.

25.

1832 január 27.

A pécsi magistratus felterjeszti Knezevich István kérését a helytartótanácsához.

(Másolat, 1832 : 271 tan. sz. [Pécsi v. Itár.])

Szabad . . . Knezevits Istvánnak kebelbéli könyvnyomtatójának azon könyörgését, hogy Fünfkirchner Wochen Blatt czimű Újságot ki adhasson, legkegyesebb Engedelem végett mély alázattal bényujtja.

Felséges . . . . .

A kebelbéli Könyvnyomtatónk Knezevits István azon legkegyesebb engedelem megnyerése végett, hogy Fünfkirchner Wochen-Blatt czim alatt hetenként kétszer meg jelenő Újságot, mellyből azonban minden politikai tárgy ki zárattatik ki adhasson, közbenjárásunkért esedezett.

Es minthogy illyes Irásbul nem csak a közönségre, hanem ezen városra különösen a kereskedés, és más gazdaságbéli tárgyak ugynekkülönben a kihirdetések dolgában annál is inkább, mivel az egész alsó Magyar Ország ilyes Intézet híjjával vagyon, tetemes haszon háromolhatna; ezen oknál fogva az Esedezőnek kérelemlevelét ./. alatt Cs.

k. Fő Herczegségednek és a Nagy Mélt. M. K. Helytartó Tanácsnak legkegyesebb engedelem végett minden alázattal benyújtjuk.

Többször kegyelmébe s kegyességébe ajánlva, Pécsett 1832-ik eszt. Januárus 27-én tart. Tanácsülésről Cs. k. Fő Herczeg N. M. M. k. Helyt. legalázatosabb etc.

26.

1832 február 14.

A helytartótanács megadja az engedélyt Knezevichnek a terobevett újság kiadására, azzal a föltétellel, hogy abból minden irodalomra, főként pedig politikára vonatkozó dolgot kizár.

(Másolat. 1832 : 3510 helyt. tan. sz. [Orsz. Ltár.]

Prudentibus ac Circumspectis N. N. Judici Primario, Consuli, caeterique Senatoribus, ac Juratis Civibus, Totique Communitati Liberae Regiaeque Civitatis Quinque-Ecclesiensis Nobis honorandis.

Ex Officio.

Prudentes ac Circumspecti Nobis honorandi!

Ad relationem in merito isthic readjacentis Recursus Stephani Knezevich gremialis in hac Civitate Civis et Typographi facultatem pagellas sub titulo „Fünfkirchner Intelligenz Wochen-Blatt“ bis per hebdomadam exclusis exinde cunctis politicis objectis edendi, sibi tribui orantis ddº 27ª Jan. a. c. Nº 271 substratam rescribitur: Nullam occurrere reflexionem, quin folium sub denotata per recurrentem Subscriptionem usibus ejatis publici deserviturum exclusis attamen quibusvis aliis in Recursu instantis Typographi designatis sive politicis, sive etiam Litterariis Notitiis sub stricta caeteroquin Civici hujus Magistratus vigilantia et solita Censura bis per hebdomadam edi valeat.

Datum ex Consilio Regio Locumtenentiali Hungarico Budae die decima quarta Februarii, Anno Millesimo Octogentesimo Trigasimo Secundo celebrato.

Eorundem

Benevoli
Comt. Fidelis Pálffy
Petrus Komáromy
Josephus Várady

Citti Quinque-Ecclesiensi.

27.

1832 március 27.

Knezevich István röviden ismerteti a városi tanáccsal újságjának célját és körülményeit.

(Eredeti. 1832 : 886 tan. sz. [Pécsi v. Ltár.]

Wohllöblicher Magistrat der k. Freystadt

Fünfkirchen.

Indem Unterzeichneter hier die Bekanntmachung des herauszugebenden:

Fünfkirchner Intelligenz Wochen-Blattes zu überreichen die Ehre hat, empfiehlt sich Derselbe zur wohlgeneigten Aufnahme Desselben sowohl, als auch zu Ankündigungen und Bekanntmachungen Welche durch dieses Blatt zur Kenntniss des Publikums gebracht werden wollen.

Fünfkirchen, am 27-ten März 1832.

Stephan Knezevich
k. privilegirter Buchdrucker.

ANKÜNDIGUNG.

Eine Hochlöbliche k. ungarische Statthalterey geruhet unterm 14-ten Februar 1832. Zahl 3510. die Herausgabe eines: Fünfkirchner Intelligenz Wochen-Blattes Gnädigst zu genehmigen.

Dasselbe wird enthalten: Tages-Begebenheiten. Natur-Ereignisse u. s. w. meteorologische Beobachtungen, Markt-Preise, und Markt-Gegenstände; die Lotto-Ziehung zu Ofen, Sterbe-Fälle, Ankündigungen und Bekanntmachungen; dann unter Rubrik Nützlich und Angenehm, das was Beyde Gegenstände in ihrem Umfange, zur Gemeinnützigkeit und Unterhaltung darbiethen.

Bey der schon bedeutender Bevölkerung und den Verhältnissen der Umgegend mit dieser, zu den Anseheliern zu zahlenden, Stadt ist es für Jene und Diese Anerkanntes und ausgesprochenes Bedürfniss, so mancherley Gegenstände in bedeutendern Umfang zur allgemeinen Kenntniss, als auf den bisherigen Wegen, zu bringen, — Welches dem Handel und Verkehr Mehrseitige und anschauliche Vortheile gewährt. Es biethet sich dieses Blatt daher auch zur Aufnahme auswärtiger Ankündigungen und Bekanntmachungen, besonders der Markt-Preise bedeutender Plätze; — an welche aber nur Portofrey angenommen werden können.

Dieses Blatt wird wochenlich am Samstage ausgegeben.

Die Halbjährige Pranumeration ist für Hiesige: 2 fl. 30 kr. Kon. Geld, sammt Portofreyer wochentlicher Versendung mit Kouvert,

für Auswärtige . . . . . 3 fl. — kr.

Da dieses Wochen-Blatt mit 1-ten May 1832 beginnt, so ist für dieses Jahr die achtmonatliche Pranumeration:

Für Hiesige . . . . . 3 fl. 20 kr. Kon Geld

Für Auswärtige . . . . . 4 fl. — kr.

Inserate, in jeder verlangt-werdenden Lettern-Art, werden im bezeichneten Inhalts-Umfange aufgenommen und die Zeile der Spalte mit 6 Kreuzel Konventions-Geld bezahlt.

Es wolle die Pranumeration nun bald, in giltiger Münze und unbeschädigtem Papier-Gelde, gemacht und Portofrey eingesendet; Namen und Karakter aber deutlich angegeben werden.

Ausgebliebene Wochen-Blatts-Stücke können nur dann nachgetragen werden, wenn das Ausbleiben vom betreffenden Löblichen k. k. Abzatz-Post-Amte bestätigt und solches mit nächster Post angereigt wird.

Fünfkirchen, am 27-ten März 1832.

Stephan Knezevich
königl. privilegirter Buchdrucker.

28.

1848 június 2.

Pintér Mihály jelentése a városi tanácsnak Neuwirth Adolf újságja ügyében.

(Eredeti, 1848 : 2683 tan. sz. [Pécsi v. ltár.])

Tekintetes Tanács!

Múlt Május hó elején érkezett a' Tettes Tanácshoz egy magas miniszteri rendelet a' sajtó törvény érdemében, mellynél fogva meghagyatik 1-ör hogy a megjelenő időszaki lapok Jegyzéke, mellyben ki legyen téve: ki a' lap tulajdonossa, felelős szerkeztője, hol nyomatik a' lap, hetenként hányszor jelenik meg, 's mi annak díja.

2-szor hogy a' nyomdák, könyomdákrol felüljelentés tétessék.

Ezen miniszteri rendelet foganatosítását a' Tettes Tanács reám mint volt Törvény hatósági elnökre bizván, én noha a tanácsi meghagyást a' Jegyzőkönyvből kezemhez nem kaptam, azonnal a' hírlapszerkeztőt Neuwirth urat és a nyomda Factorát Nagy Benjámin Urat magamhoz hivattam, a' miniszteri rendeletet előttök felolvastam, és megmagyaráztam. Neuwirth úr szóval ezen nyilatkozást adta: hogy az ő neve Neuwirth Ernest Adolf, lakhelye Pécs, születési helye Verőcze mezőváros, az időszaki lapok, mellyeket hetenként kétszer ad ki Czime: „Fünfkirchner Zeitung“, fertály évi díja 1. f. 40., lapjai nyomtattatnak a pécsi lyceumi nyomdában.

Nagy Benjámin úr megígérte, hogy a' nyomda iránt tőle kívánt jegyzéket a' hozzá tartozandókkal nékem fogja adni; de sürgetésre sem adta be, és így a miniszteri rendeletnek eleget nem tehettem, a' mit a' Tettes Tanácsnak azzal jelentek: hogy Neuwirth úr a 18-ik Tör. Cz. 30. § 1-ső pontjában megemlített nyilatkozást m. május hó 19-én nekem beadta, mellyet én eredetiben Szemere Bertalan Belügyminiszter Urnak felküldöttem, mássát pedig ide zárom és minden tisztelettel maradok.

Pécsett, 1848. Eszt. Junius hó 2-ikan.

A Tettes Tanácsnak

alázatos szolgálja
Pintér Mihály.

29.

1848 május 21.

Verőcze város nyilatkozata Neuwirth Adolf vagyoni helyzetéről.

(Eredeti, 1848 : 2683 tan. sz.-hoz csatolva a. [Pécsi v. ltár.])

Dass Herr Ernest Naywirth hier im Markte Werocza dessen Comitatus in Slavonien ein Haus von guten Materialien, welches im besten Zustande unter dem Grundbuche N° 373 steht, besitzt; Kraft welchen hiermit von Seite der Markt Behörde ämtlich bestätigt wird.

Werotza am 21 May 1848.

im Abwesenheit des Herrn
Stadt Richter, Johan Gabry.

30.

1848 május 19.

Neuwirth Adolf nyilatkozik lapjáról a minisztériumnak.

(Másolat, 1848 : 2683 tan. sz.-hoz csatolva b. [Pécsi v. ltár.])

Magas Ministerium!

Alulírt, még a' sajtótörvények kihirdetése előtt, a' városi hatóság beegyezése mellett, egy leginkább Horváth és Tótországokra hatandó teljesen Magyar szellemű lapot indított Pécsen meg, Német, 's eként a mellékrészek viszonyaira könnyebben behatható nyelven, mellynek tekintetében, miután a provisorius kötelezettségnek ideiglenesen eleget tett volna, a' tisztelt Ministerium előtt kijelenti: miszerint valamint említett lapnak felelős szerkeztője 's kiadója maradni, úgy a' további törvényes kötelezettségeknek is f. e. Junius 11-ig eleget tenni kíván.

Miről a' tisztelt Ministeriumot értesítvén teljes tisztelettel marad.

Pécsen Május 19-én 848. A tisztelt Ministerium' alázatos szolgálja Neuwirth Adolf, Slavoniai, Verőczei születésű Lapszerkeztő 's kiadó.

Bemutatott Május hó 19-én 848.

31.

1848 május 22.

Neuwirth Adolf panaszkodik a minisztériumnak, hogy lapját a varasdi postahivatal nem akarja továbbszállítani.

(Másolat, 1848 : 2223 tan. sz. [Pécsi v. ltár.])

Magas Ministerium!

Miután lapom a „Fünfkirchner Zeitung“-nak postai tovább szállítása a varasdi postahivatal által megakadályoztatni czéloztatik az által hogy ez minden filiális hivatalaihoz a' további el nem küldés parancsát adta: azon kérelemmel járulok a' czimzett Ministeriumhoz, méltóztat-

sék a' budai főposta hivatal által a' fiókoknak, a Horvát és Tót orszá-
giaknak pedig, kik eddig a' Bán alacson befolyásának eszközei meg-
hagyni különösen: hogy lapom tovább szállítását eszközteni tartozzanak.

Teljes tisztelettel maradván, Pécs máj. 22. 848.

a' tisztelt Miniszterium
alázatos szolgája
Neuwirth E. A.

32.

1848 június 10.

*Neuwirth Adolf 5000 forint készpénz-biztosítékot köt le mint a
„Fünfkirchner Zeitung“ kiadója.*

(Eredeti, 1848 : 2683 tan. sz.-hoz csatolva c. [Pécsi v. ltár.])

Szabad Királyi Pécs Várossa Nemes Tanácsának adandó alázatos
nyilatkozata Veidinger Alajosnak az eránt: hogy a' Pécsi Lyceumi
nyomdában kinyomandó 's hetenként Neuwirth Adolf Úr felelős Szer-
kesztő által 3-szor ki adandó Pécsi német hírlapnak kiadását magára
vállalván, mint ki adó a' Pécsi birtokaira be táblázandó 5000 ft: k. p.
biztosítékot az ./. okirat szerint ad 's vállal magára.

Nemes Városi Tanács!

F. é. Junius hó 11-ére határoztatott meg, hogy Neuwirth Adolf Úr
a' Pécsi német hírlap eddigi szerkeztője, az 1848 eszt. 18. t. cz. 30 § ren-
deletének eleget tegyen, ennek következtében van szerencsém nyilat-
kozni: miként Neuwirth Adolf úrral oly egyességre léptem, hogy a'
hetenként 3-szor ki jövő 's a' Pécsi Lyceum nyomdájában ki nyomta-
tandó Pécsi német hírlapnak felelős szerkeztője ezentul is Neuwirth
Adolf maradand, nevezett lap kiadója pedig én leendek; ennél fogva
mint kiadó, idézett törvény 30 § 2-ik pontja értelmében az ./. alá mellé-
kelt ok irat szerint, Pécsi ingatlan birtokaimra be táblázandó 5000 ft.
k. p. biztosítékot el vállalom, illetőleg nyújtok. Maradván

A Nemes Városi Tanácsnak

alázatos szolgája
Weidinger Alajos
könyváros és polgár.

33.

1848 június 10.

Az 5000 forintról szóló biztosíték.

(Eredeti, 1848 : 2683 tan. sz.-hoz csatolva d. [Pécsi v. ltár.])

Biztosíték!

Öt ezer pengő forint az az 5000 ft. p. p. felől három huszast egy
forintra számítván melyet alul írottak egyik a' másikért azon czim

alatt Fünfkirchner Zeitung háromszor hetenként ki bocsájtandó idő Szaki lapért az 1848 évi XVIII. t. cz. 30-ik §-a 2. pont rendelete szerint letesziünk, és a fejében minden ingó és ingatlan vagyonunkat lekötjük.
Pécsett Junius hó 10-én 1848.

Előtte: Puskay Floris

Weidinger Alajos
könyvárus mint kiadó
Weidinger Adél

A PÉCSI NÉMET SZINÉSZET TÖRTÉNETÉHEZ.

34.

1800 március 31.

A pécsi magistratus felterjeszti a helytartótanácsához ama darabok jegyzékét, melyeket a városban letelepedett színtársulat szándékozik előadni.

(Eredeti, 1800 : 590. tan. sz. [Orsz. Ltár.])

Magistratus Lib. Reg. Cittis Quinque-Ecclesiensis Consignationem frustorum per societatem theatralem Essekino post Pascha Quinque Ecc. adventuram, producendorum per Theatri Directorum Josephum Lippe transmissam in humillimum obsequium praevigentium Bgno Gratosorum ordinum in advoluto demisse submittit.

Serenissime Regie Hereditarie Princeps, Archi-Dux Austriae et Palatine! Excelsum Consilium Regium Locumtenentiale Hungaricum! Domine, Domini Benegnissimi, Gratosissimi Colendissimi!

Consignationem frustorum per Societatem Theatralem Essekino post Pascha horum adventuram producendorum per Theatri Directorem Josephum Lippe nobis transmissam, Celsitudini Vestrae R. et Excelso Consilio R. Lottli H. in humillimum obsequium praevigentium Benigno Gratosoque ordinum in advoluto ./. humillime submittentes: ac in reliquo Praevalidis Gratiis et Patroimio devoti in profundissima submissione emorurur. E sessione Magistratuali Quinque Ecclesiensi die 31-a Martii 1800. Celebrata.

Celsitudinis Vestrae Regiae

et

Excelsi Consilii Lottli Regii humillimi servi.

35.

1805 április 24.

A városi tanács elismerő bizonyítóánya Pauli Ernő számára.

(Másolat, 1805 : 852. tan. sz. [Pécsi v. Ltár.])

Quod praesentium Exhibitor Ernestus Pauli Societatis Theatralis Comicae Director a 12. Januarii 805 usque datum praesentium lusus

Theatrales in hacce Civitate ad Contentum Publici produxerit, semetque cum tota sua societate, praeter ipsum ex 14 adhuc personis constante pacifice & humaniter per totum quo hic morabatur tempus, gesserit, pro ejusdem modo cum societate sua abhinc proficiscentis ulteriori Recommendatione harum tenoribus attestatuatur hocque ex motivo eidem erga petitem suum pro futura quoque hyeme indultum huc veniendi ac lusus suos producendi facultatem elargitur.

N. N. Judex Consul & Senatus
Lrae Reacque Cittis 5 Ecclesiensis.

36.

1806 augusztus 30.

Drating Ignác kérvénye a városi tanácshoz játszási engedélyért.

(Eredeti, 1806 : 2413 tan. sz. [Pécsi v. ltár.])

An Ein Hoch Wohl Löbl. Stadt Magistrat zu Fünfkirchen. Von Ignatz Drating Schauspiel Unternehmer Unterthanigst gehorsamste Bitten und Anlagen!

Um die Gnädigste Permission! seine Schau-Lust- und Singspiele in den Ehemalligen Pauliner Kloster Refectorio zu Fünfkirchen aufzuführen zu dürfen.

Mit Beilagen 3 Adestatten.

Hoch Wohl Löbl. Stadt Magistrat!!

Unterfertiger Schauspiel Unternehmer Bittet Gehorsamst um die Gnädigste Permission seine Schau, Lust, und Singspiele in der Königl. Freystadt 5kirchen aufzuführen zu dürfen. Bittet auch zu gleich um den gewöhnlichen Spielplatz in den Ehemahligen Pauliner Kloster Refectorio seine Schaubühne zu errichten.

Seine Gesellschaft Besteht in 9 Personen. Nemlich

Ignatz Drating als Unternehmer

mit seiner Frau

Johannes Wirtinger.

Louisse Wirtinger.

Franz Kreiner.

Theresia Kreiner.

Louisse Romeis.

Gallus Kluger.

Joseph Müller.

Kann er sich durch gute Zeügnisse Legidimieren, dass Ehr durch Aufführen seiner gewählten Stücke, von der K. auch k. k. Zensour in Wien, und übrigen Betrachten samt seiner Gesellschaft aller Orten, so wohl von jeder Wohlweisen Ort Obrigkeit Adestirt, und von den ganzen Publicum mit der grössten Zufriedenheit voll des Dankes abgereist ist.

Er Bittet daher noch einmahl! Ein Hoch Wohl Löbl. Stadt Ma-

gistrat! seine Bitte zu willfahren, für welche Hohe Gnade! Er sich mit Ehrfuhrt nemet.

Dero 5Kirchen am 30-ten August 1806.

Unterthanigst gehorsamster
Ignatz Drating Schauspiel
Unternehmer.

Gross Sieget ist der Ort unsers jezigen Aufenhalts. Er Bittet daher wenn er so glücklich ist die Gnädigste Permission zu erhalten es Ihm aufzubehalten, bis Allerheiligen, um der Hohen Herrschaften den Winter einen Vergnügten Abend zu verschaffen.

37.

1807 június 19.

Böhm Eleonóra levele a pécsi magistratushoz színjátszási engedélyért.

(Eredeti, 1807 : 1288 tan. sz. [Pécsi v. Hár.])

Haimburg bei Presburg.

An
Einem Wohlloblichen Magistrat
der Königl. Stadt

Fünfkirchen
In Ungarn.
Haimburg in Oestreich
bei Presburg

Wohlloblicher, Wohlweiser Magistrat!

Endesgefertigte giebt sich die Ehre, Einen Wohl Lobl. Magistrat ergebenst um die gnadige Bewilligung zu ersuchen, alldort theatra- lische Vorstellungen zu geben dürfen. Mit meiner Gesellschaft, die sich noch allenthalben sowohl durch ihre Talente, als durch ihr moralisches Betragen ungetheilten Beyfall erwarb, gebe ich, die vorzüglichsten, neuesten und grössten Opern, wie auch Schau-Lust- und Trauerspiele. Versehen mit den besten Attestaten, die für das ausgezeichnete Be- tragen, und die Kunstverständigkeit meiner Gesellschaft sprechen, ver- sehen mit den Kammerpass von Ihro Excellenz dem Hl. Grafen v. Pálffy, und durchdrungen von dem Bestreben mir die Gnade eines Löbl. Ma- gistrats zu erringen, hoffe ich das Ein Wohllobl. Magistrat mir die Er- füllung meiner Bitte gewähren wird.

Unbekannt mit der dortigen Gegend weiss icht nicht ob ein Theater sich dort befindet, und wer darüber zu disponiren hat, ich wage also die ergebenste Bitte mich über diesen Punkt zu belehren und bin mit tiefster Hochachtung.

Eines Wohllobl. Magistrat
ergebenste
Eleonora Böhm
Theater unternehmerin.

38.

1808 július 8.

A pécsi magistratus felterjeszti az előadásra szánt darabokat.

(Eredeti, 1808 : 1392 tan. sz. [Orsz. Ltár.])

Magistratus Civitatis Quinque Ecclesiensis ddo Julii 808 No 1392 Consignationem Lusuum Theatralium per hujatem Societatem Comicam producendorum in humillimum obsequium B Gratosoque praeexistentium ordinum demisse submittit.

Serenissime Regie Hereditarie Princeps, Archi-Dux Austriae et Palatine! Excelsum Consilium Locumtenentiale Hungaricum! Domine, Domini Benegnissimi, Gratosissimi, Colendissimi!

Consignationem Lusuum Theatralium per hujatem Societatem Comicam producendorum in humillimum obsequium Benigno Gratosorum praeexistentium Ordinum Celsitudini Vestrae Caesaricae Regiae et Excelso Regio Lottli H. in advoluto ./. humillime submittimus, ac in reliquo Altis Gratiis et praepotenti Patrocimio devoti in profundissima submissione manemus. E sessione Magistratuali Quinque Ecc. die 8-a July 808 cebr.

39.

1808 augusztus 9.

A helytartótanács válasza a július 8-án felterjesztett darabokra.

(Másolat, 1808 : 17426 helyt. tan. sz. [Orsz. Ltár.])

Civico Magtui Quinque Ecclesiensi quoad frusta Theatralia in ejato Theatro producenda.

In ordine ad Consignationem ludorum Theatralium in hac Civitate producendorum per Eundem Civicum Magistratum sub 8-a Julii a. c. submissam reintimatur: Frusta in eadem Consignatione triplicii crucula cerusa rubra notata, uti in specie sunt:

1. Natur und Liebe im Streite
2. Johann von Nepumuk
3. Die Kreutfahrer
4. Der Mönch von Karmel
5. Der Eremit auf Formentara
6. Henriette oder sie ist schon verheürathet
7. Arthello der Hofnarr von Ekkartshausen

simpliciter prohibita esse, adeoque etiam productionem eorum strictissime interdicendam, generatim vero iuxta Normam ab Altissimo Loco proscriptam, in Regno Hungarico, et adnexis eidem provinciis talia tantum frusta in Scenam dari posse quoad vel Vienno vel hic Loci legitime censurata extiterunt, vel quod in privilegiatis Theatris viennensibus admissus jam bis producta esse Director Theatri comprobare

potest. Et ideo intuitu Frustorum in proverata Consignatione duplici cruce signatorum de quibus an Viennensem Censuram transiverint, vel an in privilegiatis Theatris Viennensibus bis producta extiterint, hic Loci non constat, uti sunt:

1. Molishof und Siltin, ein englisches Militare-spiel
2. Das Schicksaal des Soldaten

proviā normam observandam et in ejus conformitate concernentem Theatri Directorem edocendorum venire.

Ex Consilio ddº 9. Aug. 808.

40.

1809 március 14.

A helytartótanács válasza a február 24-én felterjesztett darabokra.
(Másolat, 1809 : 5680 tan. sz. [Orsz. Ltár.])

Quinque Ecc. Civico Magistratui Consignatio producendorum Theatralium Lusuū remittitur.

Penes remissionem Consignationis Lusuū Theatralium in hac Citta producendorum sub 24-a Febr. a. c. isthic submissa, Civico huic Magistratui significari Frusta Rubro substracta in specie Der Taufstein, die Barmeziten, Die Bettschwester, Der Minister, Prendwahl, Das Kind der Liebe, nonisi recenter Viennae censurata, adeoque juxta noviore Viennensem Editionem in Scenam dari posse. Frustam autem: Nathan der Weise absolute prohibitum esse. In horum itaque confirmate respectivum Theatralem Directorum edocendorum esse.

Dat.

41.

1812 szeptember 17.

Kübler János Ferdinánd kérvénye a városi tanácshoz játszási engedélyért.

(Eredeti, ad 1812 : 2035 tan. sz. [Pécsi v. ltár.])

An Ein Hochlöbl. Magistrat zu Fünfkirchen.

bitte unterhünigst um die gnädigste Permission in Fünfkirchen seine Theatervorstellungen geben zu dürfen.

Mit Beilagen.

Hochlöblicher Wohlweiser Stadtmagistrat!

Der Endesgefertigter, der sich gegenwärtig mit seiner unterhabender Gesellschaft zu Kanissa aufhält, wagt es, Einem Hochlöblichen Magistrat unterhünigst zu bitten, demselben die Bewilligung in Fünfkirchen seine Vorstellungen geben zu dürfen gnädigst zu ertheilen. Er wagt es daher einen Hochlöblichen Magistrat nochmals unterthünigst um die gnädigste Permission zu bitten und hofft umso mehr eine aller-

gnädigste Gewährung seiner unterthänigsten Bitte, da er sich verbindet, bloss zensurirte gute Stücke und Opern zu geben, auch durch beiliegende Zeugnisse und Permissionen beweisen kann, dass seiner und seiner Gesellschaft betragen sich stets dieser hohen Gnade werth verhalten habe.

Gross Canissa 17 Sept. 1812.

Eines hochlöbl. Magistrats

unterthänigster Johann Ferdinand
Kübler
Schauspiel-Directeur.

42.

1813 június 3.

A városi tanács elismerő bizonyítványa Kübler János Ferdinánd számára.

(Másolat, 1813 : 1698 tan. sz.-hoz csatolva. [Pécsi v. ltár.])

Attestat.

Kraft welchen bestätigt wird, dass Herr Johann Ferdinand Kübler Theater Unternehmer durch 6 Monathe mit seiner Schauspieler Gesellschaft das hiesige Publikum sowohl mit Grossen Opern, Schau, und Lustspielen, wie auch Trauerspielen mit allgemeinen Beifalle unterhalten sich samt seiner Familie lobenswürdig betragen wie auch die ganze Gesellschaft so verhalten habe, dass sie aller Orten bestens anempfehlen zu werden verdiene.

Aus der Rathssitzung etz.... 3 Juni 813.

43.

1813 november 13.

Gindl Lőrinc levele a városi tanácshoz, játszási engedélyért.

(Eredeti, 1813 : 2448 tan. sz. [Pécsi v. ltár.])

Neusats den 13-ten Nov. 1813.

Löblicher Königl. Magistrat!

Da der Schauspiel Unternehmer Kübler statt nach Fünfkirchen nach Stuhlweissenburg abgereist ist, so wage ich es mein schon vor 4 Monathen eingereichtes Gesuch zu erneuern, und um die gnadige Erlaubniss in dieser k. Freistadt spielen zu dürfen zu erneuern. Da ich kein Theater-Directeur bin, der gewohnt ist von Ort zu Ort zu wandern, sondern nur immer grosse Directionen führte, so wird das Publicum mit mir umso mehr zufrieden sein, da ich nicht nur eine zahlreiche vollkommen besetzte Sanger, Tänzer und Schauspieler-Gesellschaft habe, sondern auch im Besitze aller neuen Opern und Stücke bin, und mich mit den besten Zeugnissen ausweisen kann, folglich den Vorzug von herumziehenden Komedianten allerdings verdienen dürfte.

Da es schon spät in der Jahrzeit ist, folglich jeder Tag kostbar ist, so bitte ich der Löbl. Magistrat wolle geruchen mir mit umgehender Post die gütige Entschliessung wissen zu lassen, wobey ich mich in Voraus verbinde zum Besten des Armenhauses eine Vorstellung zu geben.

Eines königl. Magistrats
unterthänigster Lorenz Gindl
Schauspiel-Unternehmer
zu Neusatz bey Peterwardein.
Ich bitte den Bescheid gütigst nach Neusatz zu senden.

44.

A városi tanács elismerő bizonyítványa Berndt Fülöp színigazgató számára.

(Másolat, 1814 : 1090 tan. sz. [Pécsi v. ltár.])

Attestat.

Kraft welchen bestätigt wird, dass Philipp Berndt Directeur samt seiner Schauspieler Gesellschaft in dieser Königlichen Freistadt durch mehrere Monathe seine Theater Vorstellungen, welche in verschiedenen Lust-Schau-Trauerspielen wie auch Opern bestanden mit der Zufriedenheit des hiesigen Publikums gegeben, wie auch ein untadelhaftes moralisches Ertragen samt seiner Gesellschaft bewiesen habe so zwar, dass er und seine Gesellschaft aller Orten bestens anempfohlen zu werden verdiene. Aus 12-ten May 1814.

45.

1814 május 19.

Gindl Lőrinc kérvénye a városi tanácshoz, melyben engedélyt kér arra, hogy a város polgárai közt gyűjtést rendezhessen adósságai törlesztésére.

(Eredeti, 1814 : 1143 tan. sz. [Pécsi v. ltár.])

An einem löblichen königlichen Freistadt Magistrat! unterthänigste Bitte des hiesigen Schauspiel Unternehmers Lorentz Gindl,
ut intus.

Loblicher Königl. Freistadt Magistrat!

In der traurigsten und schlechtesten Jahreszeit, nämlich Mitten im Winter, wurde der Unterzeichnete hicher zu reisen bestimmt. Voll der süssesten Hoffnung, trat er die Reise an, sah sich aber gleich bey seinem Eintreffen getäuscht. Dennoch hatte er alles von der Zukunft, sah aber auch hier keine seiner Erwartungen erfüllt, und sich endlich in einer Lage versetzt, die eben so traurig als verzweiflungsvoll ist. Ungünstige Zeitumstände, Krankheiten und Todesfälle seiner Schau-

spieler und andere Verhältnisse verwickelten ihn in ein Elend, das ihm bisher noch fremd war. Um seine Ehre zu retten, und seine Gesellschaft zu erhalten, gab er alles hin, selbst die unentbehrlichsten Kleidungsstücke von sich und seiner Gattin, endlich Theatereffecten und Musikstücke, die doch einen Theil seines Broderwerbens ausmachen. So verschlangen dann fünf Monate alles was ein mehrjähriges Fleiss und Arbeit mühsam erwarb. Doch der Bettelstab wäre noch ertraglicher als der Gedanke noch mit Schulden belastet zu seyn, ohne Aussicht sie bezahlen zu können. Nicht Verschwendung oder Leichtsinns sondern Unglück nöthigten ihn hiezu. Die ganzliche Abnahme seiner Einnahmen, die nicht einmal zu seinen eigenen sehr sparsamen Unterhalte, vielweniger aber noch zur Bezahlung seiner Untergebenen hinreichen machen seyne Lage mit jedem Tage trauriger und qualvoller. Nur schnelle Entscheidung seines Schicksals allein kann ihn retten, nur baldige Abreise von hier sein Elend hindern. Um diese jedoch zu bewerkstelligen, und seine gütigen Gläubigen wenigstens zum Theil zu befriedigen, bittet er gehorsamst unten den gütigen und wohlthätigen Einwohnern von Fünfkirchen eine Collecte veranstalten zu lassen, deren Erträgniss einzig und allein zur Bezahlung seiner Gläubiger bestimmt seyn soll und im Falle diese nicht hinreichen sollte, erbiethet er sich eine noch im Hande habende Schuldforderung von 273 f. das Theater und Redouten Unternehmers Alois Cibulka in Temesvar, gerichtlich zu depositieren und durch den Lobl. Magistrat im Rechtswege eintreiben zu lassen, überdiess verpflichtet er sich alle Rückstände in Zeit von 6 Wochen im Nichtzuhaltungsfalle das Nöthige an dem Orte seines künftigen Spieles erlassen werden.

Nur die Gnade des löbl. Magistrats allein also kann und wird ihm retten, den was bleibt ihm sonst wohl übrig. Seine Gläubiger von seinen Einnahmen bezahlen zu wollen, wäre wahrhaft lächerlich, da selbe nicht einmahl zu seinen täglichen Bedürfnissen hinreichen, und er bereits durch einige Wochen schon seine Individuen grösstentheils unbezahlt lassen muss. Werden seine Gläubiger ihm die noch vorrathigen wenigen Theater-Effecten, von welchen das beste onehin schon verpfandet ist, wegnehmen, so ist das ein sehr trauriges Zwangsmittel, weil diese Gegenstände nicht nur sehr geringfügig und so unbetrachtlich sind, dass sie gar in keinen Betracht kommen, ihm jedoch vollends unglücklich machen, weil man ihm mit den sehr kleinen Mitteln zur Broderwerbe auch sein Leben raubt. Löblicher Magistrat! Der Unterzeichneter hat Alles verlohren, nur seine Ehre nicht. Diese zu retten steht er inständigst, und hofft es umsomehr, da er unverschuldet leidet und er onehin unglücklich genug ist. Möge doch sein aufrichtiges Bekenntniss Eingang finden, und er sich gerettet sehen. Womit zu hohen Gnaden sich gehorsamst empfiehlt.

Eines löblichen Stadtmagistrats
Fünfkirchen den 19-ten
May 1814

unterthänigster
Lorenz Gindl
Theater-Unternehmer.

46.

1815 július 10.

Baranya megye rendjei Pécsett magyar színházat szeretnének építeni és felszólítják a helytartótanácsot, hogy e nemes célra adakozzék.

(Eredeti. 1815 : 1259 tan. sz. [Orsz. l.tár.])

Fölséges örökös Császári Királyi Fő Herczeg, Nádor Ispány Ur, Nagy Méltóságú Királyi Helytartó Magyar Tanács, Kegyelmes Urunk, Kegyes és Jóakaró Uraink!

Láttuk és a' bámulásig tapasztaltuk, hogy minden nemzeteknél a' tulajdon nyelvnek virágzása 's kipallérozása a' Játék szín alkotásának tulajdonéttatik. Tulajdona az minden, Nagy Lélekkel bíró nemzetnek, hogy dicsőséges létét nyelvének virágzásával szorossan öszvekapcsolván mind kettőt örökösíteni iparkodjon.

Valahára csak ugyan Magyar Nemzetünk is ezekről lelkesítettven újabb törvényei által eme Nagy Tzélnek elérésére törekedik és a' Hazafiak egyesített erővel a' Magyar Játék színnek föl állítását eszközteni kívánják.

Erre tett intézetek milyen állapotban legyenek az ./. alá tsatolt munkából bővebben tudósíttatni méltóztasson.

Mind dicső Elejeknek példás és szabad nyomdokit követő Császári Királyi Herczégsegedet és a Fő Méltóságú Királyi Helytartó Magyar Tanácsot hazafiúi buzgósággal ezennel megkérni kívántuk: hogy ezen magyar Theatrumnak a' Fölséges célhoz és a' Nemzet Méltóságához leendő fel állíttatására adakozni méltóztassanak. Kik egyéb aránt Kegyelmebe, Kegyelmességebe 's Jó szívűségebe ajánlottak alázatos és tellyes tisztelettel maradunk. Kelt a mi 1815-ik Esztendei Július holnap 10-ik napján Pécsett folyton Különös Gyűlésünkből.

Császári Királyi Fő Herczégsegednek

és a

Főméltóságú Királyi Ht. M. Tanácsnak

alázatos engedelmes szolgái

Baranya Vármegyének Rendjei.

47.

1815 október 18.

Hoch Lipót megismételt kérvénye a városi tanácshoz játszási engedélyért.

(Eredeti. 1815 : 2555 tan. sz. [Pécsi v. ltár.])

Hoher loblicher Magistrat der königlicher Freystadt Fünfkirchen.

Leopoldus Hoch Theaterunternehmer von Oedenburg macht die unterthänigste Anfrage, ob er die gnadige Permission überkommen könne, diesen Winter hindurch theatralische Vorstellungen in Fünfkirchen geben zu dürfen.

Hochlöblicher Magistrat der königlichen Freystadt Fünfkirchen.
Aufgefordert durch sowohl schriftliche als mündliche Aufrufungen, erkühnt sich Gefertigter Einem hohen löblichen Magistrat die Bitte zu unterbreiten, ob es ihm vergönt wurde, einige Monathe hindurch theatralische Vorstellungen in Fünfkirchen geben zu dürfen. Er stützt sein unterthanigstes Gesuch auf folgende Gründe:

Erstens, kann er vom jeden Orte, und zumahl von Seite Oedenburgs, wo er verflossenen Winter die Theaterpachtung über hatte, ein sehr schmeichelhaftes Zeugniß vorlegen.

Zweytens, ist er im Besitz einer Bibliothek von mehr als 4000 Banden, einer sehr schönen Garderobe zu allen Costümen und vorzüglichen Opersammlung von 118 Opern (als Johann von Paris, Johann von Wieselburg, Wasserträger, Beyden Fuchse, Blaubart).

Drittens macht er sich pflichtig eine gute Gesellschaft mit zu bringen, zumahl es sein eigner Vorthail ist welche nicht allein auf dem, als auch ausser dem Theater ihren Ruf begründen wird.

Der mächtige Einbruch des Winters zwingt Gefertigten seine ganze Thatkraft aufzubieten, und als ehrlicher Mann für die Seinigen handeln zu können, er bittet deshalb um die baldigste Relation.

Eines hohen löblichen Magistrats.

Warasdin am 8-ten Oct. 1815.

unterthanigster

L. Hoch

Schauspiel und Operndirector
von Warasdin.

48.

1816 október 31.

Kübler J. Ferdinand kérvénye, melyben kéri a városi tanácsot, hogy az övén kívül más művészi produkciókat ne engedélyezzen.

(Eredeti, 1816 : 2967 tan. sz. [Pécsi v. ltár.])

An Ein Hochlöbl. Magistrat

Unterthänigste Bitte!

Joh. Kübler Theater Unternehmer bittet alle fremden Künstler wenigstens an jenen Tagen, wo Theater ist, nicht spielen zu lassen indem es ihm zum empfindsamen Schaden ist.

Hochlöblicher Magistrat!

Unterthänigste Bitte.

Endesgefertigter, der ergebenste Bittsteller, hat die hohe Bewilligung mit seiner Gesellschaft das Publicum allhier unterhalten zu dürfen. Er ergethet daher seine inständigste Bitte, weil seine Existenz mit so vielen und mannigfaltigen Unkosten verbunden, Ein Löbl. Magistrat wolle gnädigst künftig hin, jedem fremden Künstler — um Niemanden in seinem Broterwerb zu beinträchtigen — wenigstens an jenen Tagen, wo Theater sit, das spielen gütigst untersagen, Jenen aber, die mit

plastisch-mimischen Darstellungen etwa kommen dürften, gar keine Erlaubniss zu ertheilen, indem der ergebenste Bittsteller solche mimische Darstellungen im Advent und späterhin nach dem Originalien selbst geben, und darauf seine meiste Hoffnung bauen wird.

Getroff die Gewahrung dieser seiner Existens so nothwendigen Bitte erwartend verharret mit der grössten Submission.

Einen Hochlöbl. Magistrat

ganz unterthänigster
Joh. Ferd. Kübler
Theater-Unternehmer.

49.

1817 június 20.

Kunz Kristóf levele ismeretlen címzetthez.

(Eredeti, 1817 : 2157 tan. sz.-hoz csatolva. [Pécsi v. ltár.])

Grosswardein am 20 Juny 1817

Hochedelgeborener Hochedler Herr!

Heute war ich so glücklich Dero mir sehr wert geschätzte Antwort zu erhalten, und danke unterdessen schriftlich für die mir erwiesene Gefälligkeit, biss ich in Persona mündlich verrichten kann.

Ich bitte in meinem Nahmen eine Bittschrift bey dem Löbl. Stadt-magistrat einzureichen, dass derselbe mir in Gnaden erlauben möge auf kommende Michaeli meine Schau-Singspiele und Ballets allda den Winter hindurch aufführen zu dürfen.

Dass ich eine schöne Garderobe, alle gute neue Schauspielen wie auch alle Opern, deren Zahl sich gegen 300 Stück belauft bezitze, dessen versichere ich als Mann von Ehre, und ist auch von Pressburg auch bekannt, allwo ich so viele Jahre war. Ballets habe ich erst seit Ostern angefangen zu geben, warum? Weil mann jetzo hier in den bedrangten Zeiten alles thun muss, um ehrlich fortzukommen. Ich habe einen Ballett-meister, derselbe arrangirt. Darum wünsche ich auch die Redouten zu erhalten, damit ich eizige Einfüge und Tanze daselbst veranstalten könnte.

Wegen der Lieblings-Oper: Aschenbrödl und Melodram: Salomons Urtheil, schmeichle ich mir dass ich diese gewiss mit Beyfall so darstellen werde, als sie noch je sind gegeben worden. Überhaupt werde ich mir mühe geben, dass so wohl die Noblesse als auch der löbl. Stadt-Magistrat und auch Euer Hochgebohren mit mir gewiss zufrieden seyn werden! Und welche Zufriedenheit mir gewiss Fünfkirchen zu einem angenehmen Aufenthaltsort machen wird. Jetzo bitte ich nur die Gnade zu haben, mir die Erlaubniss des löbl. Magistrats bald einzusenden, damit ich zu Wasser meine Kisten, deren ich noch Mehrere in Temesvar stehen habe (weil ich nicht so viel mit mir schleppen wollte und

auch nicht bedürfte) unterdessen nach Fünfkirchen absenden kann, so, dass wenn ich in September ankomme, selbe schon da wären.

Ferners ist noch meine Bitte: den Schauplatz zu besorgen denn ich bin in Fünfkirchen gar nichts bekannt!

Ich bitte wegen meiner Freymüthigkeit Euer Hochedelgebohren mit Commissionen zu belastigen um Verzeihung! Allein dero Character der so gefällig bekannt ist, lasst mich eine baldige Antwort hoffen.
Euer Hochedelgebohren!

gehorsamster Christoph Kuntz
Theater-Director.

50.

1817 augusztus 7.

Kunz Kristóf színigazgató kérvénye a városi tanácshoz játsszási engedélyért.

(Eredeti, 1817 : 2157 tan. sz. [Pécsi v. ltár.])

Ann Dass Löbliche Magistrat des k. k. Frei Statt Fünfkirchen.
unterthanigste bittschrift

Löblicher Magistrat!

Ihn tiefster ehrfurcht reiche ich mein unterthanigste Bittschrift ein, um die Permission vor den kommender Winter dass löbliche fünfkirchner Publicum mit Teatter, oder Sitten-Schule bestens Zuerfreien, mit gute Moralische Stücke wie auch mit mein Opperen, Baletten, und Melodramen, in dem bestimmt Her Kübler nicht kommen kann, vor desmahl, wegen die Excesse stehe ich gut, dass mein Personal Keine thun wierd, und da ich bishero immer ihn Grosse Statten wahr, und Beyfall Erhalten habe so hoffe ich auch dass selbe hier zu erhalten. In Übrigens da ich um mein baltigen, und güthigen Entschluss unterthanigst bitte, empfele ich mich ihn Ihre Gnaden, und verbleibe immer

Grosswardein am 7-ten Aug. 817.

unterthanigster Diener
Christof Kuntz
Teatter-Director.

51.

1818 április 1.

Bubenhofen József színigazgató kérvénye a városi tanácshoz játsszási engedélyért.

(Eredeti, 1818 : 809 tan. sz. [Pécsi v. ltár.])

Unterthanigste Bitte an Einen Hochlöblichen Magistrat der königl. Freystadt Fünfkirchen.

von dem Theaterunternehmer Bubenhofen,
ihm gütigst zu erlauben, dass er in den Monathen November, December
1818 Januar, Februar und März 1819 in Fünfkirchen Schauspiele und
Opern aufführen dürfe:

Hochlöblicher Magistrat!

Ich Endesunterfertiger wage es, Einem Hochlöblichen Magistrat
gehorsamst zu bitten, dass Hochderselbe mir die gnädige Erlaubniss
ertheilen möge, in den Monathen November, December 1818, dann
Januar Februar und März 1819, in Fünfkirchen neue zenzurierte Schau-
Lust- und Trauerspiele wie auch grosse Opern aufführen zu dürfen.

Ich glaube versichern zu können, dass ich das geehrteste Publi-
cum nicht unangenehm unterhalten werde, indem ich einen Vorrath von
170 guten Opern, von 2600 Stücken, (die Manuscripte ungerechnet)
nebst einer artigen Garderobe besitze, indem ich selbst musikalisch,
selbts Schauspieler und Sanger bin, und in Agram 18 Jahre die Direc-
tion des Theaters zur vollkommenen Zufriedenheit (so wie ich es, durch
gerichtliche Zeugnisse beweisen kann) ununterbrochen fortführte.

Wenn ein Hochlöblicher Magistrat glaubt dass ich verdiene die
gnädige Erlaubniss zu erhalten: so bitte ich gehorsamt dass Hochder-
selbe mich baldigst davon benachrichtige, damit ich alle nöthigen Vor-
bereitungen treffen kann, zu Ende Octobers 1818 mit einer guten Schau-
spieler- und Sanger Gesellschaft in Fünfkirchen mich einzufinden.

Mit tiefster Ehrfurcht und unbegrenzter Hochachtung ver-
bleibe ich

Eines Hochlöblichen Magistrats
Agram in Croatien
den 1. April 818.

gehorsamster
Joseph Bubenhofen
Theaterunternehmer.

52.

1818 július 31.

*Kübler J. Ferdinánd kérvénye a városi tanácshoz játszási enge-
délyért.*

(Eredeti, 1818 : 1871 tan. sz. [Pécsi v. ltár.])

Wohlloblicher Magistrat!
Besonders Gnädige Herrn!

In Ehrfurchtsvoller Unterwürfigkeit ganz auf die weltberühte
Einsicht, und auf das menschliche Zartgefühl (dessen ich mich noch
immer auch unter den entferntesten Himmelstreichen, wo ich ver-
gebens die edlen Bewohner Fünfkirchens suche, mit dankbaren Her-
zen erinnern) Eines Löblichen Magistrats bauend wage ich es um die
gnädige Erlaubniss zu bitten: womit mir gütigst gestattet werde, in
Fünfkirchen die Theater Direction zu unternehmen, und mit meinen
Vorstellungen aufzuwarten. Ich kann versichern mein Personale ist

sehr stark, und auserlesen, dacher ich zur Überzeugung angehenden Zettel beischliesse. Ubrigens werde ich durch Fleiss, und statts neue den allgemeinen Beifall erregende Stücke einzig dahin meine Sorge richten, dass ich mir immer mehr, und mehr die Zufriedenheit des löblichen Magistrats, und der edlen Bewohner Fünfkirchens, die onehin wenn die jetzige Ungarische Gesellschaft nach Raab, wie ich soeben vernehme abgeht ohne Theater seyn werden, erringe.

Ich sehe daher der Gnadigen Genehmigung meiner Bitte mit Sehn-sucht entgegen und geharre mit Hochachtung Eines Löblichen Magistrats
Neusaz am 31-ten Juli 818.

unterthänigst gehorsamster
Johann Ferd. Kübler
Theater Unternehmer.

53.

1818 október 8.

Holzmann József kérvénye a városi tanácshoz játszási engedélyért.
(Eredeti, 1818 : 2291 tan. sz. [Pécsi v. Itár.])

Hochlöblicher Stadtmagistrat!

Da Herr Proto-Notar von Kaytazchy mir berichtete, im Falle dass die beyden vorgemerkten Thaeaterunternehmer Kübler und Bubenhofen binnen 14 Tagen von 1-ten October an gerechnet in Fünfkirchen nicht eintreffen sollten, ein Hochlöblicher Magistrat gesonnen waren, die dortige Theater Direction einem andern zu überlassen, so wage ich es gehorsamst zu bitten, mir selbe gütig zu ertheilen. Meine Gesellschaft ist in Hinsicht ihres Kunstfleisses und moralischen Betragens so ge-ordnet, dass ich in jedem Falle auf Unterstützung des Publicums, und auf die Zufriedenheit eines Hochlöblichen Magistrats mit Gewissheit rechnen kann. Ich habe die Ehre noch hinzuzufügen, dass ich mit neuen Stücken und Opern wie auch Ballets hinlanglich versehen bin. Ich bitte daher nur dringend um gütige Antwort, damit ich meine Mass-regeln darnach nehmen kann, und im Nichtfalle der Permission meine Reise nach Komarom antreten kann. Die Bewilligung von einer hohen Landesstelle, wie auch die Zeugnisse des allgemeinen Wohlverhaltens werde ich persöhhlich vorzulegen die Ehre haben. Ich verharre in aller Hochachtung und Verehrung als

Eines Hochlöblichen Magistrats
Paksch den 8-ten October 1818.

allergehorsamster Joseph Holzmann
von einer Hohen Landesstelle
befugter Thaeaterunternehmer.

54.

1819 június 11.

Christ Károly kérvénye a városi tanácshoz játszási engedélyért.

(Eredeti, 1819 : 1317 tan. sz. [Pécsi v. ltár.])

An Einen königl. Wohllöbl. Stadt-Magistrat.

Fünfkirchen.

Wohllöblicher Stadt-Magistrat!

Der Ruf den ich schon seit vielen Jahren als Directeur und Dramatischer Künstler habe, da ich durch Kunst und Ordnungs Liebe in jeder Hinsicht, alles mögliche anwende, welches ich auch hier in Raab beweise, ist gewiss allgemein bekannt, ich bin dahero so frey Hochdemselben meine Bitte zu machen um dort für künftigen Winter mit meiner gut Einstudierter Gesellschaft Darstellungen geben zu dürfen. Ich gebe alle gute neue Stücke von den beliebtesten Dichtern Deutschlands, so wie alle neue grosse Opern, womit ich hielanglich versehen bin, sollte Ihnen dahero mein Vorschlag angenehm und das Theater für künftigen Winter noch nicht versetzt seyn? so bitte ich um Genehmigung meines Gesuchs, da ich alles anwenden werde dem respectiven Publicum genuge zu leisten.

Ich erwarte eine gefallige-baldige Antwort und verharre mit aller Hochachtung als

Einer Hochlöbl. Stadt-Magistrats

Raab den 11-ten Juni 1819

ergebenster Diener

Carl Christ

Königl. Bayrisch Privilegierter

Schauspiel Directeur und Unternehmer
des k. k. Theaters in Raab.

55.

1820 október 19.

Dung Ferenc kérvénye a városi tanácshoz játszási engedélyért.

(Eredeti, 1820 : 2506 tan. sz. [Pécsi v. ltár.])

Gehorsamste Bitte des inbenannten Schauspielunternehmers um die hohe Erlaubniss, seine theatralische Vorstellungen in der löbl. k. Freystadt geben zu dürfen.

Hochedler, wohlweiser Magistrat

Der Löblichen k. Freystadt Fünfkirchen.

In tiefster Ehrfurcht wagt es Endesgefertigter sich dermal in der k. k. Freystadt Esseg befindlicher Schauspiel-Unternehmer gehorsamst zu bitten, bis kommende Fastenzeit des Jahres 1821 seine theatralischen Vorstellungen in obbesagter Löbl. Freystadt geben zu dürfen. Er schmeichelt sich einer Bitt-Erhör, da er sich sammt seiner Gattin schon

einmahl allda gemeldet, auch nicht allein mit einem hohen k. Ungarischen Hofkanzley-Pass sondern auch mit denen besten Zeugnissen versehen ist. Endlich hoffet er auch mit seiner aus 12 brauchbaren Individuen bestehenden Gesellschaft, und Vorstellungen der besten und neuesten Stücken und Opern gewiss der Erwartung der hohen gütigen Theatergönnern zu entsprechen, und wo nicht dero vollen Beyfall, doch wenigstens ihre volle Zufriedenheit in jeder Hinsicht zu erringen.

Mit Wiederholung dieser gehorsamsten Bitte erwartet und erbittet sich in Ehrfurcht eine günstig gütige Antwort.

Dero Ergebenster

Franz Dung, Schauspielunternehmer
der Zeit in der k. löbl. Freystadt Esseg.

Esseg den 19-ten Okt. 820.

56.

1820 október 23.

A városi tanács válasza Dung Ferenc igazgatónak, melyben értesíti, hogy színjátszási engedélyért kifejezett kérését nem teljesítheti.

(Másolat, 1820 : 2506 tan. sz.-hoz csatolva. [Pécsi v. ltár.])

An H. Franz Dung Schauspielunternehmer zu Esseg.

Wohledelgebohrener Herr Theater Director!

Auf das an den Löblichen Magistrat der Königlichen Freystadt Fünfkirchen unterm 19-ten h. m. gerichtete Zuschreiben Euer Wohl-
edelgeboren, habe auf Befehl des eben gedachten löbl. Magistrats anzuzeigen, dass eben diese Tage eine hungarische Gesellschaft allhier angekommen und mit vielen Beyfall aufgenommen worden sey, die durch Verlauf der Winter Monathen sich hier aufzuhalten gesonnen ist. Aus welchen allen Euer Wohl Edelgebohren ersehen kann, dass der getachte löbl. Stadt Magistrat von dero Wohledelgeboren Geschätzen Anerbiethung kein Gebrauch machen kann.

Aus der. .... 23. Oct. 820.

57.

1823 október 21.

Kunz Kristóf levele a városi tanácshoz, melyben játszási engedélyt kér.

(Eredeti, 1823 : 2485 tan. sz. [Pécsi v. ltár.])

An Ein Löbliches Stadt Magistrat
der k. Freystadt

Marburg.

Fünfkirchen
in Hungarn.

Löblicher Magistrat!

Endesgefertigter nimmt sich die Freyheit Einen Löblichen Magistrat mit dieser seiner unterthanigsten Bitte zu belastigen, und wagt es um die gütige Erlaubniss alldort Theatralische Vorstellungen durch die Dauer des gegenwartigen Winter geben zu dürfen gehorsamst anzusuchen.

Auch ist die Gefertigte durch 17 Jahre als Theater Director zu Pressburg, und späterhin zu Agram, Klagenfurt, und Temesvar etz. etz. gewesen, und hat sich durch diese Zeit in Besitz der neuesten Opern und der brilliantesten Quarderobe gesetzt, so wie auch denen hiezu erforderlichen zu seinem Lobe entsprechendsten Zeugnissen.

1. Bestehet seine Gesellschaft aus lauten ausgesuchten Mitgliedern, die sich sowohl in als wie ausser dem Theater noch aller Orten die Gunst des Publicums errungen haben.

2. Sieht er auf Ordnung und hauptsächlich darauf um durch gut gewählte Stücke wie auch die neueste Opern hier so, wie wie überall die Zufriedenheit des verehrten Publicums sich zu erfreuen.

3. Sollte der Gefertigte das Glück haben durch eine gütige Resolution beglückt zu werden, so wird er auch nicht ermangeln bey seiner Ankunft sich durch seine in Händen habende Zeugnisse bey einem löbl. Magistrat zu legitimiren. Inder süssten Hoffnung lebend, dass ein löbl. Magistrat seine Bitte willfahrt, hat er die Ehre sich mit der ausgezeichneten Hochachtung zu nennen.

Einen Löblichen Magistrat

Marburg den 21. Oct. 823.

in Steuermark.

ergebenster

Kunz

Theaterunternehmer.

58.

1824 február 26.

Metzger János színigazgató az elhalt Kuntznak adott játszási engedélyt kéri a városi tanácstól.

(Eredeti, 1824 : 658 tan. sz. [Pécsi v. ltár.])

Agram.

Unterthanigste Bitte an Einen Hochlöblichen

Magistrat und wohlweisen Rath

Durch Güte abzugeben.

Fünfkirchen.

Hochlöblicher Magistrat!

Wohlweiser Rath!

Da Herr Kunz, Director in Marburg, mit Tod abgieng, und Mad. Schmidt, dessen Mitdirectrice, von der Permission in Fünfkirchen keinen Gebrauch machen kann, so wage ich es, Einen Hochlöblichen Ma-

gistrate meine unterthanigste Bitte um die gnädigste Ertheilung der Permission, für künftigen Winter in Fünfkirchen theatralische Vorstellungen geben zu dürfen, zu unterlegen. Ich bin im Besitze der neuesten Opern und Stücke, und einer glanzenden Garderobe. Meine Gesellschaft darf ich in Hinsicht der Moralität sowohl als ihrer theatralischen Leistungen, vorzüglich in der Oper, die ich selbst korrepetire, mit Recht anempfohlen. Ich selbst singe erste seriouse Bassparthien, meine Frau ist erste Sängerin, und spielt im Schauspiele erste Liebhaberinnen. Auch schmeichle ich mich, dass mein Name als darstellender Sanger nicht unvorthailhaft bekannt ist, indem ich vor 3 Jahren mit meiner Frau im k. k. Hoftheater in Wien in Engagement stand. Ich fühle mich verpflichtet, diess alles zu bemerken, woraus Ein Hochlöblicher Magistrat zu ersehen geruhen wird, dass das kunstsinnige Publicum durch diesen Tausch nicht nur allein nicht verlieren, sondern in jeder Rücksicht bestmöglichst zufrieden gestellt werden wird.

Ich wiederhole an Einen Hochlöblichen Magistrat meine unterthanigste Bitte, deren gnädigster Gewahrung ich mit Sehnsucht entgegenstehe, und nehme mir die Ehre, in tiefster Verehrung zu verharren.

Eines Hochlöblichen Magistrats
und Wohlweisen Rathes

Agram den 26-ten Febr. 824.

unterthänigst gehorsamster Diener
Babtist Metzger Director
der deutschen Schauspiel und Opern-
gesellschaft in Karlstadt.

59.

1825 május 25.

Hoch Lipót kérvénye a városi tanácshoz, melyben játszási engedélyt kér.

(Eredeti, 1815 : 1388 tan. sz. [Pécsi v. ltár.])

Hochlöblicher Magistrat der königlichen Freystadt Fünfkirchen!
Gefertigter wagt die unterthanigste Bitte zu thun, sich anzufragen, ob er die Permission erhalten könnte, künftigen Winter in Fünfkirchen theatralische Vorstellungen geben zu dürfen.

Er unterstützt sein unterthanigstes Gesuch mit folgenden Gründen:

1. Ist er im Besitz einer Sammlung der neuesten Opern, einer vorzüglichen Bibliothek, und sehr schöne Garderobe, welches alles ihm den Beyfall des hohen und gnädigen Publikums zu erringen, sehr erleichtert wird.

2. Hat er eine gewählte Gesellschaft von Individuen, welche den Beyfall und die Zufriedenheit des Publikums sowohl in, als ausser dem Theater stets zu erwerben suchen werden.

3. Kann er durch die Zeugnisse von Oedenburg, wo er im ver-

flossenen Jahre die Entreprise hatte, darthun, dass er der gnadigen Ertheilung nicht ganz unwürdig sey.

Nur wag er zu bitten, Ein hoher löblicher Magistrat wolle die hohe Gnade haben, ihm bald möglichst eine Relation ertheilen zu lassen.

Er bittet um den Schutz eines hohen löblichen Magistrats.

Stein am Anger

am 25-ten May

1825.

unterthänigster

L. Hoch

Theaterunternehmer.

60.

1825 november 7.

A városi tanács értesíti Rosenau Ferdinánd színigazgatót, hogy nem adhatja meg neki a játszási engedélyt.

(Másolat. 1825 : 2597 tan. sz.-hoz csatolva. [Pécsi v. ltár.])

An Herrn Ferdinand Rosenau Schauspielunternehmer und Theaterdichter

zu Agram.

Werthester Herr!

Auf Ihr beym Löbl. Magistrat des k. Freystadt Fünfkirchen unterm 6-ten October d. J. gestellter Anersuchen, womit nemlich Ihnen die Erlaubniss in Qualität eines Directors in obbenannte Stadt zu erscheinen, und Theatervorstellungen zu geben zu kommen möchte, hat gefertigtes Amt auf Befehl des erwähnten löbl. Magistrats zu erwiedern, der Zusammenschluss mehrere ungünstigen Umstände, besonders aber die Ermangelung eines zur Vorstellungen gehörigen Locales es Unmöglich machen Ihrem Wunsch Genüge leisten zu können. Übrigens ist man mit aller Achtung... Aus der Rathssitzung

5Kirchen am 7. Nov. 825.

Ihr bereitwilliges Notariats Amt etz.

61.

1827 február 1.

Slavik Károly színigazgató értesíti a városi tanácsot, hogy mivel ittartózkodása igen sokba kerülne, nem jöhet Pécsre előadásokat tartani.

(Eredeti. 1827 : 352 tan. sz. [Pécsi v. ltár.])

von Esseg

An Hochedelgebohren Herrn Herrn v. Spiess Bürgermeister

in Fünfkirchen.

Esseg den 1-ten Febr. 1827.

Hochedelgebohrener Herr

Bürgermeister!

Die unbilligen Forderungen des Eigenthümers welchem der Saal

zum weissen Schwahn gehört, und die noch andere damit ungeheuer hoch verknüpften Kosten habe ich reiflich in Erwagung gezogen, und nach allen diesen gefunden, dass es eine Unmöglichkeit ist als rechtlicher Mann bestehen zu können, folglich von der mir gütigst ertheilten Bewilligung den Sommer über allda spielen zu können keinen Gebrauch zu machen im Stande bin, so finde ich mich hiemit verpflichtet Euer Hochedelgebohren für die, für mich gütige Verordnung bey dem löblichen Magistrat meine innigste Danksagung abzustatten, und auch einem löbl. Magistrat für die mir gütigst ertheilte Bewilligung zu danken.

Es war mein innigster Wunsch mich für die Güte die Bewilligung erhalten zu haben würdig zu zeigen, allein, da ich noch immer als rechtlicher Mann mein Vortkommen zu sichern gesucht habe, und in Fünfkirchen ich es nicht könnte, ohne mich selbst zu Grunde zu richten, so werden Euer Hochedelgebohren selbst für gut befinden mein Vorhaben aufgegeben zu haben. Ich empfehle mich in dero ferneres Wohlwollen und bin mit Hochachtung

Euer Hochedelgebohren

ergebenster

Carl Slavik m. p.

Theaterunternehmer in Esseg.

62.

1828 július 1.

Flor Vilmos levele ismeretlen címzetthez, melyben a városi tanácsnál játszási engedélyért való közbenjárását kéri.

(Eredeti, 1828 : 1808 tan. sz.-hoz csatolva [Pécsi v. ltár.])

Ofen am 1-ten Juli 1828.

Hochedelgebohrner Gnädiger Herr!

In Erinnerung Ihres gütigen Antwortschreibens vom vorigen Jahre nach Güns, wo mir Euer Gnaden riethen, dieses Jahr rücksichtlich einer Winter Permission für theatralischen Vorstellungen in Fünfkirchen zu bewerben, bin ich so frey, Euer Gnaden Güte und gnädige Verwendung zu erbitten, überzeugt, dass es nur ein paar Worte von Seite Euer Gnaden als Einleitung bedarf, um meine Bitte erfüllt zu sehen. So wohl meine Zeugnisse als auch der Umstand seit 11 Jahren in der k. Freystadt Güns als Schauspieldirector mit Ehre und Anstand zu bestehen, so wie auch dass ich mich eines k. Statthalterey-Passes erfreue, sichere Euer Gnaden, sich für keinen Unwürdigen zu verwenden, und ich würde mich zum wärmsten Danke verpflichten.

Im Besitze der neuesten und gangbarsten Stücke der jezigen Lieblings-Schriftsteller des dramatischen Faches, schöner Garderobe und eines neuen Theaters, einer brauchbaren Gesellschaft, strenger Ordnung und Vermeidung aller Excesse hoffe ich ein hochgeehrtes Publi-

cum wünschenswerth unterhalten. Da mein Vertrauen zu Euer Gnaden seit dem Augenblicke, wo ich 1825 so glücklich war mich E. G. persönlich vorzustellen, als gerade ein Herr Stöger sich der Permission erfreute, unbegrenzt ist, so hoffe ich keine Fehlbitte zu thun, bitte nochmals um gütige Verwendung, verspreche die etwaigen Auslagen dankbar zu erstatten und nenne mich hochachtungsvoll

Euer Gnaden

unterthanigster Diener

Wilhelm Flor

k. kammerlicher Schauspieldirector.

Da ich das Unglück hatte, durch Umwerfen des Wagens meinen Arm zu brechen, und deshalb die Ofnerbader gebrauchen muss, so bitte ich um gütige Antwort unter folgender Adresse:

Wilhelm Flor Schauspieldirector Wasserstadt Nro 33. zum blauen Ungarn in Ofen.

63.

1828 július 27.

Mayerhoffer Károly győri városi tisztoviselő ajánlólevele Pirger Mihály városbíróhoz Krőning Ferenc színigazgató ügyében.

(Eredeti, 1828 : 1808 tan. sz. [Pécsi v. ltár.])

An denn Hoch und Edl geborner Herrn Herrn Michael v Pirger, Stadt-Richter der k. Freystadt

zu Fünfkirchen.

Hoch-Edl geborner, Hochzuverehrender Herr Stadt-Richter!

Euer Hochedl rühmlich bekannte Güte flösst mir das Zutrauen ein, dass Hochdieselben diese Darlegung meiner Ergebenheit Gnadist annehmend, mir die Gewährung meiner Bitte nicht ablehnen werden.

Nachdem Franz Krőning Directeur der in Mittl unserer Stadt anwesenden Sanger- und Schauspieler Gesellschaft keines-Weegs für den kommenden Winter, (obwohlen es der Wunsch des ganzen Raaber Publicums wäre) da das hiesig Stadtische Schauspiel Haus bloss für den Sommer eingerichtet, sein verbleiben haben könne, dahero im Nahmen der Besagten Direction als derselben erbetheuer Bewollmächtigter meine Ergebenste Bitte, womit Euer Gnaden dem erwähnten Directeur, als auch dessen Individua, welche sowohl einzeln, als auch im ganzen hinsichtlich ihrer Kunst, und Moralischen Betragens aller Orthen auf das vollkommenste anempfehet werden können, in dero Gnädige Protection aufnehmen, und das alldortige Theater ihme gegen einen zu bestimmenden Pacht, oder sonstigen a Conto Leistungen, für den kommenden Winter, durch dero Machtigen Einfluss-Zukommen zu machen, geruhen möchten.

Ich bitte Euer Gnaden mir hierüber eine beliebige Antworth ertheillen zu lassen, und zu glauben, dass ich jede gute Gesinnung Hoch

zu schätzen weiss, und mit besonderer Hochachtung nebst sub ./. angeschlossenen Theater-Zetteln, Euer Gnaden zur Einsicht des Personals und der Leistungen, mit dem Bedeuten, dass beyligende Stücke mit grösser Zufriedenheit, und allgemeinen Beyfall gegeben wurden. Zu verbleiben die Ehre habe.

Euer Gnaden

Ergebenster diener
Carl Mayerhoffer
der k. Freystadt Raab Expeditor.

64.

1828 augusztus 1.

A városi tanács levele Mayerhoffer Károlyhoz, melyben tudtára adja, hogy Króning Ferenc megkapta a játszási engedélyt.

(Másolat, 1828 : 1985 tan. sz. [Pécsi v. ltár.])

An Edlgeborner Herrn Carl Mayerhoffer der königl. Freystadt Raab Expeditor

zu Raab.

Edelgeborner Herr!

Auf das unterm 10-ten Juli d. J. an den Löbl. Magistrat der k. Freystadt Fünfkirchen gelangte Ersuchschreiben, hat gefertigtes Amt zu bedeuten: dass dem Herrn Franz Króning die Erlaubniss zur Theil wurde, sich gegen Mitte October d. J. mit seiner Theater Personal allhier erscheinen und approbirte Stücke geben zu dürfen. Belieben dahero Euer Edelgeborn benannten Herrn Director hierüber in Kenntniss zu setzen. Aus der Rathsitz... 5Kirchen am 1. August 1828.

65.

1828 szeptember 19.

Króning Ferenc megköszöni a városi tanácsnak, hogy megadta neki a játszási engedélyt és egyben megkérdezi, hogy van-e Pécsen színház-épület.

(Eredeti, 1828 : 2421 tan. sz. [Pécsi v. ltár.])

Wohllöblicher Magistrat!

Mehrere Geschäftsreisen haben den Unterfertigten bis jetzt gehindert, Einem Wohllöblichen Magistrat für die gnadige Bewilligung, diesen Winter mit seiner Gesellschaft allda theatralische Vorstellungen geben zu dürfen, seinen gehorsamsten Dank abzustatten. Indem der gehorsamst Gefertigte dieser Obliegenheit sich hiemit pflichthuldigst entledigt, macht er zugleich die unterthanige Anfrage, ob dort ein Theater mit Decorationen vorhanden? Da diese Woche hier die Vor-

stellungen des 6-ten und letzten Abonnements zu Ende gehen, und daher die Abreise in 8 Tagen bestimmt ist, so bittet der gehorsamst Gefertigte unterthanigst, ein Wohlloblicher Magistrat möge gerufen, mit erster Post ihm hierüber gnädige Auskunft zu ertheilen, ob dort ein Theater vorhanden, oder ob er eines mitbringen müsse.

In der angenehmen Erwartung einer schnellen huldvollen Bestimmung in dieser Hinsicht hat die Ehre, mit der grössten Hochachtung und Wertschätzung zu verharren

Eines Wohlloblichen Magistrates

Raab am 19-ten Sept. 1828.

unterthänigster Diener

Franz Króning

Theaterunternehmer.

66.

1829 május 19.

Flor Vilmos levele Spiess pécsi városbíróhoz, melyben a magyar társaság távozása után játsszási engedélyt kér.

(Eredeti, 1829 : 1389 tan. sz. [Pécsi v. ltár.])

Esseg

An Sr. Hochedelgebohrner Herrn, Herrn Joh. Edlen von Spiess, würdigen Stadtrichter der k. Freystadt

Fünfkirchen.

Esseg am 19-ten May 1829.

Hochedelgebohrner Gnädiger Herr!

Obwohlen ich auf Ihre gütige Verwendung vom löblichen Magistrat zu Fünfkirchen, auf meine Bitte Rückantwort erhalten, welche Ursach dessen verneinend ausfiel, da bereits eine ungarische Gesellschaft die Permission erhalten, so falle ich dennoch Euer Gnaden neuerdings lastig, und frage unterthänigst: ob es nach Abreise der benannten ungarischen Gesellschaft nicht möglich ware mit meiner deutschen Gesellschaft, wenigstens 4 Woche zu subsistiren. Für das Auskommen wäre mir nicht bange, da ich im Posses der neuesten Producte dramatischer Litteratur bin, und es für die k. Freystadt Fünfkirchen eine schöne Abwechlung wäre in einem Sommer, ungarische Gesellschaft und deutsche zu Unterhaltung gehabt zu haben. Auch kann es meinen Leuten nicht schwer werden, zu gefallen, da selbe unterstützt von Garderobe und sonstigen Umgebungen durch 9 Monathe hier zur Zufriedenheit des Militair et Civile genüge leisteten. Sollten jedoch Euer Gnaden für diese Zieit nicht gesonnen seyn, die Erlaubniss geben zu wollen, so würde ich auch für die spätere Zeit für ein paar Monathe um gnädige Concession bitten, und bin überzeugt, die Zu-

friedenheit eines geehrten Publicums zu erwerben. Hochachtungsvoll
verharret einen gütigen Antwort gewärtig

Euer Gnaden

unterthanigster

Wilhelm Flor

Schauspieldirector zu Esseg.

67.

1829 június 22.

Stóger Ferenc kérvénye a városi tanácshoz játszási engedélyért.

(Eredeti, 1829 : 1674 tan. sz. [Pécsi v. ltár.])

An Ein Wohl Weiser Hochzuverehrender Löbl. Magistrat der königl.
Freyen Stadt

Fünfkirchen.

Franz Stóger von einer hohen Landesstelle befugter Theater Direc-
tor unterlegt in diefer Ehrfurcht seine gehorsamste Bitte.

Hoch Löbl. Magistrat der königl. Frey Stadt

Fünfkirchen.

Unterzeichneter wagt es in diefer Ehrfurcht seine gehorsamste
unterthanigste Bitte zu Dero Güttigen Füßen zulegen. Nach deme er
die Gnade hatte vor 5 Jahren in der k. Frey Stadt Fünfkirchen die
Theater Direction zu führen und er so glücklich war den Beyfall des
geehrten Publicums zu erhalten, und endlich ohne Schulden von Fünf-
kirchen wieder abreiste, so gelanget seine ergebenste Bitte an ein
Hochl. Wohlweisen Magistrat, möchte rücksichtlich seines vormaligen
Betragens im die Hohe Gnädige Bewilligung ertheilen, diesen kommen-
ten Winter seine Neuen theatralischen Vorstellungen in Fünfkirchen
geben zu dürfen, alwo er verspricht mit denen neuesten noch nie hier
gesehenen Schauspielen und Parodien, die Edlen Bewohner von Fünf-
kirchen die langen Winterabenden auf das angenehmste zu verkürzen.
Auch durch eine gutgewahlte Theater-Gesellschaft, verpflichtet er sich,
die gänzliche Zufriedenheit eines geehrten Publicums zuerwerben. In
der süßen Hoffnung dass ein Hoch Wohlweiser Löbl. Magistrat! seine
Bitte beherzigen werden, und ihm mit einer baldigen güttigen Zurück-
antwort beehren werden, hat er die Ehre in diefer Hochachtung zu
nennen:

Eines Hoch Wohlweisen Löbl. Magistrats

ganz gehorsamster Unterthanigster.

Franz Stóger

von einer hohen Landesstelle

befugter Theaterdirector.

P. S. Bittet gehorsamst seine Adresse zu machen an Fr. Stó. Thea-
ter Director, Abzugeben beyn Hr. v. Grim Theater Director des Königl.
Städtischen Theaters zu Pesth.

68.

1829 július 3.

Karschin Gusztáv színigazgató kérvénye a városi tanácshoz játszási engedélyért.

(Eredeti, 1829 : 1772 tan. sz. [Pécsi v. ltár.])

Hochlöbliche Königl. Stadt Magistrat!

Der gehorsamst Unterzeichnet bittet um die Gnade, die ihm vorläufig ertheilte Erlaubniss, in diesen königl. Freystadt theatralische Vorstellungen geben zu dürfen, auch für den künftigen Winter ihm gnadigst ertheilen zu wollen.

Es ist jetzt gerade der Zeitpunkt, wo jede Theater Direction sich ihres Winter Orts sichern muss, und gerade der Augenblick wo Engagements für den Winter mit tüchtigen Subjecten am vortheilhaftesten abgeschlossen werden können.

Aus beyliegenden Attesten von dem letzten Jahre möge der hochlöbliche Magistrat sich gefälligst überzeugen, dass seiner Moralität sowohl, wie seinen artistischen Fähigkeiten nichts im Wege stehe, welches im die Auszeichnung, um welche er gehorsamst bittet, unwürdig machen könne.

Er verspricht eine Gesellschaft für den Winter her zu bringen, welche gewiss allen Kunst gerechten Forderungen eines hochgebildeten Publicums entsprechen wird, und bittet daher um eine baldige gnadige Resolution, um in den nöthigen Verkehrungen nicht gehindert zu seyn.

Mich der hohen Gnade des hochlöblichen Magistrats empfehend, verharre ich in Ehrfurcht und Unterthanigkeit

eines hochlöblichen Magistrats

Fünfkirchen den 3-ten Julius 1829.

unterthänigster

Karschin

Theater Director.

69.

1831 február 7.

Mayer György színigazgató kérvénye a városi tanácshoz színjátszási engedélyért.

(Eredeti, 1831 : 456 tan. sz. [Pécsi v. ltár.])

An den Wohlloblichen Magistrat der k. Freystadt Fünfkirchen. gehorsamste Bitte des Theater Directors Georg Mayer, um gnadige Ertheilung der Bewilligung für den künftigen Winter Cours um die Ausfertigung eines Zeugnisses über den gegenwartigen Winter Cours.

Wohlloblicher Königl. Freystädtischer Magistrat!

Indem der Unterzeichnete Einem Wohlloblichen Magistrate für

den ihm gnädig vergönnten Aufenthalt und die Bewilligung theatra-
lische Vorstellungen zu geben für den gegenwertigen Winter Cours
seinen innigsten Dank abstattet, wagt er es zugleich um die Erneuerung
dieser Vergünstigung für den kommend Winter Cours, gehorsamst zu
bitten.

Er glaubt zur Unterstützung seines gehorsamsten Aufsuchens
nebst der Beilage sub A. noch aufführen zu dürfen, dass er unter den
unglücklichsten Umständen, durch die Wortbrüchigkeit contractmassig
engagirter Mitglieder 14 Tage lang verhindert Vorstellungen zu geben,
dennoch seine Verpflichtungen redlich erfüllt, und für das Vergnügen
des verehrten Publicums geleistet habe, was unter diesen Umständen
nur möglich war, dass er ferner zur Vermeidung einer ähnlichen Ver-
legenheit für den künftigen Winter Cours, schon während des Sommer
Courses die sichersten Massregeln ergreifen, und eine vollständige, den
Aufforderungen eines kunstsinnigen Publicums in jeder Hinsicht ent-
sprechende Gesellschaft für den Winter organisieren werde, dass er
endlich durch die Anschaffung neuer Stücke und Opern und die
eifrigste Sorge für das Vergnügen des verehrten Publicums, sich der
angesuchten Gnade würdig zu machen streben werde.

Schliesslich wagt er noch die gehorsamste Bitte um gnadige Er-
theilung eines Zeugnisses über sein und seiner Gesellschaft Verhalten
während des gegenwertigen Winter Courses zur Erlangung einer
anderwärtigen Bewilligung für diesen Sommer, und verharret der Gnade
eines Wohlloblichen Magistrates die Entscheidung seines gehorsamsten
Gesuches vertrauend, in Ehrfurcht

Eines Wohlloblichen Königl. Freistädtischen Magistrats
Fünfkirchen am 7-ten Februar 1831.

gehorsamster
Georg Mayer
Theater Director.

70.

1832 április 6.

*Mayer György színigazgató a maga és társulata számára elismerő
bizonyítványt kér.*

(Eredeti, 1832 : 932 tan. sz. [Pecsi v. ltár.])

An Ein Löbl. Magistrat der k. Freystadt Fünfkirchen.

Bitte des Schauspielunternehmers Georg Mayer um Ausfertigung
eines Zeugnisses über sein und seiner Gesellschaft Wohlverhalten.

Löblicher Magistrat!

In dankbarer Anerkennung das hier genossenen hohen Schutzes für
welchen ich aus vollen Herzen meinen innigsten Dank auszusprechen
wage, verbinde zugleich die gehorsamste Bitte um Ausfertigung eines
Certificates, nicht so wohl über die Erfüllung aller Contractlichen
Bedingnisse als auch über mein und meiner Gesellschaft moralisches

Wohlverhalten im Laufe des vorjährigen und heurigen Wintercourses und dass keine Schulden an der Gesellschaft hatten.

Sollte ich auch ferner des Glückes und der hohen Bewilligung hier in dem k. Freystadt Fünfkirchen mit einer soliden Gesellschaft Vorstellungen zu geben gewürdigt werden, so wird mein einziges Bestreben dahin gehen, durch eine Auswahl guter neuer Piecen die bisher gesicherte Theilnahme und bewiesenes Zutrauen zu rechtfertigen.

Eines Löbl. Magistrats.

dankbar ergebenster

Georg Mayer
Theaterunternehmer.

71.

1832 december 15.

Schenz József (alias: Kurt) színigazgató kérvénye a városi tanácshoz, további játsszási engedélyért.

(Eredeti, 1832 : 3275 tan. sz. [Pécsi v. Itár.])

An den Löblichen Magistrat der k. Freyen Stadt

Fünfkirchen.

Joseph Schenz (alias: Kurt) Hierortiger Theater-Unternehmer bittet um günstige Ertheilung fernerer Schauspiel Permission in hiesigen k. Freystadt, für den künftigen Winter Cours.

Löblicher Magistrat!

Indem mit dem nahen Jahreswechsel auch der Zeitpunkt eintritt, wo der ehrfurchtsvoll Unterzeichnete auf eine Sicherstellung der künftigen Existenz seine Gesellschaft bedacht seyn muss, so wagt derselbe die unterthänigste Bitte, ein Löbl. Magistrat dieser k. Freystadt, wolle ihm auch für den nächsten Winter Cours, das ist: vom Beginne Octobris anni 1833 bis zu den Ostertagen anni 1834 die gnadige Erlaubniss ertheilen, hierorts theatralische Vorstellungen, und zwar unter der Vergünstigung zu geben, dass während der Anwesenheit seiner Gesellschaft, anderweitige Vorstellungen und Spectackel von was immer für einer Gattung nicht gestattet werden, und auch mit gnadig billiger Rücksicht auf seine bessere Subsistenz das Hierseyn anderer Gesellschaften in den Sommer-Monathen auf keine zu lange Dauer extendirt werden möge.

Der achtungsvoll gefertigte Unternehmer wagt, sich bei seiner diessfalligen Bitte auf die bisherige ungetheilte Zufriedenheit eines verehrten Publicums sowohl mit seiner eigenen Geschäftsführung als mit den artistischen Fähigkeiten, als auch mit dem moralischen Betragen seiner Gesellschaft zu berufen und zu hoffen, dass ein löbl. Magistrat diese günstige Stimmung einiger Massen zu theilen nicht entstehen wird.

In dieser ehrenvollen Voraussetzung überlasst die Entscheidung seiner unterthanigsten Bitte dem allezeit einsichtvollstem Ermessen eines löbl. Magistrats, in Anhoffung baldigst gnadigen Bescheides.

der gehorsamst verpflichtete

Joseph Schenz (alias Kurt)

Theater-Unternehmer.

dd. Fünfkirchen den 15-ten December 832.

72.

1839 március 7.

A pécsi Polgári Casinó részvényeseinek kérvénye a városi tanácshoz színházépítés ügyében.

(Eredeti, 1839 : 626 tan. sz.-hoz csatolva. [Pécsi v. ltár.]

Tekéntetes Tanáts!

Minekutána népesebb Királyi Városok példája szerint a' szellemi műveltség ki fejlődésének eszközlése végett, ezen 14,000 népességű Városban rendezett Színház nem volna, a' Községnek pedig még 1835-ik évben kijelentett kívánatához képest a' N. Mélt. Királyi Kormány Székek által ugyan 1835-ik évben 16344-ik számra a' Tetes Tanátsához menesztelt 's a' Tetes Tanáts által 1306-ik szám alatt benyújtott K. Kegyelmes Intimátumában megengedett, hogy e' Városban egy Színház, mivel a Városi pénztárnak körülményei meg nem engednék, egy részvényes Társaság költségein építtessen; ennél fogva tehát a' Polgári Casinó Egyesület szellemi irányának tágasabb közt nyitandó és a' jónak gyümölsöző magvát társasági alakzatban öszvesített érdekek által el hintendő, el határozta, mikép tulajdon fundusán 's pedig a Fölsőbbi Kegyelmes Intimátumban ki jelelt helynek szomszédságában, következőleg a város közepén, az ./. alatt alázatosan bemutatott terv szerint minő előbb a' kívánt Színházat, mellyben 1000 személy el férhetne, föl állítani Részvények kiadása által kész volna: mely köz érdekű tzelra már is két száznál több Részvényes magát aláírta.

Ezen okokbul bátorzkodunk a'Tettes Tanátsot ezennel alázatosan megkérni, hogy ezen szándékát a' nevezett Casinó Egyesület Részvényeseinek kegyessen jóváhagyni méltóztasson ama itten kijelentett ajánlásával hogy a létesített színházra megkívánható költségek fedezése, 's a' részvényeknek üdővel leendő bé váltása után megmaradandó néhai osztalékot, mindenkor a' köz jónak szükségeire, legelőbb pedig a' Városnak éjjeli kivilágosítására fordítani szilárdul el tökéllette; 's ezen föllül még a' Kórház 's a' szegények Intézete javára évenként két Szini mutatvány jövedelmeit is át engedi, tellyes tisztelettel maradván A Tekéntetes Tanátsnak alázatos szolgálai a polgári Pétsi Casinó háznak Részvényesei.

1839 március 9.

A pécsi magistratus véleményét nyilvánítja a helytartótanácsnak a német és egyszersmind a magyar színház építési lehetőségeiről.

(Eredeti, 1839 : 626 tan. sz.-hoz csatolva. [Pécsi v. ltár.])

Dollinger Polgármester és a' véle ki' küldött választmánnyal jelentését a' Polgári Casino fundusán, ismét Trixler István házában építtetni szándékolt színházak eránt a' hely színén tett vizsgálatjával f. é. 623. számra beadja.

Tekéntetes Tanács!

Az alulírott választmány f. é. 623. szám alatt nyertt abéli kiküldetése következtében: hogy mivel a' Polgári Casino Háznak részvényesei a' nagy piatzon lévő Házoknak a' Mária utca felé lévő udvara és kertje egy részén, úgy Trixler István a' tulajdon és a főutczában lévő Házának napnyugotti részén Színházat, mindenik a tulajdon költségén építtetni kívánnak, a' hely színén a' szükséges felvilágosítás megnyerettessen, és a' vizsgálás meg tétessen; ezen választmány f. é. Martius 8-án először is a' Polgári Casino udvarába és kertjébe menvén az ott jelen volt Polgári Casino és annak Részvényeseinek Elölülőik (Nierner Antal és Pajnády József urak) és több igazgató Tagoknak az uraknak jelenlétkben küldöttségünknek célját kinyilatkoztattuk és a' helyet mellyre a' Színház építtetni kívántatik, tudakoltuk; a' mire a'Részvényes Urak, az előnkbe és a' T. Tanács elejébe adott terv szerént a' Mária utszába szolgáló 's T. Német Péter Tartományi Fő Biztos Úr birtokában lévő Házának homlok faláig való fundust mutatták, mellyet a' Tervet össze tartván, és megvizsgálván, találtuk: hogy az azon helyen építtetni kívánt Színház, kivévén T. Német Péter Úrnak házát, minden más épületektől részszerént az utca által, részszerént több ölekre érő tér által el vagyon különözve, hosszassága 17 öl, szélessége pedig 9 öl, 2 láb; közönségesen 2 helyen lenne a' kijárás, veszelem esetére pedig 4 Kijárás, mindenik ki felé nyíló, készen lenne; a' belső szerkezete mind tágosságára, mind helyességére nézvest, tellyesen megelégitőnek találtatik; és mivel a' Templomhoz, és Plébánia Házhhoz közelebb nem esne, mint az 1835 esztendei Kegyes Kamarai Decretumban megengedettett hely, mellyre akkor színház építtetni szándékoltatott, ezen felül az új Plébánia ház a' Casinónak még megmaradandó kertjén tul esik, azért veszedelemtől félni nem lehetne; de még ezen kétségnek elhárítása végett is a' tisztelt Részvényes Urak azonnal azt ajánlották: hogy ha kívántatna, ők az új Plébánia Házat a tűzveszedelem ellen assecuráltatni fogják tulajdon költségeiken. A' Színház úgy készíttetni kívántatik, hogy az Meixner által feltalált módon fűtessen. Ezeken fellül ajánlják a' Részvényes Urak: hogy esztendőnként egy színdarabnak tiszta jövedelmét a' Szegény, egyét pedig a' Kórház Intézetének, az eddig szokásban volt mód szerént, által adni fogják; továbbá annál is inkább reménylik ezen építhetésbéli céljok

megengedését megnyerni, mivel ők semmi különös Just maguknak adatni nem kívánnak és a városnak javára és mulatságára tulajdon vagyonok áldozatjával törekszenek. Ezen helyet ezen választmány is tzélarányosnak találja, azon észrevétellel: hogy minden színdarab előadásakor a' Casinó háznak két kapui is folyvást nyitva maradjanak, hogy a kotsikban vagy emberekben kár ne történhessen, a' tűz veszedelemkor pedig ezen kapuk haszonra szolgáljanak a' könnyebb eltávozásra; ismét hogy az egész épület a' T. Tanátsnak felvigyázása alatt építtessen, és a' Közönség bátorságára tellyes figyelem fordíttasson, és végtére a' tüzet fogható anyagok még a' színpadon is a' tűzelleni új festékekkel bátorságra helyhezsettessenek. Mind ezekre a' Részvényes Urak reá állottak.

Onnét elmentünk Trixlernek házába a' hol T. Gayer János ügyész úr annak nevében megjelenvén, az meglévő terv szerént a' helyet megmutatta, hová a' Színház építtetni kívántatik; a Színház 15 öl hosszú, 7 öl 3 láb széles lenne; és Színház ugyan annak külseje szerént két ajtóval ellátva lenne, belseje pedig elég tágos és a' Meixner féle fűtés mód által bátor is lenne; de az udvar szűke és a' Hadl Pénztári Hivatalnak kijelentett ellenkezése olly akadályok mellyeken sem segíteni, sem pedig a' veszedelem esetében a' közönségnek bátorságot szerezni nem lehet. Igaz ugyan, hogy a' Polgári Casinó Ház udvarában építtetni szándékolt Színház ellen a' Kir. Só Hivatal által nyilatkoztattott ellenkezés is szóval nyilatkoztattatott; de minthogy az 1835 esztendőben Színháznak engedtetni a' N. M. M. Kir. Udvari Kamara által rendelt Hely a' Kir. Só Pajtához még közelebb esett volna és azt a' tisztelt Hivatal nem ellenezte; úgy véljük, hogy ezen nyilatkozás akadályul most sem szolgálhat.

Melly alázatos jelentésünk mellett, tellyes tisztelettel maradunk
A' Tekéntetes Tanátsnak alázatos szolgálai.

74.

1839 március 9.

A pécsi magistratus felterjeszti a helytartótanácsnak a részvényesek által benyújtott építési tervet, csatolva hozzá a saját véleményét.
(Eredeti, 1839 : 626 tan. sz. [Orsz. Ltár.])

Magistratus Liberae Regiae Cittis Quinque Ecclesiensis sub ddo 9ª Martii 1839. ad N^o Protocolli 626. Planum extruendi per Actionarios Domus Casino in fundo hujus Domus ad plateam protenso relate ad gremiale suum Publicum proportionati Theatri fine gratiose elargiendi Indultus, et Ratificationis demisse substernit.

Excelsa Camera Regia, Ilungarica Aulica! Domini Domini Gratio-sissimi!

Domus Casino in Civitate hac sitae Actionariorum medio Recursus sub No 1. demisse advoluti illud nobis propositum est petitum, ut in

praedictae Domus fundo ad plateam protenso, Theatrum aedificandi facultas ipsis concederetur; nullum speciale Jus aut auxilium sibi in praedictum finem conferri supplicantium. Nos considerato eo: quod Civitas haec proportionatae ad gremiale Publicum Magnitudinis Theatro destituatur, quodve ex propositarum aedium educatione, pro commoditate Publici deserviente, nullum in pecum publicam onus redundet imo haud leve exinde emodumentum prosperare liceat; numerosiorem Deputationem etiam Commembris Electae Civium Communitatis stipatam, ad faciem loci, circumstantias penitus enucleaturam, exmissimus, cujus Relationem una cum Plano extruendi Theatri sub No 2. deuisse advoluimus; et siquidem localitas educendorum aedium fere eadem esset, quarum extractio medio gratiosi Excelsae Camerae Regiae H. A. 1835 20a Maii No 16344 Decreti admissa habetur; illa unica cum differentia: quod praedictae aedilitates Domui Casino ad meridiem conterminassent, nunc autem extrui desideratum Theatrum ejusdem Domus Casino parti orientali continguum faret; — porro Theatrum istud sub publica Inspectione usque plenariam extructionem educendum, circiter milli individua capere posset et securitas per sufficientes portas tam illud frequentantibus quam et per internam et externam solidam constructionem quibusvis abunde procuraretur; ad avelendum autem omnem scrupulum etiam aedium Parochialum apud quamdam societatem Incendiariam assecuratio permemoratos Actionarios propriis eorundem sumtibus procuraretur; ut adeo penes has aedes magis emolumentum Publici et hujus commoditas, quam Actionariorum, sacrificia laturorum, emolumentum intenderetur.

Ideo Excelsam C. R. H. Au. demisse exoramus, dignetur prae-insinuati Theatri loco designato fiendam extructionem gratiose indulgere tanto magis, quod illud tam nostrae, quam totius gremialis Publici unanimibus votis et expectationi exasse responsurum esse demisse censeamus. Qui in reliquo Altis Gratiis et Praepotenti Patricinio devoti, in humillima submissione perseveramus. E sessione Nostra Magistratuali Quinque Ecc. Die 9ª Martii 1839 celebrata.

Excelsae C. R. H. Au.

humillimi servi.

75.

1839 április 9.

A helytartótanács megadja az engedélyt a pécsi polgári kaszinónak a tervezett színház építésére.

(Másolat, 1839 : 13026 helyt. tan. sz. [Orsz. Ltár.]

Civ. Magtui Quinque-Ecclesiensi quoad erigendum sumtibus Societatis Actionaria Domus „Casino“ theatrum.

Erga amicum Insinuatam quoad struendum in Citte Quinque Ecclesiensi per Societatem Actionarium Domus „Casino“ theatrum dd^o 27ª Mart. a. c. N° 12016 huc exaratum, Excelsa huic Camera R. A. penes communicatorum remissionem perofficiose reinsinuatur: In quantum e

nunc memoratus Actis propositam Theatri erectionem citra praebendum a parte Cittis Quinque Ecclesiensis subsidium sumtibus privatis Actionariorum susceptum iri aparesset, quaestio vero assignandi scopo hoc fundi jam anno 1835 via Excelsa hujus Camerae R. A. annuenter superata esse dignosceretur proiade objectum hoc iam nunc praecise obtutu Politico e subversantibus circumstantiis & Politiae respectibus pertractandum restaret, — penes manifestatum vero per Civ. Magtum & Electam quoque Civium Communitatem obsecundatum desiderium, adductaque in illius secundamen motiva, dirigenti huic Dicosterio nihil obversum facta propositionis ad effectum dirigenda reflectendum occurreret, ex eo, quemadmodum fata Citti Magtui expetita facultas erigendi in designata localitate & indicata modalitate theatri subhodierno tribuitur, ita hoc ipsua Excelsa huic Camera R. A. pro statu notitia praesentibus perofficiose significari. Dat.

Civitati Magtui Quinque Ecclesiensi.

Circa erigendum in Citte hac sumtibus Societatis Actionaria Domus Cassino Theatrum et respective propositionem hoc in negotio per Civ. Magtum hunc Camera R. H. A. ddo 9. Mart. No 626 factam abinde huc communicatam, nullam hic loci occurrere reflexionem, et ideo petitum hoc in passu indultum in thesi tribui quidem; cum tamen e respectibus Politiae administrationis Publicae providentia ea dirigenda esset, quo structura ejusdem aedificii theatri ad praeventendum omne quod successive in Publicum dimanare valeret periculum debita cum soliditate suscipienda, omnimodam intervenientibus praebeat securitatem hoc autem obtutu respectivorum Planorum et sumtuum Proiectorum revisionis necessitas semet evolveret, — Eidem huic Magtui praesentibus committitur: ut mox effecta Aedilia acta sibi exhiberi faciat, itaque subin isthic submittat.

76.

1839 április 30.

A helytartótanács elutasítja a nemzeti kaszinó színház-építési tervét.
(Másolat, 1839 : 15183 helyt. tan. sz. [Orsz. Ltár.])

Civico Magtui Quinque-Ecclesiensi quoad Stephan Trixler aedes Theatrales sumtibus suis in Citte hac erigere cupiens a petito amovendum.

Recursum nonnulorum sic dictae Societatis Commembrorum, petitum Stephani Trixler indultum in Citte hac nationale Theatrum sumtibus suis aedificandi tribui orantis obsecundantium via Camerae R. H. A. recens horsum perlatus Civico huic Magtui ea cum intimatione in adneto hisce transponitur, quoad — subversans intuitu struendarum in Cite hac aedium Theatralium merito medio ordinum ddo 9. Apr. a. c. No 13026 hoc in passu ad se dimiporum superatum sit.

Dat.

77.

1839 szeptember 10.

A helytartótanács kötelességévé teszi a pécsi magistratusnak az építendő színház felett a cenzúrai őrködést.

(Másolat, 1839 : 30032 helyt. tan. sz. [Orsz. Ltár.])

Magtui Quinque Ecclesiensi in negotio neo. erigendi in Citte hac sumtibus privatae Societatis Theatri, rescribitur — praefrens — Aedilis Directionis N° prenti insignita Copia et Plana atque sumptum Projecta N° 23, 154 a. c. advoluta, adnectantur.

Plana aedilia et chaerentia sumptum Projecta, respectu Theatralis Aedificii intra Cittis hujus ambitum sumtibus privatae Societatis erigendi efformata, quae per Civium hunc Magtum No 28 Junii a. c. 1718 isthuc substrata fuere, una cum caeteris horsum submissis actis et aediliis Directionis quoad Aedilia haec Plana auditae Relatione, Civico Magtui in adnexo remittuntur, eo subjincto; quoad cum teste hac Relatione civica praementiati Theatralis Aedificii murorum Crassitiem et firmitatem e parte Aedilis Directionis nihil obmoveatur, aliarum reflexionum in praeprolocata Aedilis Directionis Informationis, relata ad pulchriorem formam Structurae Aedibus quaestionatis conciliandam propositorum congruum usum capera, arbitrio Consociationis Centrales Aedes propriis sumtibus evecturae relinquatur; de caetero autem, dum theatrales productiones ibidem locum sortitae fuerint, strictissime sub responsionis onere Civicum hunc Magtum mansuro, per sollicite curandam et advigilandam esse, ut Consignatio omnium dramatum, atque spectaculorum, in neo extruendo supramentionato Theatro, exceptis caeteroquin diebus normalibus, producendorum quibus titulus et nomen auctoris accurate inserendus erit, semper praevie de tempore in tempus isthuc substernatur, ita et manuscripta Dramatum quae in Theatris Viennensi et Pestiensi ac Budensi jam admissis ternis vicibus producta fuisse legitimare haud possent in origine peraeque pro Provisione horsum exhibeantur; in reliqua autem circa manntenendum rectum Politiae ordinem, praecavendaque infortunia, ad praeexistentes hoc in passu benignas normales dispositiones semper debite reflectendum et signanter gremiali etiam suo Capitaneo incensam vigilantiam et continuam inspectionem districtim in jungendum venire. Dat.

78.

1841 augusztus 3.

A pécsi színházi személyzet bérének kiutalását kéri a városi tanács útján.

(Eredeti, 1841 : 895 tan. sz. [Orsz. Ltár.])

A' pécsi színházi személyzet idezárt folyamodása, mellyel kéri: hogy 577 fr. 44. kr. ppben érdemlett bére, mint természeténél fogva ki-

váltságos az értékében megbukott Schmidt Sándor Pesti színház igazgató tömegéből előlegesen és a' csődön kívül fizetessék ki, ezen városi Tanátsnak hivatalos tárgyalás és teendő használat végett átküldetik.

79.

1843 július 4.

A helytartótanács leirata a pécsi magistratushoz Buchetmann Karolina színésznő panasza ügyében.

(Másolat, 1843 : 233 helyt. tan. sz. [Orsz. Ltár.])

Buchetmann Karolina színésznőnek folyamodó levele, mellynél fogva értékében megbukott Schmidt Sándor színház igazgatónak tömegét e városi tanács által mielőbb tárgyaltatni és ebből követelését mielőbb kifizettetni kéri, e' városi Tanácsnak azzal küldetik meg, hogy a folyamodó kérésének, mennyiben alapos, mielőbbi kielégítése véget kellően rendelkezvén, a fennforgó körülményekről minden esetre hasztás nélkül jelentést tegyen.

Költ 4. Julius 843.

80.

1843 július 13.

A pécsi magistratus válasza a helytartótanács felszólítására.

(Eredeti, 2270 : 1843 tan. sz. [Orsz. Ltár.])

Felséges Örökös, Császári Királyi Fő Herczeg Nádor Ispán Úr, Nagy Méltóságú Magy. Kir. Helytart. T. Kegyelmes Urunk és legkegyesebb Uraink!

Schmidt Sándor színház igazgatónak tömegéből odaítélt 82. pen. ft. bére kifizetését megrendeltetni kéri Buchetmann Karolina színésznőnek folyamodó levelét ide N° 2270 sz. alatt visszamellékelve Császári Királyi Fő Herczégnek és a' Nagy Méltóságú M. K. Helytartó Tanátsnak f. e. Szt. Jakab hó 4-én 23323 sz. alatt költ legkegyesebb rendelete következtében alázatosan jelentjük: hogy Schmidt Sándornak színészi öltözetekben és könyvekben álló itteni értékét csak ősz elején, mikor t. i. az új színház igazgató kebelünkbe jövend, lehet eladni valamely nagyobb áron és akkor a folyamodó is, mert több követelők vannak, követelését a törvény szabta arányban a' mint t. i. a' tömegből kikerül meg fogja nyerni.

Többnyire kegyelmében és kegyelmességeikben ajánlottak legalázatosabb és legmélyebb tisztelettel maradunk Pécsen 1843 esztend. Julius 13-án tartott Tanácsülésünkből.

81.

1848 május 16.

Csernits Ignác színigazgató szerződésének megerősítését kéri a városi tanácstól.

(Eredeti 1848 : 2310 tan. sz. [Pécsi v. ltár.])

Péts Szabad Királyi Várossa Tekintetes Tanácsához alázatos kérelme Csernits Ignázt német színigazgatónak az bent írt tárgy eránt.

Tekintetes Tanács!

Minthogy az, e' Nemes Városban létező, Városi Színháznak kibérlése hírlapokban közhírré tétetett azt semmi más társaság ki nem bérelvén, én már folyó évi Februárus hó 14-én az itthelyi Színházi részvényes társasággal jövő télre szerződést kötöttem, az reá esendő Cautió is az itthelyi Takarékpénztárban letéve vagyon, ne talántán pedig valamiként Szerződésemmel mellett előadásaimban gátoltattnék vagy pedig károsítottattnék, oda járul alázatos kérésem, méltóztattnék az Tekintetes Tanács nagyobb biztosításomra az Színházi részvényes társasággal kötött szerződésemet megerősíteni. Ki egyéb aránt legmélyebb tisztelettel maradok

A Tekintetes Tanácsnak

alázatos szolgája

Csernits Ignázt
Szín igazgató.

82.

1848 május 28.

Obadich József a színház tulajdonosai nevében véleményét nyilváníttja a magistratus előtt Chiabai Pál, színigazgató kérését illetőleg.

(Eredeti, 1848 : 2443 tan. sz. [Pécsi v. ltár.])

Szabad K. Pécs Várossa Tettes Tanácsához beadja alázatos Nyilatkozatát a városi Színháznak tulajdonosai Chiabai Pál színigazgató úr kérelmére.

Tekintetes Nemes Tanács!

Chiabai Pál úr színigazgató kérelmének két része van — az egyik hogy a bekövetkező őszi hónapokra kizárólag társulata működéseit itt folytathassa — 2-ik hogy előadásait a Városi Színházban adhassa.

Ami kérelme első részét illeti, az bizonyos hogy az engedelemadás vagy megtagadás a Tettes Nemes Tanács hatósági köréhez tartozik, és e részbe a Tettes Nemes Tanács bölcs béléltatásatul függ megítélni valyon a folyamodó úr a pécsi Közönség várakozásának képes leende megfelelni vagy se. Az mi azonban kérésének második részét illeti, kívánok a folyamodó urat arra figyelmeztetni, hogy a törvénynek visszaható ereje

mint a Városi Színház a mi tulajdonunk, és ha ott kívánja előadásait adni a mostani Csernits féle szerződés feltételeit magára ruházni, és megtartani leendő kötelessége, egy szóval vélünk kell neki értekezni és tisztába jönni, most azonban kezeink kötve vannak.

Ugyanis tudja a T. Ns. Tanács hogy két év előtt Magyar Társaság Havi igazgatása alatt működött színházunkban, mi a nemzetiség tekintetéből taval a közönséggel együtt egy kis áldozatot hoztunk mert noha csak a magyar hírlapokban hirdettük a színháznak bérbe kiadattását, mégis mivel egy magyar társaság se jelentkezett, inkább hogy sem németet vettünk volna bé — pedig vagy hat igazgató is jelentkezett — úgy irányzottuk dolgainkat hogy színésztársaság nélkül maradtunk, mi be is következett, minek természetesen az volt következménye, hogy mi a bért elvesztettük, a tisztelt közönség pedig a hosszú unalmas télen által színházi élvezettől fosztatott meg.

Hogy tehát ismét úgy ne járjunk — minthogy ez évi téli hónapokra Magyar színész igazgató ismét nem jelentkezett, mi színházunkat egy pécsi születésű Csernits Ignatz német színésznek adtunk bérbe, — a szerződést vele megkötöttük, és ő kézpénzben kétszáz ezüst forintot le is fizetett, — már valjon kieszközlendi-e a Tttes Ns Tanácsnál a letelepedési és játszhatási engedélyt — ez az ő dolga.

Mi a szerződést bármi örömet kívánók is, fel nem bonthatjuk.

Minden tisztelettel vagyunk a Tttes Ns Tanácsnak

alázatos Szolgája

Obadich József

mint a városi Színház tulajdonosainak megbízottja.

83.

1852 november 15.

Baranya vm. kérvénye az „Oedenburger Statthaltereï“-hez Wimmer József „Virginia“ című darabja ügyében.

(Eredeti, 1852 : 11033 vm. tan. sz. {Orsz. Ltár.})

Vom k. k. Vorstande für Baranya, an Eine hohe k. k. Obergespan des Oedenburger Regirungsdistrictes Mittens des Ordens dem eisenen Krone II. Classe Freiherrn Stephan August von Stauer.

Der k. k. Vorstand für Baranya unterbreitet das an die h. k. k. Statthaltereï gerichtete Bittgesuch des Mathias Wagner Fünfkirchner Schauspiel-Directors um Bewilligung zum Aufführung des neuen Bühnenwerkes Virginia grosse heroische Oper in 2 Akten von Dr Siegfried Kapper, in Musik gesetzt von dem Professor der Tonkunst an den hiesigen Normal-Schule, Joseph Wimmer, bittet mit meinem ergebensten Ersuchen um hochgefällige Beförderung desselben zu unterbreiten, da es im Interesse dieses Talentvollen Tonkünstlers liegt, dieses sein Werk ehestens auf die Bühne zu bringen.

1852. 15. November.

84.

1853 január 4.

Wimmer József zeneszerző folyamodványa az Oedenburger Statthalterei-hez „Das Opfer der Ehre“ című darabja ügyében.

(Eredeti, 1853 : 172 vm. tan. sz. [Orsz. Ltár.])

Hohe k. k. Statthalterey für Ungarn!

Unterzeichnet bittet um die gnädigste Aufführungsbewilligung für die deutschen Theatern des Kronlandes des angeschlossenen Bühnenwerkes: „Das Opfer der Ehre“ Grosse heroische Oper in 2 Akten von Dr. Siegfried Kapper, Musik von Joseph Wimmer. Die Bitte kann unterstützt werden mit Folgenden:

1. Ist in diesem Werke ganz dem altrömischen Geschichte entnommen durchaus nichts was gegen die Religion, Staat und Moral im geringsten verstösst 2. Dürfte durch dies Werk die vaterlandische Kunst bereichert werden 3. Würde dem Fünfkirchner Theaterdirection in dem jetzigen nichts weniger als glanzenden Umstanden, ein beträchtliche Nutzen daraus erwachsen, wenn dieses Oper noch im Laufe des jetzigen Saison auf die Bühne gelangen könnte 4. Könnte der angebenst Gefertigte diese Oper auch an anderen Theatern versenden und so endlich einen Lohn für jahre lange Arbeit erwarten.

Fünfkirchen am 4-ten Jänner 1853

Euer hohen Statthalterey

Joseph Dr Wimmer k. k. Professor der Tonkunst.

85.

1853 február 26.

A helytartótanács leirata az Oedenburger Statthaltereihez, hogy érdeklődjék meg, vajjon meghallgatható-e Pichler József pécsi színház tulajdonos kérése, aki 20—25 évre szóló kizárólagos előadási jogot kér színházának.

(Másolat, 1853 : 5451 helyt. tan. sz. [Orsz. Ltár.])

Joseph Pichler Hauseigenthümer in Fünfkirchen bittet um ein ausschliessliches Befugnis für sein Theatergebäude daselbst auf die Dauer von 20 bis 25 Jahren zu theatralischen Vorstellungen und zur Abhaltung von Maskenballen in dem dortigen von ihm erkauften und in Stand gesetzten Theatergebäude.

Er werden beauftragt hierüber nach Einvernehmung des Magistrates und Gemeinderathes in Fünfkirchen, ein Wohlerwogenes ausführliches Gutachten im Wege der vorgesetzten Dist. Rgg. hieher vorzulegen. Hiebei werden Er vorzugsweise ins Auge zu fassen haben: ob und in wiefern die vom Bittsteller aufgeführten Gründe die beigebrachten Zeugnisse über seine Loyalität, Rechtlichkeit, Vermögenstand und Kunstsinn in der Wahrheit begründet sind — ob durch die Gewährung

der Bitte nicht etwa Privat — oder Komunal — Rechte verletzt würden — und endlich ob und in wiefern etwa von der Ertheilung der angesuchten ausschliesslichen Befugnisses ein Aufschwung der Theater-Zustände Fünfkirchens, oder die Förderung sonstiger Interessen dieser Stadt erwartet werden kann? — Ofen 26 Febr. 1853.

86.

1853 szeptember 7.

Szalay, a pécsi színházfelügyelő bizottság elnöke részletes választ ad az Oedenburger Statthalterei azon kérdésére, hogy hogyan ügyelnek fel a pécsi színházban előadott darabokra.

(Eredeti, 1853 : 5451 vm. tan. sz. {Orsz. Ltár.})

Von der k. k. Komitats-Behörde für Baranya

Für den Vorstand der k. k. Statthalterei-Praesidium. Oedenburg.
Baranya Comitats-Vorstand rücksichtlich der Theateraufsicht und der hieraus erwachsenden Kosten.

Im Bezirke des Baranyaer Comitats besteht ein einziges Theatergebäude und zwar in der Stadt Fünfkirchen. Eigenthum des Bürgers Pichler, in welchem ambulante ungarische und deutsche Theater-Gesellschaften, nachdem sich dieselben mit der erlangten h. k. k. Statthalterei Bewilligung ausgewiesen, Vorstellungen geben. In diesem Theatergebäude wird die Aufsicht gehandhabt:

1. Durch den Comitats-Vorstand,
2. Durch den mit der Prüfung des Textes vom k. k. Comitats-Vorstand betrauten Comitats-Beamten,
3. Durch den mit der Theater Inspection betrauten Fünfkirchner Magistrats-Beamten,
4. Durch den k. k. Gendarmerie Flügel Commandanten,
5. Durch den k. k. Militärplatzkommandanten,
6. Durch den von der k. k. Militär Behörde zu commandierenden Inspections Officier.

Für diese sub 2. bis 6. benannten Individuen bin ich gesonnen von der Theaterunternehmung freies Entrée und für jeden einen freien Spersitz zu verlangen. Eine anderweitige Gebühr wird denselben nicht zu passieren.

7. Durch die zu den öffentlichen Schuhlspielen commandierten k. k. Gendarmen und städtischen Politzeiwachmänner: Von diesen pflegen 4. commandirt zu werden und es wird von dem Theaterunternehmung einem jedem und für jede Vorstellung einer Zulage von 20 C. M. zu passiren und zwar von Vorstellung zu Vorstellung in Vorhinein zu Händen des sub 3. erwähnten Magistrats-Beamten.

8. Endlich durch die Vertrauten, zu welchem Ende die Theaterunternehmung eine vom Herrn Comitats-Vorstande zu bestimmenden Anzahl frei Billets einzuhandigen hat.

Fünfkirchen, am 7 Sept. 1853

Szalay sk.

87.

1853 szeptember 19.

Baranya vm. előljárósága közli J. M. Katzian színigazgatóval, hogy mily feltételek mellett kapja meg az előadási engedélyt.

(Másolat, 1853 : 427 vm. tan. sz.-hoz csatolva [Orsz. Ltár.])

Vom k. k. Vorstande für Baranya.

An dem Herrn Theater-Director Joseph Maria Katzian in Fünfkirchen.

Nachdem Ihnen vom h. k. k. Civil Militair-Gouvernement die Concession zur Leitung theatralischer Vorstellungen im Bereiche des Ungarischen Kronlandes für die Dauer Eines Jahres namentlich in der bevorstehenden Herbst- und Winter-Saison für die Stadt Fünfkirchen gegen dem ertheilt hat, dass Sie den Vorschriften der Theater-Ordnung genau nach zu kommen haben, so wird Ihnen hiemit die Koncession für theatralischen Vorstellungen in dem hiesigen Pristerlichen Theater für die Herbst und die Wintersaison 1853—54 unter nachstehenden Bedingungen ertheilt:

Ist die im Anschlusse mitfolgende Bühnenordnung, welche von sämmtlichen Mitgliedern der Gesellschaft zu unterfertigen und mir binnen 8 Tagen zurückzustellen ist, genauestens einzuhalten. Hier ist bemerkt dass die Entscheidung über die Ertheilung, Verweigerung oder Entziehung des Aufführungsbewilligung eines Bühnenstückes dem h. k. k. Praesidium des Oedenburger Statthaltereii-Abtheilung zusteht, deswegen sind alle Stücke vor ihrer Aufführung, so wie das Repertoire der Comitats-Behörde zur weiteren Verlage zu überreichen.

Haben Sie mir den Tag und die Stunde jeder General-Probe, zu welcher die weiter unter bezeichneten Inspections-Beamten und Offiziere ungehinderten Zutritt erhalten müssen, wenigstens 24. Stunde früher einzuzeigen.

Gebührt freies Entrée nebst Sperrzits a.) dem hiezu designierten k. k. Comitats-Commissair, b.) dem mit der stabillen Theater-Inspection betrauten Beamten des Magistrates der Stadt Fünfkirchen, c.) dem k. k. Militar Platz-Commandanten oder dessen Stellvertreter vom k. k. Militar Stations-Comdo, d.) dem kommandierten k. k. Offizier.

Ist jedem der zur Theaterwache commandierten 4 Mann (Gendarmen und Magistrats-Haiducken) welche wie sich von selbst versteht eine Zulage stets von Vorstellung zu Vorstellung in Vorhinein zu Handen des oben sub d.) erwähnten Magistrates-Beamten zu erlegen.

Endlich sind Sie verpflichtet auf mein jedesmahliges Verlangen Besuchs der allenfalls nöthig erachteten strengeren Handhabung der Aufsicht einer von zu bestimmende Anzahl freibillets mir zur Verfügung zu stellen.

Fünfkirchen am 19/9 1853, für den Vorstand der k. k. Statt-Rath
Szalay.

MŰSOR.

Végül a pécsi német színház azon éveinek műsorát közlöm, amelyből színházi zsebkönyvek állottak rendelkezésemre. Közlök ezenkívül néhány jegyzéket, melyekből egy-egy alkalommal cenzúrai ellenőrzésre felterjesztett darabokat ismerjük meg. Ide soroltam továbbá azokat a darabokat, melyeknek előadásáról színlapok tanúsága révén szerezhettünk tudomást. A felsorolás hiányos az adatok hiányossága miatt.

A színdarabok címét követő betű a műfajt jelzi, az ezután következő szám a felvonások számát. Ezt követi a szerző neve.

Rövidítések: B = Ballet; — Chg = Charaktergemälde; — f. = fordította; — Fg = Familiengemälde; — Gem = Gemälde; — L = Lustspiel; — Lb = Lebensbild; — Lp = Lokalposse; — Lr = romantisches Lustspiel; — M = Melodram; — m G = mit Gesang; — Mz = Zaubermelodram; — o. = oder; — O. = Oper; — Ok = komisches Oper; — Op = Operette; — P = Posse; — Pz = Zauberposse; — Pm = Pantomime; — Rs = Ritterschauspiel; — S = Schauspiel; — Sr = romantisches Schauspiel; — T = Tragödie; — V = Vaudeville; — z. = zenéjét szerezte; — Zsp = Zauberspiel.

Lippe József cenzúrai ellenőrzésre felterjesztett darabjainak jegyzéke (1800):

Die abgenötigte Einwilligung L 1. Gebler.	Deserteur aus Kindesliebe L 5, ifj. Stephanie.
Der Adjutant L 3, Brömel.	Der Deutsche in Amerika L.
Andromede und Perseus M, Gley.	Der dumme Gärtner Ok, Schik- neder z. Schack u. Gerl.
Ariadne auf Naxos M, Brandes.	Der Edelknabe L 1, Engel.
Arno, der wahre Soldtath L 2, Babo.	Das Ehrenwort L 4, Spiess.
Die Begebenheit auf der Jagd O.	Die Eingebildeten Philosophen O 2, ifj. Stephanie z. Paisiello.
Der Bettelstudent L 2, Weidmann.	Elfride S 5, Bertuch.
Der Bettler S 1, Raupach.	Eremit auf Formentara S 5, Kotze- bue.
Der Blumenkranz, Quodlibet.	Erziehung macht den Menschen L 5, Ayrenhoff.
Der Chargen Verkauf L 1, Fellner v. Lederer.	Der Fähnrich L 3, Schröder.
Chlotar T 5.	
Curd von Spartau S 4, Beil.	

- Der Fürst und sein Kammerdiener L 4, Hagemann.
 Die Gefahren der Verführung S 4, Schröder.
 General Schlenzheim S 4, Spiess.
 Das Gespenst S m G 4, Kotzebue.
 Die getrauten Unterthanen L 3, Schikaneder.
 Die glückliche Jagd L 2.
 Der glückliche Weidmann O.
 Die Gouvernante L 1, Korner.
 Graf von Essex T 5, Banks.
 Graf von Waltron S 5, Meisl.
 Der Grandprofoss, Schikaneder.
 Das grosse Loos L 1, Hagemann.
 Ignatz de Castro T 5, Soden.
 Inkle und Jariko Indianisches B 3, Schröder.
 Jeanette, oder Eine Consequenz L 3, Voltair—Gotter.
 Jaque Spleen L 1, Schletter.
 Der Jurist und der Bauer L 5, Rautenstrauch.
 Der Kerkermeister von Norvich S 4, Joh. Welisch.
 Das Kind der Liebe S 5, Kotzebue.
 Lanassa T 5, Lemierre—Plümcke.
 Der lateinische Nachtwachter O.
 Leichtsinn und gutes Herz L 1, Hagemann.
 Liebhaber und Nebenbühler in einer Person L 4, Ziegler.
 Das listige Stubenmädchen L 3.
 Die Lyranthen O, Schikaneder.
 Marianne T 3, Scheridan.
 Maske für Maske L 3, Mariveau—Jünger.
 Das Mädchen von Marienburg Fg 5, Kratter.
 Medea und Jason M, Engel—Gotter.
 Menschenhass und Reue S 5, Kotzebue.
 Das Milchmädchen O, Treitschke.
 Natur und Liebe im Streit T 5, D'Arien.
 Die Negotianten L.
 Das neue Sonntagskind O 2, Perinet.
 Oda, die Frau von zweien Männen T 5, Jünger.
 Odgar und Erwine T 5, Schletter.
 Der Papagay S 5, Kotzebue.
 Die Buccfarbene Schuhe Ok, Stephanie z. Umlauf.
 Ritter Adelungen S.
 Ritter Bayard S, Kotzebue.
 Rosenau S 3.
 Samson, Richter in Israel S m G, Schuster.
 Der Schneider und sein Sohn L 5, Schröder.
 Der Schreiner L 2, Weidmann.
 Der schwarze Mann L 1, Gotter.
 Die Schwager T 5, von einem gemeinen Soldaten des Infanterie Rgts Wolfenbüttel, (Friedrich Eckhart).
 Die Schwestern von Prag O 2, Haffner.
 Der Seesturm O.
 Der seltene Trager L.
 Der Soldat auf Werburg O.
 Das steinerne Gastmahl T, Marinelli.
 Die Stiefsöhne S 2, Seidel.
 Der Strich durch die Rechnung L 4, Jünger.
 Der unbegründete Verdacht L 1, Brahm.
 Die Vestallin O, Spontini.
 Der Vetter von Lissabon L 3, Schröder.
 Was sich liebt das neckt sich O.
 Der Wechsel L 4, Jünger.
 Die Wirtschafterin L 2, ifj. Stephanie.
 Die Zauberflöthe O 2, Schikaneder z. Mozart.
 Zauberin Sidonia T 3, Koch.

Drating Ignác színigazgató cenzúrához felterjesztett darabjainak jegyzéke (1806):

Adelheid von Pontieu Sr 5.	Der Furchtsame L 3, Hafner.
Adelstand T 5, Beyl.	Fürst und sein Kammerdiener L 1, Hagemann.
Adelsucht und Trug S 5, Iffland.	General Schlenzheim S 5, Ziegler.
Der Adjutant L 3, Brömel.	Das Gespenst S 4, Kotzebue.
Agnes Gräfin von Habsburg T 5.	Gianete Mondalte T 5, Soden.
Artello der Hofnarr L 3.	Der Glaubiger L 3, Richter.
Die beiden Klingsberg L 4, Kotzebue.	Die Grafen Hohenwald S 5.
Der Bettelstolz L 5, Holberg—Kotzebue.	Graf Sonnenthal o. Das Schicksal des Soldaten L 2.
Der Bettelstudent L 2, Weidmann.	Graf von Essex T 5, Huber.
Die bezamte Widerbellerin L 4, Shakespeare—Schink.	Der Graf von Burgund S 4, Kotzebue.
Der blinde Harfner S 4, Kotzebue.	Grandprofoss T 4, Schikaneder.
Der Brauterzwist S 5, Kotzebue.	Der Greiss L 3, Iffland.
Die bürgerliche Heirat L 1.	Grossmuth und Liebe L 5, Bösenberg.
Der Bürgermeister L 5, Brühl.	Gutherzigkeit und Eigensinn L 5.
Der Deserteur L 3, Kratter.	Henriette, o. Sie ist schon verheiratet L 5, Grossmann.
Doktor und Apoteker L 2, Stephanie.	Das Hirngespinnst S 3, Lambrecht.
Die drei Fakultisten in Weinkeller L 3.	Die Jäger L 5, Iffland.
Edelmut ist starker als Liebe L 2, Graf Brühl.	Johann von Montauban S 5, Kotzebue.
Das Ehrenwort L 4, Iffland.	Johann von Nepomuk T 5, Kornfeld.
Elise von Valberg S 5, Iffland.	Jolantha, Königin von Jerusalem T 5, Ziegler.
Der Erbschleicher L 3, Ziegler.	Das Kind der Liebe S 5, Kotzebue.
Die Erdepfel L 2, Perinet.	Die Kindliche Liebe L 3, Brühl.
Eremit auf Formentara S 3, Kotzebue.	Die Kolonie S 4.
Die Eroberung Valentiens S 1.	Der König o. Das Abenteuer L 3.
Erwine von Steinheim T 3, Blumenauer.	Die Kreizfahrer S 5, Kotzebue.
Eva und Adalberta S 1.	Kurd von Spartau S 4, Beil.
Der Feldtrompeter L 2, Hensler.	Lanassa T 5, Lemierre—Plümicke.
Felix und Hannchen S 4.	Lohn der Wahrheit S 4, Ziegler.
Der Fähnrich L 3, Schröder.	Die Macht der Kindesliebe L 5.
Die Folter S 1, Richter.	Margaritha Mauldasche Sr 5, Andon.
Die Freier L 3, Steygendesch.	Mariane T 3, Iffland.
Die Freinte in Schweden S 4, Ziegler.	Marie Mondalban T 5, Winter.
Friedrich Graf von Wertenthal S 4.	Das Mädchen von Marienburg S, Kratter.
Der fromme Betrug L 1.	

- Männerschwur und Weibertreue T 5.
 Menschenhass und Reue Sr 5, Kotzebue.
 Molishof und Siltin, o. Liebe und Treue S 5, Reichardt.
 Der Mönch von Karmel T 5, Schröder.
 Natur und Liebe im Streit T 5, D'Arien.
 Oda, die Frau von zweien Männer T 5, Babo.
 Otgar und Erwine T 5, Schletter.
 La Peru S 2, Kotzebue.
 Rache für Weiberraub S 4, Ziegler.
 Die Räuber T 5, Kratter.
 Der Richter S 2, Ziegler.
 Ritter Adellungen S 5, Spiess.
 Romeo und Julie T 5, Shakespeare.
 Rosenau S 5.
 Samson, Richter in Israel S m G, Schuster.
 Der Schauspieler wider Willen L 1, Kotzebue.
 Scheinverdienst S 5, Iffland.
 Der Schiffbruch T 5, Gotter.
 Schneider und sein Sohn L 3, Fuss.
 Der schwarze Mann L 2, Gotter.
 Die seidene Schuh L 2.
 Die seltene Beständigkeit L 2.
 Solche Streiche spielt die Liebe L 3.
 Die Stiefsöhne S 2, Ziegler.
 Die Stimme der Natur L 1, Schröder.
 Stolz und Verzweiflung S 4, Iffland.
 Der Strich durch die Rechnung L 3, Gotter.
 Der Tag der Erlösung S 4, Ziegler.
 Tancred T 5, Schröder.
 Der Thambor bezahlt alles L 3.
 Die Vertrauten L 1, Müller.
 Der Vetter von Lissabon S 3, Schröder.
 Wer ist sie? L 3, Schletter.
 Der Wildfang L 3, Kotzebue.
 Der Wirwar L 5, Kotzebue.
 Wohlfeile Lebensart L 4, Kotzebue.
 Die Zauberhöhle L 1, Krones.
 Die Zauberin Kludilte Sr 5, Ziegler.

Az 1838. évi műsor szeptembertől december végéig.

- Die Ahnfrau T 5, Grillparzer.
 Alle sind verheiratet L 3, Corntheuer.
 Arsenius Mz m G 2, Seidl.
 Aschenbrödl O 2, z. Rossini.
 Die Ballnacht O, Scribe z. Auber.
 Der Bauer als Millionär P 3, Raimund.
 Die Bekenntnisse L 3, Bauernfeld.
 Belizar T 5, Schenk.
 Damen und Husaren L 3, Fredro.
 Dichter und Schauspieler L 3, Schall.
 Donna Dianna L 5, Moreto.
 Fra Diavolo O 3, Scribe z. Auber.
 Gabriele S 4, Scribe. Kétszer.
 Der Gerade Weg der beste L 1, Kotzebue.
 Gisperl und Fisperl P 3, Bäuerle.
 Der Glückliche Mensch Zsp m G 5, Hopp.
 Glück, Missbrauch und Rückkehr P m G 5, Nestroy.
 Die Gönnerschaften L 5, Scribe—Deinhardstein.
 Griseldis T 5, Halm.
 Die Gunst der Kleinen L 1, Rosenau.
 Herr Joseph und Frau Baberl P 3, Schikaneder.
 Des Herzogs Befehl L 4, Topfer.
 Hinko der Freiknecht S 6, Birch—Pfeiffer.
 Hotell de Wiburg L 4, Clauren.
 Der Hund des Aubry de Mont—Didier S 3, Pixérécourt.

- Das Irrenhaus zu Dijon S 3, Be-
raud.
Julerl, die schöne Putzmacherin
P 2, Meisl.
Der junge Ehemann L 2, Majláth.
Justinio der Verbannte Sr 3, Ro-
senau.
Karl der XII. auf dem Heimkehr
L 4, Töpfer.
Kirchtag in Petersdorf P m G 3,
Meisl.
Korona von Saluzzo S 5, Raupach.
König Ludwig auf Zombor.
Der Mann meiner Frau L 5, Lem-
bert.
Der Markt zu Ellerbrunn L 3,
Blum.
Montechi und Kapuletti O 3, Ro-
mani z. Bellini. Kétszer.
Der Müller und sein Kind S 3,
Raupach.
Nach Sonnenuntergang L 2, f. Both.
Nagerl und Handschuh P m G 3,
Nestroy.
Norma O 2, Romani z. Bellini. Két-
szer.
Nur eine löst den Zauberspruch
Zsp 3, Turteltaub.
Parteiwnth S 5, Ziegler.
Der Pächter und der Tod P m G 2,
Gleich.
Die Schuld T 5, Müllner.
Der Schultheiss von Brügge.
Seelengrösse S 5, Ziegler.
La Straniera O 2, Romani z. Bel-
lini.
Sylphide, das Seefraulein Lsp m G
2, Krones.
Tancred O 2, Rossi z. Rossini. Két-
szer.
Vetter Michel aus Ratzenstadt P,
Schikaneder.
Die Waise aus Genf M 3, Victor.
Die Walpurgisnacht Lsp 4, Birch-
Pfeiffer.
Die weisse Frau O 3, Scribe z.
Bioeldieu. Kétszer.
Zampa O 3, Mélerwille z. Hérolde.

Az 1840. évi műsor januártól májusig.

- Die Ahnfrau T 5, Grillparzer.
Der Affe und der Bräutigam P m
G 3, Nestroy z. Ott. Kétszer.
Der Alpenkönig B. Occioni. Há-
romszor.
Der Bauer als Millionär P 3, Rai-
mund. Kétszer.
Barbier von Sevilla Ok 2, Sterbini
z. Rossini. Kétszer.
Der Ball zu Ellerbrunn L. Blum.
Die beiden Nachtwandler P m G 2,
Nestroy.
Bettina Sr 4, Vogel.
Don Juan O 2, Da Ponte z. Mozart.
Kétszer.
Dreissig Jahre aus dem Leben eines
Spielers S 5, Ducange.
Eliás Regenwurm P 2, Hopp.
Der Erbvertrag S 5, Vogel. Kétszer.
Eulenspiegel L m G 4, Nestroy.
Erdbeben in Lima, Schritt.
Faschings-Ballnacht.
Der Färber und sein Zwillingenbru-
der P m G 3, Nestroy.
Das Fest der Handwerker P, An-
gely.
Florian Spitzkopf P m G 2, Hopp
z. Müller.
Folgen einer Missheirat L 1, f.
Castelli. Kétszer.
Fra Diavolo O 3, Scribe z. Auber.
Frauenwerth.
Der Freischütz O 3, Kind z. Weber.
Kétszer.
Fürst Blaubart S 4, Lewald. Két-
szer.
Die Fürstenbraut S 5, Amália, szász
hercegnő.
Glöckner von Notre-Dame S, Birch-
Pfeiffer.

- Griseldis T 5, Halm.
 Gut Waldegg P 3, Fr. Hopp z. J. Hopp.
 Humoristische Studien L 2, Lebrun. Kétszer.
 Hutmacher und Strumpfwirker P m G 2, Hopp z. Müller. Kétszer.
 Ich bleibe Ledig L 3, Blum.
 Jacopo der Bandit von Venedig Sr 4, Neustadt.
 Das Kind der Liebe S 5, Kotzebue.
 Der Landwirt S 4, Amália száz hercegnő.
 Das Leben ein Traum S 4, Calderon.
 Maria Stuart T 5, Schiller.
 Mathilde, Gräfin von Giessbach S 5, Ziegler.
 Der Musikus von Augsburg L 3, Bauernfeld.
 Der Müller und sein Kind S 3, Raupach.
 Das Nachlager in Granada S 2, Kind.
 Norma O 2, Romani z. Bellini. Háromszor.
 Otto von Wittelsbach Sr 5, Babo.
 Die Rheinbrücke bei Kehl S 4, Franz.
 Ritter Eisenfaust und Draco der Drache S 3, Stegmayer.
 Robert der Teufel O 5, Scribe z. Meyerbeer. Kétszer.
 Der Samtschuh S 5, Birch—Pfeiffer.
 Der Schutzgeist o. Adelhaid Königin von Italien S 6, Kotzebue.
 Treffkönig o. Spieler und Totengraber S m G 2, Vary z. Proch.
 Turnier zu Kronstein Sr 5, Holbein.
 Der Vater der Debütantin L 5, f. Both.
 Der Verbannte Amor.
 Der Verlobungsring.
 Der Verschwender Zpm m G 3, Raimund z. Kreutzer. Háromszor.
 Viola und Carlo.
 Die Vormünder S, Schröder.
 Die Walpurgisnacht Zsp 4, Birch—Pfeiffer. Háromszor.
 Der Weiberfeind in der Klemme o. Der Hofmeister in tausend Angsten L 1, Hell. Kétszer.
 Wilhelm Tell S 5, Schiller.
 Das Zauberdialem Zsp m G 2, Schickh z. Hebenstreit. Háromszor.
 Zriny T 5, Korner.

Az 1844. évi műsor októbertől decemberig.

- Adelma S 5, Vogel.
 Der alte Musiker Lb 2, Kaiser.
 Der Anteil des Teufels V 3, Scribe.
 Die beiden Waisen L 2, Blum.
 Der beste Arzt S 4, Birch—Pfeiffer. Kétszer.
 Chonchon V 3, f. Lynker. Kétszer.
 Einen Jux will er sich machen P 4, Nestroy.
 Eisenbahnheirathen P 2, Nestroy.
 Der Erbvertrag S 5, Vogel.
 Fehlgeschossen L 1, Costenoble.
 Freien nach Vorschrift L 4, Töpfer.
 Die Galeerensclaven M 3, z. Urbani.
 Das graue Haus P 5.
 Die Günstlinge S 5, Birch—Pfeiffer.
 Die Hammerschmiedlerin aus Steiermark Local Gem. 2, Schickh. Kétszer.
 Hans Sachs S 5, Deinhardstein.
 Hinko S 5, Birch—Pfeiffer.
 Hüthet euer Haus Lb 2, Kétszer.
 Jurist und Mediciner Lp 2, Proch.
 Karl der XII. auf Rügen S 3, Both.
 Krämer und sein Kommiss Lb 2, Kaiser.
 Das letzte Fenster! L, Seidl.
 Der letzte Mensch Zsp 2, Haffner.

- Das Marmorherz Zsp 3, Haffner.
 Meister Pilgram S 5, Eduard Duller.
 Monaldeschi T 5, Laube.
 Müller und sein Kind S 5, Raupach.
 Norma O 2, Romani z. Bellini. Hatszor.
 Die reiche Backerfamilie Lb 2, Kaiser.
 Sampiero T 5, Halm.
 Die schöne Athenienserin L 4, Feldmann.
 Sieben Mädchen in Uniform V 1, Angeli.
 Soldat und Bürger Lb 2, Böhm z. Müller.
 Stadt und Land L m G 3, Kaiser. Kétszer.
 Stephauan Langer aus Logau L 5, Birch—Pfeiffer.
 Der Trietschtratsch P 1, Nestroy.
 Der Vater der Debütantin L 5, Bayard.
 Verlobung vor der Trommel V 3, Told z. Titl.
 Der verwunschene Prinz P 3, Bäuerle. Kétszer.
 Von sieben die hasslichste L 4, Angely.
 Welche ist die Braut L 5, Weissen-thurn.
 Der Wirrwarr L 5, Kotzebue.
 Wohnungen zu vermiiethen P 3, Nestroy z. Müller.
 Der Zerrissene P m G 3, Nestroy. Kétszer.
 Zopf und Schwert L 5, Gutzkov.

Az 1845—46. évi teljes műsor.

- Die Ahnfrau T 5, Grillparzer.
 Atlas-Shwal und Harrasbinde P 2, Hopp.
 Die beiden Nachtwaudler P 2, Nestroy.
 Die zwei Pistolen P m G, Kaiser.
 Die Bekanntschaft in Paradiesgarten P 3, Hopp.
 Ben David, der Knabenräuber S 5, Neustadt.
 Die Bernsteinhexe S 5, Laube.
 Das Bild T 5, Houwald. Kétszer.
 Blocks Totengruft S 3, Haffner.
 Der Bluteid S 5.
 Casario L 5, Wolff.
 Corregio S 4, Oehlenschläger.
 Ein deutscher Krieger L 4, Bauernfeld. Háromszor.
 Das Diadem S 4, Cuno.
 Dienstbotenwirtschaft P 2, Kaiser.
 Doktor und Friseur P 2, Kaiser. Kétszer.
 Donna Diana L 5, Moreto.
 Der Antheil des Teufels V 3, Scribe z. Auber.
 Drei Jahren nach dem letzten Fensterl S 1, Seidl.
 Der dreizente November S 3, Gutzkow.
 Elias Regenwurm P 3, Hopp.
 Das Epigramm L 5, Kotzebue.
 Er muss auf's Land L 3, Friedrich. Kétszer.
 Eulenspiegel P 3, Nestroy.
 Der Fackeljunge von Kremona S 4, Kramer.
 Die falsche Catalini P 3, Bäuerle.
 Der falsche Schlüssel S 3, Vogel.
 Der Familien-Congress Burl. 2.
 Faust T in 8 Abth., Goethe.
 Frage und Antwort L 1.
 Das Fräulein von St. Cyr L 4, Dummas.
 Freund und Krone S 4, Lambert.
 Die Gebieterin von St. Troper L 5, f. Lambert. Kétszer.
 Der Gefangene im Fort St. Andra S 5.
 Gegen Thorheit gibt es kein Mittel P 3, Nestroy z. Müller.

- Das Geheimniss L 3, Mühler.
 Das Geisterschloss P 3, Zöllner z. Grill.
 Die Geschwistern von Nürnberg Lr 4, Banernfeld.
 Ein Glas Wasser L 5, Scribe.
 Die Glücksritter in Paris L, d'Émery—Grangé.
 Goldteufel Lb 3, Elmar z. Titl. Kétszer.
 Griseldis S 5, Halm.
 Das Gut Waldegg P 3, Fr. Hopp z. J. Hopp.
 Das Haus Holder S 4.
 Die Helden L 1, Marsano. Kétszer.
 Helene o. Die Verklärungen S 3, Bauernfeld.
 Herr und Slave S 2, Zedlitz.
 Die Hexe am Schneeberg P 3.
 Die Hexe von Inferness S 5.
 Der Hund des Aubry de Mont-Didier S 3, Pixérécourt. Kétszer.
 Hutmacher und Strumpfwirker P 2, Hopp.
 Ich bleibe ledig L 3, Blum.
 Im zweiten Stock P 1.
 Der Invalid und sein Sohn Lb 3, Barry z. Will.
 Johannes Guttenberg S 5, Birch—Pfeiffer. Kétszer.
 Das Katchen von Heilbronn Sr 5, Kleist.
 Die Kinder des Regiments V 3, f. Blum.
 Krone und Schaffot T 5, Dumas.
 König Enrio T 5, Raupach.
 Der leichtsinnige Lügner L 3, Schmidt.
 Leichtsinn und seine Folgen S 5, Dumas—Deinhardstein.
 Das letzte Mittel L 4, Weissenthurn.
 Das letzte Fensterl L 1, Seidl.
 Lorbeerbaum und Bettelstaab S 3, Holtei.
 Lumpacivagabundus P 3, Nestroy.
 Marie S 4, Hermann.
 Das Mädchen von Lyon S 5, Bulwer.
 Millionnar und Schwiegersohn L 5, f. Lember.
 Die Mode im Jahre 1846 Zeit-Gem. 3, Benedix.
 Molly S 2, f. Braun.
 Der Mulatte S 3, f. Hell.
 Das Mutterherz S 4.
 Mutter und Sohn S 5, Birch—Pfeiffer.
 Nach Sonnenuntergang L 3, Both.
 Nagerl und Handschuh P 2, Nestroy.
 Peter Kranau S 2, Haffner. Kétszer.
 Peter Szapár S 5, Birch—Pfeiffer.
 Das Portrait der Geliebten L 2, Feldmann.
 Das Portrait der Mutter S 4, Schröder.
 Der Prinz von Pisa L 5.
 Rita o. die Geheimnissvolle Maske S 4, f. Steppes. Kétszer.
 Der Ritter und die Zitherschlagerin S 5, Barmann.
 Robert der Teufel O 5, Scribe.
 Rochus Pumpernickel P 3, Birch—Pfeiffer.
 Rosa, die Italienerin S 4, Dumas.
 Die rothe Schleife L 4, Deinhardstein.
 Ruprecht, Graf von Horneck T 5, Weissenthurn.
 Rübezahl der Zauberzwerge Pm, Klingemann.
 Die Schachmaschine L. 4, f. Beck, Kétszer.
 Der Scharfrichter von Amsterdam S 3, Weidmann.
 Das Schmuckkastchen S 4, Kotzebue.
 Der Schneider als Naturdichter P 2, Kaiser z. Müller.
 Die schöne Italienerin S 5.
 Die Schuld T 4, Müllner.
 Sie ist verheirathet Chg 3, Kaiser

- Der Sohn auf Reisen L 2, Feldmann.
 Der Sohn des Wildniss Sr 5, Halm.
 Stadt und Land P 3, Kaiser z. Müller.
 Der Stiefvater L 3, Laurencin—Grandjean.
 Stille Wasser sind tief L 4, f. Schröder.
 Des Stranders Tochter S 5, Cherdan.
 Der Strassenjunge von Paris L 3, Bayard—Wan der Buck.
 Suzette und Cadiche L 3, Blum.
 Tanzmeister Panzel L 1, Carl z. Müller.
 Der Tod als Wunderdoktor Lb 3, Freudenberg.
 Tempora mutantur L 3, Blum. Kétszer.
 Der Totentanz Pz 2, Told z. Titl.
 Der Tritschtratsch P 1, Nestroy.
 Unverhofft P 3, Nestroy. Kétszer.
 Der Übermüthige P 3, Böhm.
 Die Verlobte S 3.
 Die verschmahte Fortuna P 2, z. Proch.
 Die vier Temperamente L 3, Ziegler.
 Vierzehn Tage nach dem Schusse L 1, Ziegler.
 Die Vorleserin S 2, Bayard.
 Was einen tötet gibt dem Andern das Leben L 1.
 Wastl P 3, Told z. Titl. Kétszer.
 Wer liebt am treuesten? S 5, Kétszer.
 Die Wette um ein Herz L. 3, Elmor.
 Die Wiener Stubenmädchen P 2, Haffner.
 Der wilde Jäger P 3, Haffner.
 Ein Wort des Fürsten S 3.
 Die Zebrahaut P 3, Kaiser.
 Der Zeitgeist P 3, Raupach.
 Zwei Tage aus dem Leben eines Fürsten L 3, Dernhardstein. Kétszer.

Az 1860. évi műsor januártól márciusig.

- Ein alter Handwerksbursche Lb 3, Kaiser.
 Auf dem Lande L 4, Benedix.
 Die Ausstaffirung L 1.
 Baron von Trenk S 5.
 Die beiden Cagliostro S 5.
 Die Bekanntschaft auf dem Pulverstampf P 3.
 Die Brautfahrt Lr 5, Gustav Freytag.
 Bruder Jakob S 5.
 Chonchon V 5, f. Linker.
 Der damonische Stiefel P 1, Hasenhut.
 Doktor Wespe L 5, Benedix.
 Dumm und gelehrt L 1.
 Der Ehemann vor der Thür Op 1, Freumann z. Offenbach. Háromszor.
 Einer von unsere Leut P 3, Berg z. Stolz. Négyszor.
 Das erste Kind Lb 3, Langer z. Müller. Kétszer.
 Esterka S 5.
 Ein gefährlicher Mensch P 3.
 Die Gefoppten P 2, Bittner z. Müller.
 Ein Glas Wasser L 5, Scribe.
 Der glückliche Familienvater L 3.
 Hochzeit bei Laternenschein Op 1, z. Offenbach. Kétszer.
 Das hohe C. L 1, Grandjean.
 Ein Hut L 1, Vogel.
 Hütet euch vor den Frauen L 3.
 Isak Stern P 3.
 Der Jude S 3, Cumberland.
 Die Karlsschüler S 5, Laube.
 Der Mann der Gesetze S 4.
 Das Mädchen von Elisonzo Op 1, z. Offenbach. Ötször.
 Die Mode L 4, Benedix. Kétszer.
 Oesterreichische Währung P 1.

- Der Praterwurstel Lb 3, Langer z. Müller.
 Räuber im Bakonyer-Wald Pm 2, Killány.
 Richelieus erste Waffenthat L 2, Bayard.
 Rosa und Röschen S 4.
 Die Strassentänzerin von Paris Lb 3.
 Das tagliche Brot Lb 3, Aloiz Berla. Kétszer.
 Ein unglücklicher Liebhaber.
 Der verwunschene Prinz L 3, Bauerle.
 Eine Vorstadtgeschichte L 3, Berg z. Hopp.
 Die Waise von Loovod S 4, Birch—Pfeiffer.
 Die Zaubergeige Op 1, z. Offenbach. Kétszer.
 Zwei von unsere Leut P 2, Berg.

1853 október és novemberben cenzúrai ellenőrzésre felterjesztett darabok jegyzéke.

- Ein alter Corporal, Jum—Reinhard.
 Die drei Edelsteine P, Benedix.
 Die Eifersüchtigen L, Benedix.
 Entschluss und Tat, Vogel.
 Der Erbförster T 5, Otto Ludwig.
 Erschossen und Lebendig o. Zwei Pistolen, Kaiser.
 Der falsche Schlüssel S 3, Vogel.
 Die Feindlinge S 3, Meixner.
 Die Gefoppten P m G 2, Bittner.
 Der Geitzige o. Traum und Wirklichkeit, Charakterbild 3, Bittner.
 Die Heimkehr von der Hochzeit L m G, Schickh.
 Die Hochzeitsreise L, Benedix.
 Der Liebesbrief L, Benedix.
 Liesli, Gutzkow.
 Schloss Caradec, Töpfer.
 Schloss Greifenstein S 5, Birch—Pfeiffer.
 Struensee T 5, Laube.
 Sybilla S 5, Juxstein.
 Viola o. Die Brautigamschau in der Johannisnacht S 5, Auffenberg.
 Werner o. Herz und Welt S 5, Gutzkow.

1809-től színlapokról és színházi aktákból ismert darabok jegyzéke.

- Der böse Geist Lumpacivagabundus o. Das liederliche Kleeblatt Pz m G, Nestroy z. Müller. 1863.
 Die Brillantenkönigin, Charakterstück, Kaiser. 1875.
 Doktor Robin L 1, Premarey, 1852.
 Die Fee aus Frankreich P m G, Schickh z. Riotte. 1835.
 Ein Glas Wasser L 5, Scribe. 1876.
 Die Hammermeisterin P m G, Schickh. 1843.
 Ilanko o. König und Freiknecht S 5, Birch—Pfeiffer. 1857.
 Der Hufschmied Bk 1, Kobler. 1812.
 Der jüngere Sohn 1, Birch—Pfeiffer. 1857.
 Das Kind der Liebe S 5, Kotzebue. 1809.
 Die lustigen Studenten. 1876.
 Der Militar Befehl L 2, f. Koch. 1853.
 Der Minister S, Schwarz. 1809.
 Morilla O, Hopp. 1875.
 Mutter und Sohn o. Fluch und Sühne S 5, Birch—Pfeiffer. 1852.
 Ninna o. die Wanderungen nach einem Mann Pz m G 3, Schickh. 1835.

- Norma O 2, Romani z. Bellini. 1838.
 Die Papiere des Teufels S 3, Argo
 f. Hugelwieser. 1843.
 Ein Prophet P, Manuscript. 1853.
 Der Schmiede (!) von Pétsvár o.
 Die Mitternachtstunde in Bloch's
 Totengruft Sr 4, Haffner. 1837.
 Der Schwarze Robert o. Das Toten-
 opfer an der Schreckensbrücke
 M 3, 1853.
 Drei Tage aus dem Leben einer
 Weltdame Gem 3, Albiui. 1843.
 Der Taufstein. 1809.
 Das Turnier zu Kronstein Lr 5,
 Holbein. 1843.
 Die verborgene Tapetenthür S,
 Kotzebue. 1813.
 Das Versprechen hinter'm Herd,
 Baumann. 1852.
 Wer zu letzt lacht, lacht am besten
 Pm G 2, Kaiser. 1851.
 Der Zauberschleier o. Fee und Mah-
 ler Feenspiel 3, Scribe. 1863.

DEUTSCHE PRESSE UND DEUTSCHES THEATER IN FÜNFKIRCHEN (PÉCS).

I. Deutsche Presse. — Die erste Fünfkirchener Druckerei wurde im Jahre 1773 auf Veranlassung des Bischofs Georg Klimó gegründet. Ihr Eigentümer war Joseph Engel, nach dessen Tod seine Frau Christiane Engel. Die Witwe kümmerte sich aber nicht viel um die Druckerei, so dass überall Klagen laut wurden. Als dann der Buchdruckergeselle Stephan Knezevits die Tochter der Christiane Engel heiratete und die Druckerei daraufhin in sein Eigentum übergang, wurde die ganze Typographie erneuert. Aber auch jetzt war die erste Druckerei Fünfkirchens noch nicht im besten Zustande und konnte den kulturellen Anforderungen der Stadt nicht genügen. Darum erbat der damalige Bischof, Ignatius Szepessy, von der Statthalterei die Konzession für die Gründung einer zweiten Druckerei. Diese bischöfliche Druckerei, die auch den Namen Lyceumsbuchdruckerei führte (weil sie in erster Reihe für das Lyceum bestimmt war), war modern eingerichtet und von 1843 bis 1848 die einzige Buchdruckerei Fünfkirchens. Neben ihr war die Druckerei des Stephan Knezevich schnell zu Grunde gegangen. Die Lyceumsbuchdruckerei besteht heute noch als Dunántúl Universitätsbuchdruckerei, Pécs.

Der erste Buchbinder Fünfkirchens war Martin Weidinger, dessen Werkstatt schon für das Jahr 1792 belegt ist. Zwei Jahre später bestanden in Fünfkirchen schon zwei Buchbindereien und im Jahre 1834 sind es drei (Maximilian Gundl, Alois und Johann Weidinger). Buchhändler gibt es damals noch nicht, sondern die Buchbinder und einige Kaufleute beschaffen und verkaufen die bestellten Bücher. Die erste Buchhandlung wurde im Jahre 1837 von dem Buchbin-

der Alois Weidinger eröffnet und die zweite sechs Jahre später von seinem Bruder J o h a n n Weidinger. Bis 1848 waren die Gebrüder Weidinger die beiden einzigen Buchhändler der Stadt. Wenn sich andere um die Konzession bewarben, wurden sie abgewiesen.

Der erste Versuch, eine Fünfkirchener Zeitung herauszugeben, wurde im Jahre 1832 unternommen. Der Buchdrucker Stephan Knezevich wollte ein Wochenblatt unter dem Titel Fünfkirchner Intelligenz-Wochenblatt herausgeben. Der Stadtmagistrat erkannte, dass für eine Zeitung in der Stadt Bedürfnis vorhanden wäre, und auch die Statthalterei gab ihre Konzession, allerdings mit der einschränkenden Bemerkung, dass Politik in der Zeitung nicht berührt werden dürfte. Da von dieser Zeitung kein Exemplar erhalten ist und auch nirgends erwähnt wird, ist wohl die Annahme berechtigt, dass diese Zeitung entweder nie oder nur kurze Zeit erschienen ist.

Nach der Erklärung der Pressefreiheit, erschien im April 1848 die erste Fünfkirchener Zeitung mit dem Titel P r e s s e f r e i e Flugblätter. Die Sprache der Zeitung war deutsch, ihr Geist aber durchaus ungarisch. Adolf Ernest Neuwirth, ein intelligenter, besonnener und liberal eingestellter Mann, war der Redacteur und anfangs auch Eigentümer der Zeitung. Später, als sie schon den Titel F ü n f k i r c h n e r Zeitung führte, erwarb sie der Buchhändler Alois Weidinger.

Diese Zeitung erschien zuerst wöchentlich zweimal in zwei Halbbogen. Sie wurde aber schliesslich umfangreicher und erschien nunmehr dreimal wöchentlich. Ausserdem wurde die Zeitung von Neuwirth noch erweitert durch ein ungarisches Beiblatt, mit dem Titel: P é c s i T á r o g a t ó. — Die Fünfkirchner Zeitung gewann schnell allgemeine Anerkennung. Sie brachte Nachrichten aus den südlichen Ländern und beschäftigte sich besonders mit der Nationalitätenfrage. Wegen seiner liberalen Gesinnung hatte Neuwirth jedoch viele Unannehmlichkeiten. Als Jellasics Truppen Ende Septembers 1848 in Fünfkirchen erschienen, musste Neuwirth flüchten und seine Zeitung einstellen. Januar 1849 wollte er sein Blatt unter dem Titel S ü d u n g a r i s c h e G r e n z -

boten erneuern, doch wurde er daran durch die Zustände verhindert.

II. Deutsches Theater. — Schon im Jahre 1730 versuchte eine deutsche Schauspielertruppe vergebens, in Fünfkirchen spielen zu dürfen. Bis Ende des XVIII. Jahrhunderts erhielt keine Truppe in Fünfkirchen Spielerlaubnis. Erst im Jahre 1800 finden wir Spuren Fünfkirchener Schauspielkunst.

Die erste Gesellschaft, die Fünfkirchen besuchte, und die, wie anfangs alle Truppen, aus deutschen Spielern bestand, war die Truppe des Esseger Direktors Joseph L i p p e. Eine ständige Gesellschaft hatte die Stadt nicht. Fünfkirchen war angewiesen auf die in Ungarn umherziehenden Schauspielertruppen, die anfangs auch manches Jahr ausblieben.

Von 1810 bis zum Anfange der ungarischen Schauspielkunst (1818) war regelmässig jeden Winter eine deutsche Schauspielertruppe in Fünfkirchen. Die bedeutendsten Direktoren dieser Zeit waren: Johann Ferdinand K ü b l e r, Philipp B e r n d t und Leopold H o c h, die abwechselnd in Raab (Győr), Oedenburg (Sopron) und Fünfkirchen spielten. Nachdem 1818, die erste ungarische Truppe erschienen war, kam es oft vor, dass die Konzession nicht an die deutsche, sondern an die ungarische Truppe gegeben wurde.

Immer unangenehmer wurde nach 1820 das Fehlen geeigneter Räumlichkeiten. Fünfkirchen wurde in diesem Zeitraum von den Truppen des Joseph B u b e n h o f e n, Karl C h r i s t, Kristoph K u n z, Franz S t ö g e r etc. besucht. Nach 1830 wechselten die Gesellschaften seltener. Joseph K u r t war z. B. mit seiner Gesellschaft vier, August K a r l i t z k y zwei Jahre lang in Fünfkirchen.

Um den Mangel eines Theatergebäudes zu beseitigen, hatte man schon seit 1815 verschiedene Baupläne beraten, aber erst im Jahre 1839 wurde ein Theater von einer Aktiengesellschaft erbaut. Die erste Schauspielertruppe, die das Theater pachtete, war die des Alexander S c h m i d t, Theaterdirektors von Pesth. Seine Truppe spielte in Fünfkirchen drei Jahre lang. Nach Schmidt folgte eine dreijährige Direktion des Anton R o l l, der gleichzeitig Direktor des Theaters in Baden bei Wien war. Er gab meistens Possen und Lust-

spiele mit Gesang, mit Vorliebe Stücke von Nestroy, ernste Stücke und Opern fehlten fast ganz.

Nach dem Freiheitskriege übernahm der frühere Secretär der Roll'schen Gesellschaft, Mathias W a g n e r, die Leitung des Theaters. Seine Aufführungen fanden die Zustimmung des Publikums und auch der Zensur. Unter seiner Führung (1850—1860) erhielt die ungarische Schauspielkunst einen bedeutenden Aufschwung, so dass in den 60-er Jahren die deutsche Schauspielkunst gänzlich verdrängt wurde. Das letzte Jahr der deutschen Schauspielkunst ist 1876.

TARTALOM.

	Lap
A pécsi német sajtó története.	
I. A könyvnyomdászat története	3
1. Engel József (1773—1795)	3
2. Engel Christina	4
3. Knezevich István	6
4. Szepessy Ignác	7
5. Baranya vármegye és a cenzúra	10
II. Pécsi könyvkötők és könyvkereskedők 1848-ig	12
III. A pécsi német újságok története 1848-ig	14
1. Első kísérletek egy pécsi újság kiadására. A „Fünfkirchner Intelligenz-Wochenblatt“	15
2. Pécsi német újságok 1848-ban. „Pressfreie Flugblätter“. „Fünfkirchner Zeitung“	17
A pécsi német színészet története.	
1. Kezdetek	25
2. A német színészet 1800—1818.	27
3. 1818-tól a színház megnyitásáig (1840)	40
4. A német színház külső története	54
5. A magyar színészet 1840-ig	58
6. A színház a részvényesek tulajdonában (1840—52)	60
7. Az abszolutizmus kora. A színház Pichler József kezén (1852—55)	66
8. A német és magyar színészet vetélkedése	72
9. Az utolsó német társulatok	75
Iratok	79
A pécsi német sajtó történetéhez	81
A pécsi német színészet történetéhez	103
Műsor	142
Német nyelvű kivonat	153

45088

